

T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER (DİSİPLİNLERARASI)
ANABİLİM DALI**

**EMPERYALİZM KURAMLARI VE TÜRK AYDINININ EMPERYALİZM
ALGISI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖMER BAHADIR GÜRBÜZ

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ ÖZGÜR ÇINARLI

AKSARAY 2020

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER (DİSİPLİNLERARASI)
ANA BİLİM DALI

EMPERYALİZM KURAMLARI VE TÜRK AYDINININ EMPERYALİZM
ALGISI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖMER BAHADIR GÜRBÜZ

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ ÖZGÜR ÇINARLI

AKSARAY 2020

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren ...otuz altı...(36) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Ömer Bahadır

Soyadı : Gürbüz

Bölümü : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler (Tezli Y.L.)

İmza :

Teslim tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı : Emperyalizm Kuramları ve Türk Aydınının Emperyalizm Algısı

İngilizce Adı : Imperialism Theories and Turkish Intellectual's Perception of Imperialism

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Ömer Bahadır Gürbüz

İmza:

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY SAYFASI

Ömer Bahadır GÜRBÜZ tarafından hazırlanan “Emperyalizm Kuramları ve Türk Aydınının Emperyalizm Algısı” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Aksaray Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler (Disiplinlerarası) Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Özgür ÇINARLI

Siyasi Tarih, Aksaray Üniversitesi

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Ziya ABBAS

Siyasi Tarih, Aksaray Üniversitesi

Üye: Dr. Öğr. Üyesi İhsan Ömer ATAGENÇ

Uluslararası Siyaset, Kırklareli Üniversitesi

İMZA

.....

.....

.....

Tez Savunma Tarihi: 17/09/2020

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun tarih

ve..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Öğrencinin

Adı Soyadı: Ömer Bahadır GÜRBÜZ

İmza

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Doç. Dr. Sevilay USLU DİVANOĞLU

İmza

Annem ve Ablam'a...

TEŞEKKÜR

Tez süresi boyunca gerek sabır ile gerekse tüm maddi ve manevi destekleri ile varlıklarını her zaman yanımda hissettiğim sevgili Annem ve Ablama, tez süresince her soruma bıkmadan cevap veren, tezin oluşmasında çok büyük katkısı olan değerli abim Dr. Öğr. Üyesi İhsan Ömer Atagenç'e ve çok değerli danışmanım, hocam Dr. Öğr. Üyesi Özgür Çınarlı'ya teşekkürü bir borç bilirim.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EMPERYALİZM KURAMLARI VE TÜRK AYDINININ
EMPERYALİZM ALGISI
(Yüksek Lisans Tezi)

Ömer Bahadır Gürbüz, Aksaray/2020

ÖZET

Klasik Marksist Emperyalist Kuram, emperyalizm teorisini on dokuzuncu yüzyıl boyunca kapitalist gelişimin ulaştığı aşamanın analizi üzerine inşa etmiştir. Emperyalizmi kapitalizmin en yüksek aşaması olarak gören görüşler (Lenin-Bukharin) ile birlikte emperyalizmi kapitalizmin daima içinde bulunan bir nitelik olduğunu ortaya koyan (Luxemburg) görüşler de söz konusudur. Ancak bu kuramın odak noktası sadece gelişmiş kapitalist ülkeler ile sınırlıdır. Bağımlılık Okulu Kuramı ise emperyalizmin ‘azgelişmiş’ ülkelerde meydana getirdiği bağımlı ekonomik ilişkileri incelemiştir. İki kuramın da odaklandığı süreçler ve ülkeler farklı nitelikler göstermektedir. Dolayısıyla emperyalizme ilişkin ortaya koydukları kuramlar da farklılık göstermektedir. Ancak Türk Aydınının ‘azgelişmiş’ ülke aydını olmalarından dolayı emperyalizme dair görüşleri bu iki kurama da katkı sunmaktadır. Türk Aydınının perspektifi Klasikler ile Bağımlılık Okulu arasında bir köprü inşa etmektedir.

Bilim Kodu : 117103, 117111

Anahtar Kelimeler: Emperyalizm, Marksizm, Bağımlılık Okulu, Türk Yurdu, Kadro, Yön.

Sayfa Adedi : 141

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Özgür ÇINARLI

AKSARAY UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
IMPERIALISM THEORIES AND TURKISH INTELLECTUAL'S
PERCEPTION OF IMPERIALISM

(M.A. Thesis)

Omer Bahadir Gurbuz, Aksaray/2020

ABSTRACT

Classical Marxist Imperialist Theory built its theory of imperialism on the analysis of the stage reached by capitalist development during the nineteenth century. There are views (Lenin-Bukharin) that see imperialism as the highest stage of capitalism, as well as views (Luxemburg), which reveal imperialism as a feature that has always been in capitalism. However, the focus of this theory is limited only to developed capitalist countries. Dependency Theory, on the other hand, examined the dependent economic relations that imperialism has created in "underdeveloped" countries. The processes and countries that both theories focus on show different characteristics. Therefore, the theories they put forward about imperialism also differ. However, the views of Turkish Intellectuals on imperialism contribute to both of these theories, as they are "underdeveloped" country intellectuals. The perspective of the Turkish Intellectual is building a bridge between the Classics and the Dependency Theory.

Science Code : 117103, 117111

Key Words : Imperialism, Marxism, Dependency Theory, Turk Yurdu, Kadro, Yön.

Page Number : 141

Supervisor : Assist. Prof. Dr. Ozgur CINARLI

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU.....	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	iii
İTHAF SAYFASI.....	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
BÖLÜM I	
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM II	
KLASİK MARKSİST EMPERYALİZM KURAMI.....	3
2.1. Rosa Luxemburg.....	3
2.1.1. Siyasi ve Fikri Mücadelesi.....	4
2.1.2. Sermaye Birikimi ve Emperyalizm.....	7
2.1.3. Rosa Luxemburg’a Dair Bir Değerlendirme.....	15
2.2. Nikolai I. Bukharin.....	17

2.2.1. Hilferding ve Finans Kapital.....	18
2.2.2. Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm.....	19
2.2.2.1. Ekonominin Uluslararasılaşma Eğilimi.....	20
2.2.2.2. Sermayenin Çıkarlarının Ulusallaşması Eğilimi.....	24
2.2.2.3. Bukharin'in Emperyalizm Düşüncesi.....	30
2.3. Vladimir İlyich Ulyanov (Lenin).....	32
2.3.1. John Hobson ve Ekonomik Emperyalizm.....	34
2.3.2. Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması.....	35
2.3.3. Emperyalist Ekonomizm.....	44
2.3.4. Lenin'in Yaklaşımının Kritiği.....	46
BÖLÜM III	
BAĞIMLILIK OKULU VE DÜNYA SİSTEM TEORİSİ.....	48
3.1. Andre. G. Frank.....	49
3.1.1. Azgelişmişliğin Gelişimi.....	50
3.1.2. 'Lümpen Burjuvazi' ve 'Lümpen Gelişim'.....	56
3.2. Immanuel Wallerstein.....	60
3.2.1. Dünya-Sistemler Analizi.....	63
3.2.2. Kritiğin Kritiği.....	70
3.3. Samir Amin.....	72
3.3.1. Tekelci Aşama Olarak Emperyalizm.....	75
3.3.2. Emperyalizmin Yeni Araçları ve Teknoloji Transferi.....	78
BÖLÜM IV	
TÜRK AYDINININ EMPERYALİZM ALGISI.....	82
4.1. Türk Yurdu Dergisi.....	82
4.1.1. Parvus Efendi ve Mali Tutsaklık.....	84
4.1.2. Yusuf Akçura.....	86

4.2. Kadro Dergisi.....	90
4.2.1. Şevket Süreyya Aydemir.....	92
4.2.2. Vedat Nedim Tör.....	99
4.2.3. Burhan Asaf Belge.....	101
4.2.4. İsmail Hüsrev Tökin.....	104
4.3. Yön Dergisi.....	107
4.3.1. Doğan Avcıoğlu.....	108
4.3.2. Niyazi Berkes.....	117
4.3.3. Fethi Naci.....	122
4.3.4. Muammer Aksoy.....	125
BÖLÜM V	
SONUÇ.....	129
KAYNAKÇA.....	133
TEZ DEĞERLENDİRME FORMU.....	142

BÖLÜM I

GİRİŞ

Eski çağlardan günümüze kadar geçen zaman zarfında birden çok vakıayı nitelendirmek için tarihçilerin, siyaset bilimcilerin hatta iktisatçıların ‘‘Emperyalizm’’ kavramını kullandığı bilinmektedir. Farklı tarihi olayları, dönemleri ya da belirli bir üretim biçiminin tarihsel olarak yine belirgin bir aşamasını nitelendirmek için emperyalizm kavramının kullanıldığı görülmektedir. Bu denli farklı kullanımları karşılayabilen çok az kavramdan biri olan emperyalizm kullanım alanının bu çok farklı cepheleri dolayısıyla yine çok fazla akademik çalışmanın da konusu olmayı başarmıştır.

Emperyalizm kavramını sadece belirli bir zaman aralığında bir devletin diğer devletler üzerinde askeri, ekonomik araçlar vasıtasıyla nüfuz elde etmesi bağlamında geçici ve tercih edilen bir politika olarak kabul eden yaklaşımlar olduğu gibi kavramı, kapitalist üretim biçiminin yüzyıllar süren gelişimi neticesinde 19. Yüzyıl’ın sonu ve 20. Yüzyıl’ın başında ulaştığı yeni bir aşama olarak kavrayan yaklaşımlar da söz konusudur. Belirli bir zaman boyunca (1960’lara kadar) emperyalizm tartışmalarında başat rol oynamış olan, emperyalizmi kapitalizmin ulaştığı yeni bir aşama olarak tasvir eden Klasik Marksist Emperyalizm Kuramcıları (Luxemburg, Hilferding, Bukharin, Lenin) emperyalizm kavramını daha evvel kullanımları dışına taşımış, kavramı devletlerin tercih ettikleri bir politika olmaktan yüzyıllar süren gelişimin ulaştığı mecburi bir seviye konumuna taşımışlardır.

Klasik Marksist Emperyalizm Kuramı tartışmadaki ağırlığını yitirmeye başlaması ve özellikle akademide kapitalizmin azgelişmiş ülkelerde yarattığı yıkımın bir çalışma alanı olarak ön plana çıkmasıyla beraber emperyalizm tartışmaları da yeni bir boyut ve yeni bir kavramsal-kuramsal çerçeve kazanmaya başlamıştır. Özellikle 1960’lardan sonra Latin

Amerika ile başlayan ve dünya üzerinde azgelişmişlik ile boğuşan ülkelerin mevzubahis azgelişmişliklerinin altında yatan temel sebepleri araştıran akademisyenler ve onların tezlerinin bir neticesi olarak ortaya çıkan Bağımlılık Okulu (Frank, Amin, Wallerstein) kuramı Klasik Marksist Emperyalist Kuramcılar gibi gelişmiş kapitalist ülkelerde kapitalizmin ulaştığı emperyalist aşamaya odaklanmak yerine, kapitalizmin ilk ortaya çıktığı tarihten itibaren yarattığı gelişmişlik-azgelişmişlik ikilemine odaklanmayı tercih etmişlerdir.

Bu düalizmin içinde var olan merkez-çevre ülkeler ve onlar arasındaki asimetrik bağımlılık ilişkilerini çalışma konusu haline getiren bu akademisyenler ve geliştirdikleri kuram Bağımlılık Okulu adıyla anılmaktadır. Bu çalışmanın odak noktası bu her iki kuramın ayrıntılı bir analizi ya da mukayesesi değildir. Bu çalışmanın savı: “Gerek Klasik Marksist Emperyalizm Kuramının Gerekse Bağımlılık Okulu Kuramının teorik eksiklikleri olduğu ve Türk Aydın’ının Emperyalizm incelemesinde bütüncül yaklaşımı sayesinde bu iki kurama da katkıda bulunduğu”. İlk Bölümde Klasik Marksist Emperyalist Kuram teorisyenlerinin emperyalizm kavramına dair düşünceleri tartışılacak ve kavrama ilişkin nasıl bir çerçeve çizdikleri analiz edilecektir. İkinci Bölümde ise bu kez Bağımlılık Okulu kuramcılarının teorik çerçevesi ve kuramsal yaklaşımları analiz edilecek, teorileri diğer teorisyenlerin görüşleri ile sınanacaktır. Üçüncü Bölümde ise Türk Aydın’ının Emperyalizm algısı incelenecek ve onların görüşleri ile diğer iki kuramın benzerlikleri ve farklılıkları tartışılacaktır.

Türk Aydın’ının emperyalizm algısı tartışılırken, Türk düşünce tarihi açısından mihenktaşı olarak kabul edilen üç önemli dergi ve bu dergi çevresinde düşüncelerini paylaşan münevverler esas alınmıştır. Söz konusu üç dergi: Türk Yurdu, Kadro ve Yöndür. Bu üç derginin odağa alınmasının altında yatan sebep ise, her üçünde de görüş ve düşüncelerine yer vereceğimiz şahsiyetlerin, anti-emperyalist bir ideoloji çerçevesinde yazmaları ve bilimsel yöntem olarak tarihsel materyalizmi benimsemiş olmalarıdır. Hem klasik Türk Aydın tipolojisini berrak bir biçimde yansıtacaklar hem de değerlendirmemizin ana temasını oluşturacak olan Emperyalizm Kuramları ile de aynı epistemolojik yöntemi kullanmaları hasebiyle de yapacağımız çalışmanın salahiyetine katkıda bulunacaklardır.

BÖLÜM II

KLASİK MARKSİST EMPERYALİZM KURAMI

Bu başlık altında kapitalizmin on dokuzuncu yüzyılın sonu ile yirminci yüzyılın başlarında ulaştığı gelişmişlik ile yeni bir aşamaya girdiğini, bu aşamanın kapitalist gelişimin mecburi bir uğrağı olduğunu ve nihayetinde bunun kapitalizmin sonunu getirmede önemli bir basamak olduğunu ifade eden kuramcılarının görüşleri değerlendirilecektir.

Öncelikle kuramın teorisyenleri üzerindeki derin etkisi dolayısıyla Hilferding ve Finans Kapital'in değerlendirilmesinin yapılması uygun görülmüştü. Ancak Hilferding'in emperyalizmi diğer kuramcılar gibi kapitalizmin zorunlu bir aşaması olarak kabul etmemesi göz önünde bulundurularak, Rosa Luxemburg'un görüşlerinin Bağımlılık Okulu ile analitik bağlantı noktalarının da kurulması maksadıyla çalışmada ayrı bir bölüm olarak yer almasına karar verilmiştir. Daha sonra Bukharin'in ve akabinde Lenin'in emperyalizme ilişkin görüşlerinin analizine geçilecektir. Sıralamanın bu şekilde kararlaştırılmasında, söz konusu kuramcılarının emperyalizm düşüncelerini naksettikleri başat eserlerin neşredilme sırası diğer bir deyişle yayınlanma kronolojileri etkili olmuştur. Diğer bir önemli etken de Bukharin'in emperyalizm analizinde Luxemburg'a cevaplar vermesi ve Lenin'in de aynı şekilde Bukharin'in eserinden yararlanarak kendi emperyalizm çalışmasını ortaya koymasıdır.

Bu vesile ile öncelikle çalışmada Rosa Luxemburg'un emperyalizm görüşlerinin değerlendirmesine yer veriliyor.

2.1. Rosa Luxemburg

Klasik Marksist Teori'nin genel hatları itibarıyla ikiye ayrıldığı söylenebilir. Bunlardan birisi Rosa Luxemburg'un kuramsal yaklaşımı diğeri ise Bukharin-Lenin çizgisi diyebileceğimiz yaklaşımdır. Bu yaklaşımlar arasındaki ayrımın temel faktörü ise, emperyalizmin gelişmesini sağlayan kapitalizm ile ilgili ana etmen konusunda farklı

görüşleridir. Luxemburg için bu ana etmen artı değerin realizasyonu yani gerçekleştirilmesi sorunu iken Bukharin-Lenin çizgisinde ufak nüanslar olmakla beraber kapitalizmin gelişimi neticesinde geldiği aşamada endüstriyel sermayenin finansal sermaye ile onun kontrolünde bir birliktelik oluşturmasıyla meydana gelen finans sermaye ana etmen olarak kabul edilir.

Bu noktada Luxemburg'un emperyalizm tartışmasına geçmeden evvel onun düşüncesinin temel dayanaklarını oluşturan siyasal mücadelesine de göz atmak ilerleyen süreçte görüşlerinin daha isabetli bir biçimde anlaşılması için önem arz etmektedir.

2.1.1. Siyasi ve Fikri Mücadelesi

Klasik Marksist Emperyalizm Kuramı temsilcileri yaşantılarında hem yılmaz birer devrimci hem de aynı zamanda birer kuramcıdırlar. Mücadeleleri hem siyasal alanda hem de fikri zeminde aynı anda ve birbirlerini de sürekli surette etkileyerek devam etmekteydi. Rosa Luxemburg gerek Polonya gerekse daha sonra Alman Sosyalist Hareketi içerisinde yaklaşık yirmi küsur yıl kadar aktif devrimci mücadele içinde ve bunların enternasyonalci ve devrimci sol kanadında yer almıştır. Bu sebeple siyasi yazılarının içeriği işçi sınıfı içerisindeki milliyetçi, reformcu ve parlamentarist akımlara karşı giriştiği polemiklerle doludur (Boratav, 2017: 155). Luxemburg'un siyasi yazıları içerisinde onun revizyonizme ve reformizme karşı düşüncelerini içeren en önemli polemiklerden birisi kapitalizmin içsel evrimini işçi sınıfını çıkarına kullanmayı öğütleyen Eduard Bernstein ile giriştiği tartışmadır. *Sosyal reform mu, Devrim mi?* başlıklı broşürü ile Luxemburg Alman sosyalistleri içerisinde önemli bir pozisyona sahip olmuştu. Ancak ilerleyen süreçte özellikle 1906'dan sonra "kitle grevi" üzerine çalışmaları hasebiyle "partinin (Alman Sosyal Demokrat Parti) yıllanmış sendikacıları ve parlamento temsilcileriyle ve zamanla tüm lider kadrosuyla da ters düşmeye" (2017: 156) başlamıştı.

Bu ters düşmenin altında yatan sebep diğer bir deyişle kitle grevi, Luxemburg için işçi sınıfı devrime götüren süreçte kullanılması gereken en etkili ve güçlü silahtır. Ancak Luxemburg bu eylem biçimini gündemine almadan yaklaşık yirmi kadar yıl önce Marksizm'in kurucu ideologlarından Engels, kitle grevinin siyasi anlamda değerinin abartılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü Engels'e göre kitle grevini gerçekleştirebilecek örgütlenme ve disiplin seviyesine ulaşmış bir işçi sınıfının bizatihi devrimi de gerçekleştirebileceğini düşünmektedir. Bu sebeple kitle grevini o tarihlerde aşırı önemseyen anarşistlerin düşüncelerine karşı çıkmıştır. Engels'in fikirlerinin ciddi

anlamda etkili olduğu Alman Sosyal Demokratları için de bu düşünceler Luxemburg’a karşı çıkmak için önemli bir argüman oluşturmuştur. Boravat’a (2017: 156) göre Alman sosyalizmi üzerinde büyük bir nüfuz sahibi olan Engels’in bu fikirleri ‘ekonomizme saplanmış bir sendika hareketi ile parlamentarizme saplanmış bir siyasete fiilen angaje olan Alman Sosyal Demokrasisinin devrimci mücadeleden kaçması için bir bahane olarak kullanılmaktaydı’.

Luxemburg’un ‘kitle grevi’ kavramı ile Anarşistlerin ‘genel grevi’ arasında benzerlikler bulunmakla birlikte temelde farklılıklar mevcuttu ve en önemli farklılık şüphesiz Luxemburg’un devrimci partiye yüklediği önemle ilişkilidir. Anarşistler her türlü otoriteyi reddetmelerine koşut olarak devrimci mücadele içerisinde herhangi bir partinin de rehberliğini kabul etmiyorlardı. Ancak Rosa Luxemburg’un ‘kitle grevi’ eyleminde asıl vurgusu devrimci partinin bilinçli bir rehberliği ile devrimci proletaryanın kendiliğinden eylemciliği arasında bir diyalektik birliktelik oluşturma gayesidir (2017: 156).

Luxemburg’un revizyonizm ile giriştiği mücadelede ‘kitle grevi’ ile açığa çıkan ayrışmada daha sonrasında *Sermaye Birikimi* kitabını yazmasının bir sebebi olarak da görülebilecek olan Alman Sosyal Demokrasi’sinin giderek kapitalizm ile bütünleşen ve ülkesinin emperyalist politikalarına destek veren bir parlamentarist ve revizyonist çizgisine tepki olarak ortaya koyduğu devrimci tavrı başat rol oynamaktadır. Luxemburg, devrimci bilinci yok eden, sistem ile bütünleşen ve devrim olasılığını dahi rafa kaldıran Alman Sosyal Demokrasisine karşı devrimci sınıf bilincini yükseltmek amacıyla mücadelesini sürdürmüştür.

Luxemburg hakikaten de kitlesel eylemselliğin spontane tavrının proletaryanın devrimci sınıf bilincinin gelişiminde çok büyük öneme sahip olduğunu düşünmekte idi. Lakin bu vaziyet hiçbir surette öncü parti gerekliliğini yok sayan bir düşünce biçimine asla bürünmedi. Tabi bu noktada vurgulanması gereken husus, Luxemburg’un öncü partiden anladığı durum ile Lenin’in öncü partiden kastı aynı şeyler değildi. Lenin’in öncü parti anlayışı, sıkı, disiplinli ve dar bir örgütlenmeye işaret ediyordu. Luxemburg ise parti anlayışında daha homojen daha gevşek ve daha geniş bir tabanda örgütlenmiş anlayışa sahipti (2017: 156).

Luxemburg konuyu özgürlükler bağlamında değerlendirmiş ve partiyi de bağlamda eleştirel bir bakış açısı ile tartışmıştır. Bu anlayış Bolşeviklerin ilk parti pratiğine yönelik

olarak Luxemburg'un eleştirilerinde de yine açık bir şekilde görülmektedir. H. Yeşil'in (1998: 86) Luxemburg'dan aktardığı şekliyle:

Yalnızca hükümet yandaşları için, sayıca ne kadar çok olurlarsa olsunlar yalnızca bir partinin yandaşları için özgürlük, özgürlük değildir. Özgürlük daima farklı düşünenlerin özgürlüğüdür. 'Adalet' fanatizmi yüzünden değil, siyasi özgürlükte canlandırıcı, iyileştirici ve arındırıcı ne varsa bu öze bağlı olduğu ve 'özgürlük' bir ayrıcalık haline gelince etkisini yitirdiği için.

Bu alıntı birçok farklı yazar tarafından Bolşevik Devrimi'ni mahkum etmek maksadıyla çokça kullanılmıştır. Ancak Luxemburg'un bu paragraftaki maksadı her ne kadar birçok art niyetli okumaya kurban edilmiş olsa da temelinde Bolşevik Devrimi'ne hizmet amacıyla kaleme alındığından hiç şüphe yoktur. Çünkü Luxemburg mecburiyetler karşısında alınan önlemlerin faziletmiş gibi addedilmesinin ileriye dönük büyük sıkıntı ve buhranlar yaratacağının ve neticede devrimi başarısız kılacağına kanaatindeydi. Tarih Rosa Luxemburg'u yanıltmadı. Gittikçe otoriterleşen ve bürokratik bir aygıt halini alan Bolşevik iktidarının mağlubiyetinin bir ön uyarısıdır Luxemburg'un bu ifadeleri. Tony Cliff'in (1968: 91-92) Rosa Luxemburg'dan aktardığı şu cümleler oluşturulacak diktatörlüğün yanlış yönlendirildiğinde devrim için ne gibi sakıncaları barındırdığını anlamak açısından önemlidir:

... Sosyalizm, ülkede siyasal hayatın zaptedilmesiyle birkaç resmi masanın ardındaki bir düzine entelektüel tarafından emredilecek. Şuralardaki (Sovyetlerdeki) hayat gittikçe daha fazla ölçüde kötürümleşmek durumundadır. Genel seçim, kısıtlanmamış basın ve toplanma özgürlüğü, özgür fikir çabası olmazsa hayat, her kamu kurumunda ölü hale gelir ve bu kamu kurumlarında, aktif unsur olarak sadece bürokrasi kalır. Toplum hayatı derece derece uykuya varır ve birkaç düzine parti lideri, tükenmek bilmez bir enerji ve sınırsız bir tecrübeyle, ülkeyi yönetir ve ülkeye hakim olur. Gerçekte onların arasında sadece önemli bir düzine kafa, önderliği yüklenir ve zaman zaman işçi sınıfından bir kaymak tabaka, liderlerin konuşmalarını alkışlayacakları ve önerileri oybirliğiyle onaylayacakları toplantılara davet edilir. Bu bir diktatörlüktür, ama proletarya diktatörlüğü değil, bir avuç politikacının diktatörlüğü... Bu, burjuva anlamında, Jakobin idaresi anlamında bir diktatörlüktür...

Luxemburg'un bu ifadeleri yukarıda da bahsettiğimiz gibi her ne kadar Sovyet Devrimi'ni Jakobenlerin "terör" dönemi benzetmesi ile tarih nezdinde mahkum edilmek için sıklıkla kullanılıyor olsa dahi, Devrim'in devamlılığının ve başarısının teminatı için açık yüreklilikle söylendiği gözden kaçmamaktadır. Luxemburg'un gerek Sosyal Demokrat Reformculuk gerekse Bolşeviklerle giriştiği polemiklerde daima bir denge noktası yakalamaya çalıştığı fark edilmektedir. Sosyal Demokratların Reformculuk ile üstünü kapattığı parlamenterci, kapitalizm ile problemi kalmamış bir sözde sosyalist anlayışa karşı

emperyalizm ve sınıf bilinci üzerine yazıları ile karşı çıkmıştır. Kapitalizmin demokratik yöntemlerle dönüştürmenin imkansızlığını haykırması ve kapitalizmin mutlak çöküşünü öne sürmüş bu yolla sınıf bilincine yaptığı vurgularla birlikte yeniden sınıf mücadelesini salık vermiştir. Buna karşın Bolşeviklerle giriştiği polemikte ise bu kez radikal gördüğü öncü parti uygulamasının “devrimin selameti” için bir nebze olsun yumuşatılması gerekliliğini açıkça savunmaktan da geri kalmamıştır.

Luxemburg’un siyasi mücadelesinin farklı ayaklarını bu şekilde kısaca inceledikten sonra onun emperyalizm kuramını ve bu teorinin temelini teşkil eden *Sermaye Birikimi*’ni incelemeye başlanılabilir.

2.1.2. Sermaye Birikimi ve Emperyalizm

Luxemburg şüphesiz emperyalizm ve onun sömürgeler yoluyla yayılışının etkilerini irdeleyen geniş çaplı ilk çalışmayı yapmıştır. Temelde üzerine eğildiği konu emperyalizm olmasına karşın Luxemburg, eserin genişçe bir kısmını “kapitalist bir ekonomide birikimin ve yeniden-üretim koşullarını incelemeye ayırmaktadır” (Gülalp, 1979: 17). Bittabi bu hal sebepsiz değildir. Ana itki, emperyalizm ile kapitalizm arasındaki ilişkiyi deşifre etmek ve emperyalizmin “güdüsünü” sermaye birikimi sürecinde aramaktır (Sunar, 2004: 68).

Bu noktada Luxemburg’un öne sürdüğü argüman iki düzlemde ilerlemektedir. İlki, Marx’ın Kapital’in II. Cildinin 3. Bölümünde ortaya koyduğu anaparanın (Sermaye) yeniden üretim şemalarının çok ciddi eleştirisine dayalıdır. Bu aşamada kısaca Marx’ın Kapital’in II. Cildinde yer verdiği yeniden üretim şemalarının incelenmesi gerekmektedir.

Yeniden üretim tahlilini yapabilmek için Marx endüstriye iki ana kısma ayırır: ilki üretim araçlarını üreten sanayi (I. Bölüm) ikincisi ise tüketim araçlarını üreten sanayi (II. Bölüm). Her iki kesim de iki bileşenden mütevellittir: ilki toplumsal emek gücü değeri olarak değişken sermaye (V) ve üretim araçlarının değeri olarak değişmez sermaye (C) endüstri kesimlerini oluşturan temel bileşenlerdir ki bunlara ek olarak üretimin nihai amacı olan artı değer (s veya m) bulunmaktadır. Bu durumda her bir kesimin totalde yıllık ürünün değeri $C + V + s(m)$ olacaktır (Marx, 2019: 378-379).

I. Üretim Araçları Üretimi

Sermaye... $4000 C + 1000 V = 5000$

Meta-ürün... $4000 C + 1000 V + 1000 s = 6000$

üretim araçları biçiminde var olur.

II. Tüketim Araçları Üretimi

Sermaye... $2000 C + 500 V = 2500$

Meta-ürün... $2000 C + 500 V + 500 s = 3000$

tüketim araçları biçiminde var olur.

İkisi bir araya getirilirse, yıllık toplam meta-ürün şudur:

I. $4000 C + 1000 V + 1000 s = 6000$

II. $2000 C + 500 V + 500 s = 3000$

dolayısıyla toplam 9000 meta-ürün üretimi söz konusudur. Bu basit yeniden üretim şemasında bütün artı değer (s) üretken olmayan bir şekilde kullanılması söz konusudur (Marx, 2019: 380). Tony Cliff'in (1968: 97) ifadesi ile: "I. Kesimin üretimi (P_1), I. Kesimin sabit sermayesi (C_1) ve II. Kesimin sabit sermayesinin (C_2) toplamına eşit olmalıdır." Diğer bir ifade ile $P_1 = C_1 + C_2$. Yine aynı şekilde "II. Kesimin üretimi (P_2) de her iki bölümün ücretlerle artı değer toplamına eşit olmalıdır" (1968: 97). Diğer bir ifade ile $P_2 = V_1 + s_1 + V_2 + s_2$. Bu iki eşitlik şu biçimde birleştirebilir: $C_2 = V_1 + s_1$. Başka bir deyişle ifade edilecek olursa eğer, "II. Bölümün ihtiyaç gösterdiği makine hammadde vs'in değeri, Birinci Bölümdeki işçilerle kapitalistlerin ücretleriyle, artı değer toplamına eşit olmalıdır" (1968: 97).

Genişletilmiş yeniden üretimin şemaları ise daha karmaşıktır.

A) Basit Yeniden Üretim Şeması

I. $4000 C + 1000 V + 1000 s = 6000$

II. $2000 C + 500 V + 500 s = 3000$, toplamda 9000.

B) Genişletilmiş Ölçekli Yeniden Üretim İçin Başlangıç Şeması

I. $4000 C + 1000 V + 1000 s = 6000$

II. $1500 C + 750 V + 750 s = 3000$, toplamda 9000 (Marx, 2019: 485).

Birikim amacıyla değiştirilmiş olan düzenleme:

I. $4400 C + 1100 V + 500 s$ (tüketime ayrılan fon) = 6000

II. $1600 C + 800 V + 600 s$ (tüketime ayrılan fon) = 3000, toplamda 9000 (2019: 486).

Gerçek birikim eğer bu temel üzerinde gerçekleşirse diğer bir ifade ile bu arttırılan kapital ile üretim yapılırsa takip eden yılın nihayetinde şu şema elde edilir:

$$I. 4400 C + 1100 V + 1100 s = 6600$$

II. $1600 C + 800 V + 800 s = 3200$, toplamda 9800 meta-ürün elde edilir. Fazladan 800 birimlik bir genişletilmiş yeniden üretim sağlanmış olur (2019: 487).

Bu yeniden üretim modelinde, artı değer (s) belirli bir kısmı sermayedarın şahsi tüketimleri için harcanır. Bu kısım (r) ile sembolize edilecektir. Yine artı değer bir kısmı da sermaye birikimine ayrılacaktır ki bu kısım da (a) ile sembolize edilecektir. Dolayısıyla $s = a + r$ olarak bir eşitlik kurulabilmektedir. Daha sonra a diğer bir ifade ile artı değer sermaye birikimine ayrılan kısmı da iki parçaya ayrılıyor. Bu parçalardan biri ek üretim aracı almak maksadıyla kullanılır. Diğer bir deyişle sabit sermayeye eklenmek amacıyla kullanılır. (ac). Diğer parça ise üretimde yeniden istihdam edilen işçilerin ücretlerinin ödenmesine ayrılır (av). Basit yeniden üretim şemaları için üretim araçlarının sosyal talebi $C_1 + C_2$ formülü ile gösterilirse, o halde genişletilmiş yeniden üretimin $C_1 + ac_1 + C_2 + ac_2$ şeklinde gösterilmesi gerekmektedir. Tüketim mamullerinin sosyal formülü olan $V_1 + s_1 + V_2 + s_2$ gösteriminin de şu duruma dönüşmesi beklenir: $V_1 + r_1 + av_1 + V_2 + r_2 + av_2$ (Cliff, 1968: 98).

Bu bağlamdan hareketle genişletilmiş yeniden üretim şemaları için ortaya çıkan şartlar şu şekilde formüle edilebilir: $P_1 = C_1 + ac_1 + C_2 + ac_2$, $P_2 = V_1 + r_1 + av_1 + V_2 + r_2 + av_2$ ya da $C_2 + ac_2 = V_1 + r_1 + av_1$ (1968: 98).

Basit yeniden üretim şemalarından genişletilmiş yeniden üretim şemalarına geçilirken Marx genişletilmiş yeniden üretimin başlangıç şemasındaki II. Kesimin değişmez sermayesini küçültmüştür. Bu hareket şans eseri yapılmamıştır çünkü artık I. Kesimin artı değerinde sermaye birikimi için belirli bir pay ayrılmıştır. Diğer bir ifade ile, $V_1 + r_1 + av_1$, $V_1 + s_1$ den küçüktür. Çünkü ac_1 , s_1 'den çıkarılmıştır.

Yeniden üretim şemaları bir meta üretilmesinin akabinde oluşturulan değer, metanın pazarda satılması vasıtasıyla paraya dönüştürülmesi gerekliliğinden hareket ettiği için Marksist görüş içerisinde efektif talep teorisinin oluşturulabilmesinde ana dinamiği oluşturmaktadırlar. Bu vesile ile mevzu bahis şemalar Alex Callinicos'un (2014: 77) ifadeleriyle:

Sermayenin sürekli genişlemesinin sadece meta üretiminden değer yaratılmasına değil, aynı zamanda kapitalist yeniden üretimin maddi ön koşullarını güvence altına alan ve toplamda bu değere eşit olan satın alma gücünün, uygun miktarlardaki üretim ve tüketim araçlarının üretimi aracılığıyla orantılı bir şekilde dağıtılmasına bağlı olduğunu saptamaktadır.

Luxemburg, belirtilen yeniden üretim şemalarının doğası gereği kusurlu olduğunu iddia etmektedir. Luxemburg Marx'ın şemalarındaki varsayımlardan "üretimin kimin için genişletildiği çıkartılamaz. Üretimin ve tüketimin aynı anda arttığını kabul etmek gerekir" (Luxemburg, 1986: 257) demiştir. Diğer bir ifade ile fazladan yapılan üretimi, arzda yapılan artışı karşılayacak talep nereden zuhur etmektedir? Luxemburg için bu sorunun cevabı kesinlikle yeniden üretim şemaları içerisinde bulmak mümkün değildir. Çünkü şemaların sınırları ile düşündüğümüzde Luxemburg'a göre, kapitalistlerin tükettiğine dayalı olarak gerçekleşen herhangi bir büyüme söz konusu olamaz aksi halde bu genişletilmiş yeniden üretim değil basit yeniden üretim olur. Eğer kapitalistler artan bir biçimde tüketmiyor bunun yerine birikime gidiyorsa o halde sorulacak soru bu üretimi karşılayacak talep nereden bulunmaktadır? Sermaye birikiminin son kertede maksadının sürekli surette genişleyen bir işçi ordusunu beslemek olmadığını ifade eden Luxemburg ayrıca şu önemli ifadeleri de kullanır: "Kaldı ki, işçiler, ürünün sadece değişken sermayeye karşılık gelen bölümünü tüketebilirler, bundan bir parça daha fazla tüketmeleri söz konusu olamaz. O halde, sürekli olarak artan artı-değeri kim realize (gerçekleştirme) edecektir?" (1986: 257). Bu noktada söz konusu üretici güçlerin sınırsız genişleme kapasitesi ile kapitalist dağılımın dayattığı koşulların baskısı altındaki sosyal tüketimin sınırlı genişleme kapasitesi arasında içsel bir çelişki gün yüzüne çıkmaktadır (Roll, 2011: 16). Şemaların bu soruya verdikleri yanıt realizasyonun kapitalistler tarafından sağlanabileceğidir. Kapitalistler, üretimi tekrar üretim sağlamak maksadıyla destekleyebilmektedirler. Örneğin daha çok makine üretebilmek için daha çok makine üretimi güvence altına almak gibi. Lakin Rosa Luxemburg bu hususa da karşı çıkar. Bu durumun nihayetinde "sermaye birikimi değil, hiçbir amaca hizmet etmeden, üretim malları üretimini arttırmak" (Luxemburg, 1968: 257) gibi bir duruma yol açacağını ifade eder. Şüphe yok ki böylesi bir okuma teleolojik (amaçsalıcı) bir okumadır. Tarihin bu denli bir müzakereye tabi tutulması hatalıdır. Bu noktada Anthony Brewer'e (2011: 73-74) kulak vermekte fayda var: "Kapitalizmin özü belli bir merkezi olmayan (anarşist) bir sistemdir. Böyle bir sistem olarak ne bir amacı vardır ne de amaca ihtiyaç duyar. Bireysel kapitalistlerin, işçilerin, çeşitli organizasyonların amaçları olabilir ama bir bütün olarak sistemin amacı olamaz".

Ancak şu da bir gerçektir ki, Marx'ın şemaları yatırıma niçin karar verildiğini açıklamıyor. Sistemin bir amacı olamaz, ancak kapitalistin bir amacı vardır. O da daha fazla artı-değer elde etmektir. Onu buna zorlayan ise kapitalist sistemin dayattığı rekabettir. Hak verilmelidir ki, hiçbir kapitalist yatırımdan doğabilecek satın alma gücünün açığa

çıkarcacağı talebi doymak maksadıyla yatırım yapmaz, çünkü bu oluşacak satın alma gücünün kontrolü ona ait değildir (Denis, 1982: 686-687). Bu durumda oluşması muhtemel bir talebi doymak amacıyla baştan bir yatırıma girişmez. Burada daha öncesinde kapitalistlerin yatırımı arttırmaya ilişkin olarak cesaretlendirilmiş olmaları gerekmektedir.

Brewer'in Rosa Luxemburg'a yönelik eleştirisi bununla sınırlı değildir. Yukarıda Luxemburg'un ürünlerin birikim maksadıyla kapitalistler arasında değiştirilmesine karşı çıktığı ifade edilmişti. Çünkü bu durumun o veya bu şekilde tüketimden koparılmış bir üretim araçları yığınının dönüşeceği tehlikesi söz konusu idi. Brewer'e göre bu doğru değildir. Eğer der Brewer (2011: 74):

...üretkenlik, gerçek ücret oranı ve birikime katılan ihtiyaç fazlası payı sabit kalırsa, hem işçilerin hem de kapitalistlerin tüketimi toplam çıktı ile uyumlu olarak genişleyecektir. Sermaye biriktikçe daha fazla işçi istihdam edilir, böylece ücretli mallara yapılan harcama artar. Aynı zamanda kar (ihtiyaç fazlası) miktarı genişler ve eğer kapitalistler tarafından tüketime sabit bir pay harcanırsa (ya da hizmetlilere, yardım kuruluşlarına) kapitalistlerin harcamaları birikimle uyumlu genişler. Tüm sistem birlikte genişler.

Brewer bir takım ön koşullardan hareketle sistemin şemaların sınırları dâhilinde de genişleyebileceğini savunuyor. Rosa Luxemburg'un savında üretim güçlerinin sınırsız gelişme potansiyeli ile sosyal tüketimin sınırlı doğasının çelişkili varoluşunun aslında bu gelişmeyi bu sınırlar içinde mümkün olmayan bir duruma soktuğu görülmüştü. Bu hususun daha berrak bir biçimde anlaşılması için Rosa Luxemburg'un artı-değerin oluşumu ve gerçekleştirilmesine (realizasyon) ilişkin görüşlerini incelemek gerekmektedir.

Artı-değer, ücret karşılığı bedeli ödenmemiş işçi emeğinin, somut halinin işçiler tarafından üretilen metada görüldüğü parçasıdır. Artı-değer üretimi ve bunun belirli bir parçasının pazar aracılığıyla satılıp paraya dönüştürülmesi neticesinde birikime çevrilmesi, kapitalizmin ana dürtüsünü oluşturmaktadır. Fakat tek başına artı-değerin üretilmesi yalnızca başlangıçtır. İkinci aşama yaratılan artı-değerin realize edilmesidir. Diğer bir ifade ile meta-ürünün pazarda satılarak ücretinin elde edilmesidir. Eğer bu satış gerçekleşmez ya da eksik gerçekleşirse emekçinin emeği kapitalist tarafından sömürülmüştür ancak sömürü tamamlanıp artı-değer bir sonraki üretim süreci için birikime geçirilememiştir. Bu vaziyet kapitaliste hiçbir fayda sağlamayacağı gibi sermayesinin belirli bir kısmını ya da tamamını dahi kaybedebileceği bir hale sokabilir. Bu vaziyeti baştan belirleyen ana husus ise, kapitalist üretim koşulları içinde gerçekleşen uzlaşmaz bölüşüm biçimidir. Toplumsal talebi sürekli surette sınırlayan koşullar kapitalizmin dayattığı bölüşümdeki çelişkili yapıdır.

Şemalar bu çelişkili yapıyı dışarıda bırakır, ancak Luxemburg'a göre: "sermaye birikiminin içinden gelen bu çelişki, dönem dönem bunalımlarla patlar ve sermayeyi, pazarı sürekli olarak genişletmesi için mahmuzlar"(Luxemburg, 1968: 267). Bu durum ilerleyen aşamalarda kapitalizmin dışarı doğru genişlemesini gerekli kılmaktadır. Kendi dar sınırları içerisinde artı-değer realizasyonunu tam anlamıyla işletemeyen sistem dış pazarlara açılmak suretiyle bu probleminin çözüme kavuşturacaktır. İşte tamda bu sebepten dolayı kapitalizm varlığını devam ettirebilmesi için "kapitalist-olamayan" dışarıya her daim ihtiyaç duymaktadır. Bizatihi kapitalizm ilk ortaya çıkışından itibaren kapitalist olmayan bir çevrede gelişmiş ve serpilip büyümüştür (Callinicos, 2014: 78). Luxemburg'un ifadeleri ile bu süreç: "Sermayenin, realize ettiği artı değeri üretken bir şekilde kullanabilmek için, hem kalite hem de miktar açısından, sınırsız seçenekte üretim araçları sağlamak üzere, tüm dünyayı giderek daha tam bir şekilde tüketmesi, gereklilik halini alır"(Luxemburg, 1968: 274).

Cliff'e (1968: 109) göre bu durum (dış pazara yayılma) tıpkı Rosa Luxemburg'un iddia ettiği gibi genişletilmiş üretim için mecburiyet olmasa bile onu gayet hızlandırıcı ve kolaylaştırıcı bir durumdur. Ancak Luxemburg'un bu iddiasına katılmayan görüşler de yok değildir. Madis Roll (2011: 20) Luxemburg'un modelinin efektif talep eksikliğine bağlı olması noktasında eleştiriyor ve kapitalistlerin gerçek hayatta birbirlerinden alabileceklerini ifade ediyor. Bu noktada Roll, Brewer'in hükümlerine yakınlaşıyor.

Brewer, Luxemburg'un tezinin gerçeği yansıtmadığını, eğer düzenli şekilde üretim arttırılırsa daha çok işçinin işe alınacağını bu yolla da tüketim mallarına talebin arttırılarak kapitalistlerin yatırıma teşvik edileceği, dolayısıyla toptan bir genişlemenin sağlanabileceğini iddia etmişti. Bu yolla da Luxemburg'un efektif talep eksikliğine bağlı Marx'ın yeniden üretim şemalarına getirdiği eleştiriye yadsıyordu. Ancak Luxemburg bu gibi eleştirilerin gelebileceğini ön görüp cevabı kitabında vermiştir.

Tüketimin arttırılabilmesi bizatihi değişken sermayedeki (V) artış ile doğru orantılıydı. Eğer tüketim arttırılmak isteniyorsa yapılması gereken işçi ücretlerinde artışa gitmekti. Ancak aynı sayıda işçi varken bunların ücretlerinin arttırılması mümkün değildi. Bu durum direk olarak kapitalist artı-değerinin (s) azaltılması anlamına gelmekteydi. Dolayısıyla yapılması gereken yeni işçi istihdam edip, daha fazla artı-değer üretimini sağlamaktı. Tıpkı Brewer'in salık verdiği gibi... Fakat Luxemburg bu sava katılmamaktadır. Ona göre, işçi sınıfının doğal artışı ile sermaye birikiminin gereksinmelerinin zaman ve miktar açısından açık bir uyumsuzluğu söz konusudur (Luxemburg, 1968: 276). Diğer bir ifade ile kapitalizmin gelişimi sırasında yaşanan aşırı genişleme, sıçrama gibi eğilimleri işçi

sınıfının doğal süreçteki artışının emek gücü olarak karşılaması mümkün değildir. Bizatihi tarih de bu şekilde gerçekleşmemiştir. Henüz kapitalizmin ilk ortaya çıktığı tarihlerden itibaren kapitalizm kapitalist olmayan bir çevrede gelişmeye başlamıştır. Gelişip hakim üretim biçimi olduktan sonrasında ise yine kesintisiz bir şekilde kırsaldan koparılan yersiz yurtsuzlaştırılan emeğe ihtiyaç duymuştur.

Marx'ın 'sınai yedek işçi ordusu' dediği yolu yeniden üretim şemalarında bulamayız. Çünkü kapitalizmin ihtiyaç duyduğu fazladan emek gücü 'sermayenin hâkimiyeti dışında kalan toplumsal depolardan çekilmektedir' (1968: 276). Özdemir bu noktada önemli bir soru sormaktadır. 'Peki ne olacak? Sermaye ulusal sınırlar içerisinde kaldığı sürece, emek gücü arzını aşan talepler emek cephesinin eline yeni kozlar verecek; ama bundan da önemlisi, birikimin sürekliliği tehlikeye düşecektir' (Özdemir, 2010: 120). Bu durumda şüphe yok ki devamlı surette kapitalist-olmayan teritoryalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Kapitalizmin mutlak surette gelişebilmesi onun tüm sahalara ve iklimlere sızabilme kabiliyeti ile yakından ilişkilidir. Dolayısıyla kısıtlı bir beyaz emek gücü ile kısıtlanmış bir kapitalizmin Luxemburg'un zamanındaki erişkinliğe ulaşması beklenemezdi. Lakin diğer bölgelerdeki işgücü daima başka üretim biçimleri ve gelenekler ile sıkı sıkıya bağlanmıştı. Mevzubahis işgücünün kapitalizmin ihtiyacı olan yedek işgücü ordusuna entegrasyonunun sağlanabilmesi için, ilk elden bu emek gücünün 'özgürleştirilmesi' gerekmektedir. Luxemburg'un ifadesi ile: 'İşgücünün, ilkel toplumsal koşullarından kurtararak kapitalist ücret sistemine çekilebilmesi, kapitalizmin vazgeçilmez tarihsel niteliklerinden biridir' (1968: 277). Bu süreç kapitalizmin ortaya çıktığı ilk zamanlarda hem sermayenin 'ilkel birikimini' sağlamak hem de kapitalistlerin ihtiyacı olan işgücünü tedarik etmek maksadıyla kullanılmıştır. Bu süreç Marx'ın tabiri ile 'ilkel birikim' sürecidir. Luxemburg ise bu sürecin sadece ilksel olmadığını kapitalizmin gelişiminin tarihi ile koşut giden bir devamlılık gösterdiğini ifade etmiştir. Birikimin devamlılığı ve kapitalist sınıfın ihtiyacı olan genişlemenin sağlanması için ve yedek işgücü ordusunun sürekli yenilenebilmesi için kapitalist olmayan üretim biçimlere ve bölgelere sonsuz bir ihtiyaç durumu söz konusudur. 'Sermaye ve bunun birikimi için en acil ve can alıcı koşul artı-değer satın alacak kapitalist olmayan müşteriler bulunmasıdır. Bunun ne ölçüde bulunacağı, sermaye birikimi sorunu açısından belirleyici önem taşır' (1968: 279).

O halde söylenebilir ki; artı-değer yaratılması ve akabinde gerçekleşen birikim süreci içerisinde yekdiğerinden bağımsız iki farklı süreç işlemektedir. İlki, artı-değerin gerçekleştirilmesi, ikincisi ise bu oluşan artı-değerin tekrar üretken bir sermayeye

dönüştürülmesi. Bu her iki işlem de kapitalist dünya ile kapitalist olmayan dünya arasındaki ilişkilerin bir ürünüdür. “Artı-değerin realize etme ve değişmeyen sermayenin maddi öğelerini elde etmek açısından, uluslararası ticaret, kapitalizmin tarihsel varoluşu açısından en birinci gerekliliktir” (1968: 275). Luxemburg bu noktada birikimin bir diğer çok önemli yönü olan geri kalmış ülkeler ile girilen temelde eşitsiz mübadeleye dayalı ticaret ilişkilerine ve dünya işbölümünü kapalı olarak ima eden bir yoruma doğru ilerlemektedir. Fakat Luxemburg o günkü tartışmalar içerisinde nihayetinde ulaşmak istediği noktaya olan isteği dolayısıyla bu sözünü ettiği ilişkilerin uzantılarına odaklanmamıştır (Gülalp, 1979: 18).

Luxemburg için asıl mesele emperyalizmin sermaye birikimi için elzem olması hatta onun ömrünü uzatmasına rağmen kapitalizmi yok etmenin de en emin yoludur. Gittikçe daralan kapitalist olmayan alanlar ve bunlar için girilen aşırı rekabet ortamında devrimler, savaşlar kaçınılmazlaşır (Sarıöz Gökten, 2018: 6 , Yalvaç, 2017: 38 , Ongur ve Yavçan, 2017: 268).

Luxemburg kapitalizmin nihai çöküşünü vaaz etmişti. Tabi ki, bu “müjdeyi” hiçlikten ortaya atmamıştı. Bu aşamaya gelişin ve emperyalizmin sömürgelerde yayılışının birkaç aşaması bulunmaktaydı. İlk aşamada emperyalizm sömürgeye girer ve “yağma” olarak nitelendirebilecek araçlar vasıtasıyla yerli ekonomiyi çökertir. İkinci aşamada kapitalizm mevcuttaki teritoryada meta mübadelesini başlatır. Bu mübadele türü uluslararası ticaretin başlaması açısından kritik öneme haizdir. Azgelişmiş ekonominin küresel ekonomiye entegre edilerek dünya skalasında bir işbölümünün yaratıldığını bu noktada ifade edebiliriz. Bu ilk iki aşamadan bir azgelişmişlik teorisi ortaya çıkabilir fakat Luxemburg bu aşamaların uzantılarını incelemek yerine analizine devam eder ve bu meta ekonomisinin yerini kapitalist üretim ilişkilerinin aldığını söyler (Luxemburg, 1968: 319). Fakat Haldun Gülalp (1979: 20) bu sonucun Luxemburg’un kendi analizinden türemediğini iddia eder. Ona göre pazarlara el konması ve devletler arasında işbölümün oturtulması, temel sorun olan artı-değerin realizasyonu problemi zaten çözmekte yeterli olacaktır. Ancak Luxemburg’un analizinde bu “hinterlant” sanayileşip gelişmektedir. Aslında beklenmesi gereken bu hinterlandın metropol kapitalist tarafından hinterlant olarak devamlılığının korunmasıdır. Doğal bir sonuç olarak da bu hinterlandın sanayileşmesi ancak bağımsızlık yoluyla mümkün olur.

Bir diğer vurgulanması gereken nokta, emperyalizm ile militarizm arasındaki ilişkidir. Luxemburg’un tezinde militarizm, emperyalizmin yukarıda değinilen aşamalar aracılığıyla

sömürgelerde yerleşmesinin en başat aracıdır. Militarizm sayesinde emperyalizm sömürgelerde ekonomik gelişimini tamamlamakta ve bu yolla ‘‘kapitalist olmayan toplumları hiç de eşit olmayan şartlar altında kapitalist ekonomik sistem içine çekmektedir’’ (Sunar, 2004: 70).

2.1.3. Luxemburg’a Dair Bir Değerlendirme

Rosa Luxemburg *Sermaye Birikimi*’ni 1913 yılında yayınladıktan yaklaşık üç sene sonra ‘‘Ya, Ya Da ‘‘ adıyla bilinen bir yazı yayınlamış ve bu mevzubahis yazıda emperyalizmi tıpkı ilerleyen bölümlerde göreceğimiz Lenin’in emperyalizm tanımlamasına yakınlatacaktır. Emperyalizmi sermayenin dünya genelinde gelişiminin ‘‘en yüksek aşaması’’ olarak nitelendirecektir (Luxemburg, 1979: 110). Ancak tabi vurgulamalıyız ki Luxemburg emperyalizmi kapitalizmin ‘‘en yüksek aşaması’’ olarak nitelerken yine de Lenin’den çok farklı gerekçelere dayanmış ve yine *Birikim*’deki düşüncelerinden uzaklaşmamıştır (Yeşil, 1998: 115).

Rosa Luxemburg’un görüşleri asıl olarak Heinrich Cunow’un Alman Sosyal Demokratların çıkardığı Die Neue Zeit (Yeni Zamanlar) isimli dergide ‘‘Çöküş Teorisi Üzerine’’ başlıklı yazısına dayanmaktadır (Yıldız, 2002: 82). O tarihlerde (1898-1899) Marx’ın kapitalizmin nihayeti ile ilgili tezleri Revizyonistler tarafından (özellikle Bernstein) sorgulanmaktaydı. Revizyonizme verilecek cevabın içeriğinin emperyalizm olgusunda aranması en doğru yaklaşım olarak görüldü. Çünkü Marx’ın öngörülerinin gerçekleşmemesinin en birincil sebebi Avrupa’nın sömürgelerde yayılması sayesinde yeni büyüme olanaklarına kavuşmasıydı. Cunow’un bu ‘‘Çöküş’’ teorisini daha sonra Luxemburg daha da geliştirerek söz konusu tezini ortaya atacaktır (Denis, 1982: 683). Emperyalist aşamasının da sonunda kapitalizmin çöküşünün kaçınılmaz olduğunu ortaya koymuştur.

Ancak Madis Roll bu görüşe yönelik olarak diğer bir ifade ile kapitalizmin ‘‘mutlak çöküşünün’’ sadece teorik olarak mümkün olduğunu ifade ediyor. Çünkü günümüzde artık daha net görüldüğü üzere gelişmiş ülkeler artık sadece fethetme yöntemi kullanmıyorlar, daha farklı bir çok metot keşfediliyor; örneğin serbest ticaret alanları, uluslararası iş birlikler, dış kaynaklı üretim vs.. Buna ek olarak Luxemburg’u askeri gücü fazlasıyla abartmak ile de eleştiriyor; çünkü ona göre dünyanın artık daha farklı ve barışçıl yöntemlerle uluslararası ilişkiler yürüttüğünü savlıyor (Roll, 2011: 23). Roll’ün eleştirisinde haklılık payı bulunmakla birlikte kendisinin de dünyadaki ‘‘barışçıl’’

diplomatik ilişkileri fazla abarttığının vurgulanması gerekmektedir. Çünkü son dönemde özellikle Afrika ve Ortadoğu’da sıcak çatışmaların tekrar alevlenmesi ve ulus-devletlerin tekrar en etkili aktör olarak uluslararası ilişkilere damga vurması, sözü edilen barışçıl araçların pek de abartılmaması gerektiğini düşündürmektedir.

Bunun dışında Luxemburg’a dair önemli bir detay da onun fikirlerinden ileriye dönük çok fazla çıkma yapılabileceği hatta ve hatta çalışmanın sonraki bölümünde işlenecek olan Bağımlılık Okulu teorisyenlerinin görüşlerinin nüve halde Luxemburg’un çıkarımlarında bulunduğu da ifade edilebilir. Fakat Luxemburg’un analizinde açıkça emperyalizm olgusunu sadece ekonomik boyutuyla ele aldığını siyasal veya ideolojik-kültürel bağlamlarda düşünmediğini de eklemek gerekmektedir. Bu yönüyle Ortodoks Marksist akım içerisinde yer almaktadır. Yukarıda Özdemir’e atıfla ifade edilen, sermayenin ulusal sınırlar içinde kalmasının örgütlenmiş emeğin devrimci gücü karşısında başarısız olması ve akabinde devrimsel bir sürecin yaşanması olasılığının kapitalist sınıfın emperyalizme yönelmesinde ne gibi etkiye sahip olduğunun değerlendirmesi ne yazık ki Rosa Luxemburg’un çalışmasında bulunmamaktadır. Kapitalist sınıf üzerinde çok önemli etkiye sahip olan devrimci proletaryanın örgütlü mücadelesinin etkilerinin değerlendirilmemesi yürütülen tezin sınanması noktasında büyük bir eksiklik oluşturmaktadır.

Luxemburg’a yönelik birçok eleştiri ve onun verdiği cevaplar incelendi. Ancak belki de Luxemburg’un tezine yönelik en nitelikli eleştiri Robinson ve Kalecki gibi “Keynes ile Marx arasında duran” iktisatçılar tarafından getirilmiştir (Boratav, 2017: 159). Kapitalist sistemin dışına (sömürgelere) mal ihracı, onlardan geriye mal ithal ederek gerçekleşiyorsa (uluslararası ticaret vurgusu) bu durum talepte yaşanan problemi çözemez. Eğer gelişmiş ülkenin ihraç ettiği fazla mallar için ülkede bir talep bazlı problem yaşanıyorsa aynı problem ithal edilecek mallar için de yaşanacaktır. Diğer bir mesele de; eğer Luxemburg’un ifadelerinki gibi militarizm için silahlandırma maliyetleri işçi sınıfının sırtına vergi olarak yükleniyorsa yine bu durumda işçi sınıfının alım gücünün düşürmesine koşut olarak toplam talepte bir değişiklik yaşanmayacağı için dışsattım ile giderilen talep sorunda bir delik daha açacaktır (2017: 160).

Bu tarz tutarsızlıklar, Luxemburg’un getirdiği yanıtın temel doğrultusunun yanlış olduğunu göstermez. Kalecki’nin de belirttiği gibi dışarıya borçlandırılarak (sermaye ihracı aracılığıyla) gerçekleştirilen bir “net ihracat fazlası” varolan talep sorununu çözecektir. Ayrıca, silahlanmanın masrafları eğer bütçede oluşturulan açıklar aracılığıyla karşılanırsa,

realizasyon problemine başka bir çözüm getirilmiş olur. “Üstelik her iki çözüm, emperyalist yayılma, savaş ve faşizm gibi dönüşümleri açıklama doğrultusunda verimli bir yaklaşıma kapı aralamaktadır” (2017: 160).

Son olarak Luxemburg’un siyasi düşünceleri ile ekonomik analizi arasında da ciddi bir çelişkinin varlığı vurgulanmaktadır. Siyasi çizgisinde son derece volontarist bir eğilime sahip olan Luxemburg’a rağmen, ekonomik analizinde kapitalizmin sonuna ilişkin ağırlıklı bir ekonomik determinist eğilim göze çarpmaktadır. O gün için dünyanın yaklaşık yüzde altmışının kapitalizm dışı üretim biçimleri içerisinde yaşadığı göz önüne alındığında, bütün dünyanın kapitalizm içerisine alınarak çöküşün gerçekleşmesi gibi uzun erimli bir süreç ön gören iktisatçı Luxemburg ile deyim yerinde ise günü gününe devrim peşinde koşan siyasetçi Luxemburg arasında Boratav’a (2017: 160) göre ciddi bir çelişki söz konusudur. Fakat Luxemburg’un siyasal hayatı irdelendiğinde karşılaştığımız “denge” arayışının bu noktada devreye girdiği ifade edilebilir. Öncelikle dünyanın yüzde altmışına yakının kapitalizm dışı üretim biçimi içerisinde olmasına rağmen, gelişmiş kapitalist ülkelerin “dışarıya” doğru yayılma hızındaki devasa artış da ortadadır. Luxemburg açısından o nihai günün çok uzak bir gelecekte olmadığını düşünmek yersiz olmaz. Bir diğer husus ise siyasi yazılarında bir yandan revizyonizme karşı volontarist tavrı ön plana çıkarmaya çalışan ve bir yandan da Bolşeviklere uyarılarında abartılı bir particilik anlayışına karşı uzamın ve mekânın devrimci bilinç üzerinde etkisine vurgu yapan Luxemburg’da böyle bir “çelişkili” vaziyetin görülmesi makul karşılanması gereken bir husustur.

2.2. Nikolai I. Bukharin

1915 yılında –Luxemburg’un çalışmasını yayınlamasından yaklaşık 2 sene sonra- Rus Bolşeviklerinin genç bir üyesi olan Nicolai Bukharin *Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm* başlıklı risalesini yayınladı. İlk olarak The Communist dergisinde yayınlanan söz konusu inceleme Rusya’da ise Ekim Devrimi’ne müteakiben yayınlanmıştır (Denis, 1982: 693). Bukharin, yayınlanan eserinde Rudolf Hilferding’in sermayenin on dokuzuncu yüzyılın sonunda yaşadığı niteliksel dönüşümünü tasvir ettiği teorisinden hareket ile dünya ekonomisinin yaşadığı dönüşümün analizini yapmıştır (Sunar, 2004: 76). Özellikle sermayenin farklı bloklarının kaynaşması neticesinde gerçekleşen niteliksel dönüşümün bir neticesi olarak emperyalizmin ne şekilde bir dünya ekonomisi var ettiğini belirginleştiren bir çalışma ortaya koymuştur. Bukharin’in çalışmasında önemli bir mihenktaşı vazifesi görmesi bağlamında öncelikle Hilferding’in Finans Kapitalin oluşumuna ilişkin tezlerine

kısaca göz atmak faydalı olacaktır. Hilferding bölümünün akabinde Bukharin'in emperyalizm tahliline geçilecektir.

2.2.1. Hilferding ve Finans Kapital

Avusturyalı sosyalist bir yönetici olan Rudolf Hilferding 1910 senesinde *Finans Kapital* namı ile bir kitap neşretmiştir. Kapitalizmin krizlerinin eksik tüketim temelinde açıklanmasına mevzu bahis eserinde karşı çıkmıştır. Emperyalizmi, XX. yüzyıl başlangıcında kapitalizmin sahip olduğu karakteristiğin ifadesi olarak kabul etmekteydi. Bu sebeple emperyalizm mefhumunu tekellerin gelişiminin bir neticesi olarak ortaya koyan bir teori sundu. Hilferding, tekellerin gelişimini ise finans kapitali elinde bulunduran banka sektörünün kapitalist ekonomi üzerinde kurduğu egemenliğe bağlı olarak analiz etmekteydi (Denis, 1982: 684). Bu çalışmada Hilferding'in ayrı bir başlık olarak incelenmemesinin sebebi ise, Hilferding'in emperyalizmi Marksist Emperyalizm Kuramcıları gibi kapitalizmin mecburi bir aşaması olarak değerlendirmemesinden kaynaklanmaktadır.¹

Hilferding'in emperyalizme ilişkin çalışmasına kadar, sermaye kavramı Marx'ın belirlediği üç tür üzerinden irdelenmekte idi; birincisi endüstriyel sermaye, ikincisi ticari sermaye, üçüncüsü ise finansal sermayedir. Hilferding'in bu noktada özgün katkısı üçüncü sermaye türünün niteliğinde gerçekleşen dönüşümü analiz etmesidir. Hilferding, incelediği tarihsel süreç bağlamında endüstriyel ve finansal sermayeler arasındaki farklılığın ortadan kalktığını ve finansal sermayenin baskın olduğu bir ilişkide endüstriyel sermaye ile birleşmesiyle finans sermayesi olarak yeni bir sermaye bloğu meydana getirdiklerini ifade etmektedir (Sunar, 2004: 63). Hilferding kitabının yaklaşık ilk üç yüz sayfası boyunca, anonim şirketlerin ortaya çıkma sürecini, bunların ortaya çıkmasına koşut olarak küçük yatırımcıların birlikteliği ile meydana gelen büyük sermayelerin profesyonel yöneticilerce idare edilmesi ile sermaye yapılarında meydana gelen dönüşümü irdemiştir. Bu süreçte gerçekleşen bir diğer dönüşüm ise, bankalar ile sınai arasındaki ilişkide gerçekleşmiştir. Zira daha evvelki süreçlerde bankalardan aldıkları bonoları kahir ekseriyette ödeme yapmak ya da ticari ilişkilerde kredi sağlamak maksatları gibi kısıtlı amaçlarla kullanıyorlardı. Bu vesile ile de krediyi sağlayan kuruluş olarak bankalar, sınai sermayesinin icraatlarına karışma imkânına sahip olamıyordu. Fakat banka sermayesi elinde yaşanan sermaye yoğunlaşması ile beraber bankanın yalnızca kredi verme ile sınırlı olan rolü, hisse çekme olarak nitelendirilebilecek bir pozisyona gelmiştir. Hisse çıkartımı

¹ Hilferding emperyalizm kelimesi yerine çalışmada "modern korumacı siyaset", "modern sömürgeci siyaset" ve "finans sermayesinin harici siyaseti" gibi kavramsallaştırmalara başvurmuştur.

ile doğal olarak en karlı icraatı gerçekleştirmiş olan banka sermayesi, endüstriyel sermaye karşısında çok daha avantajlı bir konum elde etmiştir. Bu şekilde bankaların temsilcileri sınai şirketlerinin yönetici koltuklarına ve sınai yöneticileri de bankaların icra kurullarının koltuklarında oturmaya başlamıştır (Sunar, 2004: 65).

Gelişen tarihsel süreç içerisinde finansal sermaye ile endüstriyel sermaye birleşerek, monopolleşmeyi (tekelleşme) meydana getirmiştir. Bu süreci Hilferding kitabında (1995: 152) şu şekilde açıklamıştır:

Bu ilişkiler çerçevesinde banka güçlü olan tarafı temsil etmektedir. Banka, sermayeyi nakit ve daima vurucu şekliyle, yani parasal sermaye olarak tasarruf ediyor. Öte yandan girişim, metaların gerisin geriye paraya dönüşme beklentisi içindedir. Dolaşım süreci tıkanacak veya satış fiyatları düşecek olursa bir ek sermayeye ihtiyaç olacak ve bu da ancak kredi biçiminde sağlanabilecektir. Kredi sisteminin gelişmesiyle birlikte her bireysel girişimin sermaye hacmini üstelik minimal düzeyde tutuyor. Ek nakit fonlara birdenbire ihtiyaç duyulduğunda hemen kredi operasyonu gerekiyor. Bu operasyon başarılı olmazsa girişim iflasa sürükleniyor. İşte sermayeleri üretken – ya da metasal sermaye olarak bağlı bulunan- girişimciler karşısında bankalara üstünlük sağlayan yön de bankaların parasal sermayeyi tasarruf ve kontrol etmekte oluşlarıdır. Bankaların başka bir üstünlüğü de, sermayelerin tek tek ticari işlemlerin sonuçlarından oldukça bağımsız kalması, buna karşılık girişimin kaderini böyle bir ek işleme bağlı olabilmesidir.

Yukarıda Hilferding'in genel görüntüsünü çizdiği ortamda gerçekleşen sermayenin bu kompozisyonu, siyasi alanda da hayli etkisini göstermekteydi. Finans sermayesinin liderlerinin birlikteliği ile siyasette yeni bir yönetici ortaya çıkmıştı. Bu yönetici sınıfın politik arenadaki konumu da baya bir güçlü idi. Bu yönetici sınıf ilk adımda gümrük vergilerinin korunması ve tekellerin çıkarları ile koşut olacak şekilde sınırların genişletilmesi için güçlü bir devletin gerekliliğini ortaya koymuştur. İhraç edilen sermaye, kendi ait olduğu devletin yeni nüfuz alanına tamamen sirayet etmesi ile kendisini mutlak anlamda güvende hissetmektedir. Bu durumda geçmişte barışçıl politikaları savunan ticaret erbabının yerini, savaş tamtamları çalan ve yayılmacılık talep eden bir kapitalist sınıf almıştır (Sunar, 2004: 66).

Bu şekilde özetlenebilecek Hilferding'in finans sermayesine ilişkin görüşlerinin analizinden sonra Bukharin'in tezine geçilebilir.

2.2.2. Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm

Bukharin'in teorisinin büyük bir bölümünde Hilferding'den yararlandığı ifade edilmişti. Fakat ikisinin ayrıştığı ve aslında Bukharin'in tezine asıl ehemmiyetini bahşeden önemli

bir fark söz konusudur. Hilferding'in sermayeye dair yoğunlaşma ve merkezileşme ile sınırlı bir süreç analizine karşın, Bukharin bu süreçte birbirlerini besleyen ve ancak aynı zamanda birbirleri ile diyalektik bir çelişki açığa çıkaran iki süreç okumaktadır. Bunlar; sermayenin "uluslararasılaştırılması" ve "ulusallaştırılması" eğilimleridir. Bu iki çelişik eğilim nihayetinde sistemi savaşa ve çöküşe sürüklemektedir (Brewer, 2011: 125). Bu temel çelişki bağlamında Bukharin'in dünya ekonomisi ve emperyalizme dair görüşleri incelenecektir.

2.2.2.1. Ekonominin Uluslararasılaşma Eğilimi

Bukharin'in incelemesini yaptığı dönemde artık ekonomiler geçmiş dönemlerdeki gibi otarşik, 'kapalı' yapılar olmaktan çıkmıştır. Her tekil girişim ulusal ekonominin parçası olduğu gibi her ulusal ekonomi de aynı zamanda dünya ekonomisinin bir parçasını teşkil etmektedir. Dolayısıyla emperyalizmi irdelemek, dünya ekonomisi içindeki dönüşümleri ve eğilimleri analiz etmek anlamına gelir. Doğal olarak Bukharin çalışmasına dünya ekonomisinin ne olduğunu ve içinde taşıdığı eğilimleri kavramakla başlamıştır. Meta üretim sürecini var eden diğer bir deyişle mübadele amacıyla ürün üretmek için ekonomik birimler arasında kurulan işbölümüne sosyal işbölümü denilmektedir. İşbölümlerini birden fazla temele oturtmak mümkündür. Nasıl ki ulusal ekonomi içerisinde sosyal bir işbölümü söz konusu ise, çeşitli ülkeler arasında dünya ekonomisi içerisinde de bir işbölümü söz konusudur. Bu uluslararası işbölümünün oluşturulması için iki çeşit farklılığın oluşması zorunludur: "çeşitli 'üretim organizmalarının' yaşadığı doğal çevre farklılıkları nedeniyle ortaya çıkan doğal gereklilikler ve kültür düzeyi, ekonomik yapı ve çeşitli ülkelerdeki üretken güçlerin gelişme derecesindeki farklılıkların ortaya çıkardığı sosyal gereklilik" (Bukharin, 2009: 20).

Doğal gereklilik bittabi coğrafya ile ilintilidir. Fakat sosyal gereklilik, daha ziyade dünya sosyal emeğinin ülkeler arasındaki farklı bölünmesi ile ilişkilidir. Her bir ülkenin sosyal emeği, ülkelere arasında gerçekleşen ticaret vasıtasıyla toplam sosyal emeğin bir kısmını meydana getirir. Ülkeler arasında gerçekleştirilen süreciyle ortaya çıkan bağımlılık kesinlikle tesadüfi değildir. Bu yol ile uluslararasıda gerçekleşen alış-veriş belirli eğilimleri ve kuralları olan bir sosyo-ekonomik sürece evrilir. Mübadele süreci aracılığıyla, ayrı coğrafi bölgelerde bulunan tikel ekonomiler düzenli bir pazar bağlantısına kavuşur. Dünyada oluşan işbölümü ve ülkeler arasında gerçekleştirilen ticaret "dünya pazarı ve dünya fiyatlarının oluşumunu" mecburi hale getirir (2009: 25-26). Mübadele süreci akabinde oluşturulan bağlantılar eğer tesadüf eseri oluşmuyorsa, bizatihi toplumun ekonomik ilişkilerini var eden bir üretim ilişkileri sistemi vardır. Dolayısıyla Bukharin'e göre (2009:

28) ‘‘dünya ekonomisini, *üretim ilişkileri ve dünya ölçeğinde buna tekabül eden mübadele ilişkileri sistemi* (italikler yazara ait) olarak tanımlayabiliriz’’. Alıntıdan da anlaşıldığı şekli ile dünya ekonomisini var eden süreçler metaların üretim ilişkileri ve üretilen metaların uluslararası mübadele edilmesi ile var olan bağlantılar bütünüdür. Bu yönüyle eğer meta mübadelesinin üretim ilişkilerine denk düşen en ilkel biçimlerden birisi olduğunu da görmüş oluruz. Bukharin tam da bu noktada küresel ölçekli oluşan bir ilişkiler sarmalına dikkat çekmektedir. Onun verdiği bir örnek ile (2009: 29) aktarılabilecek olursa:

Amerikan girişimlerinin hisse senetleri Berlin Borsası’nda satın alındığında, üretim ilişkileri Alman kapitalistleri ve Amerikalı işçiler arasında kurulur. Bir Rus şehri Londra’lı kapitalistlerden borç alıp bu borcuna karşı da faiz ödediğinde, ortaya çıkacak şey şudur: İngiliz işçisi ve kapitalisti arasındaki mevcut ilişkiyi ifade eden artı değer bir kısmı Rus şehrinin yerel idaresine aktarılır; yerel faiz ödemekle, şehrin burjuvazisinin elde ettiği artı değer bir kısmını almak ve bu da Rus işçisi ve kapitalist arasında mevcut olan üretim ilişkilerini ifade etmektedir. Böylece bağlar iki ülkenin hem işçileri ve hem de kapitalistleri arasında kurulur. Önemli olan husus daha önce yukarıda da belirttiğimiz para sermayesinin giderek daha büyük boyutlara ulaşan hareketinin rolüdür.

Paranın giderek daha büyük boyutlara varan hareketinin dünya üzerinde gittikçe belirginleşen bir dünya ekonomisi var ettiğini göstermektedir Bukharin. Üretken güçlerin o gün için, son on yıllık gelişiminin muazzam derecelere ulaşması beraberinde dünya ekonomisinin de muazzam bir büyüme eğrisine sahip olmasını sağlamıştır. Bu gelişmeden kastı Bukharin’in özellikle teknik ve teknolojiadaki gelişimdir. Fakat bunların yanında ulaşım ve spesifik olarak deniz taşımacılığında yaşanan gelişmeler de ayrıca önemlidir. Elektrik enerjisinin başka yerlere aktarımının sağlanabilmesi enerjiyi üretildiği noktadan bağımsız hale sokmuş ve bu yolla daha evveliyatında enerjinin kullanılmasının imkânsız olduğu yerlere ulaştırılmaya başlanmıştır. O güne kadar alışılmadık büyüklüklerde su gücüyle elektrik üreten tribünler icat edilmiş, içten yanmalı motorların kitleselleştirilmesi de ekonomide büyük bir sıçramayı beraberinde getirmiştir. Büyük ölçekli laboratuvarlar kurulmuş ‘mucitlik’ denilen iş bir meslek halini almıştır. Maden ve metalürji sanayinde gerçekleşen muazzam gelişmeler de bunlara ek gelişme kollarındandır. Bu noktada Bukharin ekonomik gelişmenin temel göstergesinin bir ekonomideki ağır sanayinin gelişmişlik seviyesi olduğunu ifade etmiştir (2009: 35). Tabi yukarıda da ifade edildiği gibi sadece üretimin gelişmişliği değil ayrıca önemli olan bu üretilen malların mübadelesidir. Bu mübadelenin tüm dünya üzerinde gerçekleşmesini mümkün kılan da şüphe yok ki o gün tarihlerde ulaşım imkânlarında gerçekleşen büyük değişimlerdir. Ulaşım araçlarının

gelişimi tekil, yerel ve ulusal pazarların birbirlerine bağlanma imkânlarını oluşturmaktadır. Tabi bu ulaşım işinde devrimsel dönüşüm deniz taşımacılığında yaşanmıştır. Dev tonajlı gemiler sayesinde başka hiçbir ulaşım yolu ile sağlanamayacak verimlilik artışı ve kar marjı mümkün kılınmıştır. Bukharin'in verdiği sayılarda 1899-1909 yılları arasında on yıllık süreçte dünya ekonomisi içindeki ticaret filolarının toplam tonajı %55,6 oranında arttırılmıştır: "Deniz taşımacılığındaki bu büyüme, farklı kıtalardaki ekonomik birimlerin birleşmesini ve dünyanın çoğu geri kalmış köşelerinde bulunan kapitalizm öncesi üretim metotlarının kökten değişmesini sağlamıştır. Böylece, dünya meta dolaşımı büyük oranda hızlanmıştır" (2009: 39). Bukharin "dünya pazarı bağlantıları" ifadesi ile yalnızca ticaret ve mübadeleden bahsediyor olamaz. Çünkü Haldun Gülp'e (1979: 25) göre "bunlar kendi başlarına kapitalist üretim tarzını (dünya genelinde) yayamazlar". Bu bağlamda Bukharin farklı bir etken demetini daha sunmak zorundadır.

Bu dolaşım ve hareketliliğin katsayısındaki artış sadece meta değişiminde değil, bu gelişime paralel olarak emek gücü hareketinde ve sermayenin hareketinde de gerçekleşmektedir. Emek gücü hareketi içerisinde çok ciddi göç dalgası oluşmuş, bu gelgitli karakter dünya emek piyasasına katı bir biçimde sirayet etmiştir. Kapitalist ilişkilerin bir kutbu temsil eden emek gücünün bu eğilimine karşılık diğer kutbu sembolize eden sermaye hareketliliğinde de inanılmaz derecelerde bir artış söz konusu olmuştur. Sermayeyi ihraç eden ülke açısından bu sermaye hareketi modern ekonomik yaşam açısından büyük öneme haizdir. Ekonomik yaşamı bu şekilde "uluslararasılaştıran" ve dünya ekonomisinin büyümesinde başat faktör halini alan sermaye ihracı iki ana kategoride incelenir: faiz veya kar getiren sermaye ihracı (2009: 44). Sermaye ihracı birbirinden farklı birçok şekilde gerçekleştirilebilir. Bu birçok çeşitte yol aracılığıyla sermaye bir ulustan diğerine akar. "Ulusal sermayelerin" yekdiğerine kenetlenmeleri artar, sermayenin "uluslararasılaşması" meydana gelir. Sermaye yabancı sanayi ve madenlere, plantasyonlara ve demiryollarına, denizyollarına ve bankalara akar. Hacimsel olarak genişler, artı-değerin bir bölümünü anavatana aktarır. Ancak önemli bir nokta anavatana sadece yabancı sermaye olmadan elde edebileceği kadar artı-değer bırakır geriye kalanı ise biriktirir. Hareket alanını ise devamlı surette büyütür. Uluslararası bağımlılıkları her geçen gün yoğunlaştıran bir ağ yaratır (2009: 45). Bu noktada sermaye ihracı uluslararası işbölümünün ve kapitalin "uluslararasılaştırılmasının" temel dinamiği olarak kurgulanır. Brewer'e göre (2011: 126) Bukharin üstü kapalı bir biçimde "sermaye hareketinin gelişmişten daha azgelişmiş ülkelere doğru olacağını, çünkü ilkinde (gelişmiş ülkeler)

sermaye ‘aşırı üretimi’ olduğunu ikincisinde ise (azgelişmiş ülkeler) sermayenin organik bileşiminin düşük olduğunu söylemiştir”. Brewer’in Bukharin ile ilgili altını çizdiği husus, Bukharin’in emek gücü hareketliliği ve sermayenin hareketi üzerine çözümlemeleri neticesinde sermaye ihracının gelişmiş ülkelerdeki aşırı sermaye üretimi neticesinde, sermayenin organik bileşiminin (değişmez sermaye ile değişken sermayenin birbirlerine oranı) daha az olduğu diğer bir ifade ile emek gücü ücretlerinin daha düşük olduğu yerlere doğru seyredeceğini ifade etmesidir. Brewer Bukharin’in tüm çözümlemesinde üstü örtülü bir biçimde bu gerçeği savladığını düşünmektedir.

Yukarıda Bukharin ulusal ekonomilerin tekel oluşturma eğilimlerini ortaya koymuştur. Giderek artan kapitalist yoğunlaşma neticesinde ulusal ekonomiler içerisinde tekeller vücuda gelir. Bu tekel oluşumları da serbest rekabeti sınırlandırıcı etkiler yaratmaya başlar. Bu tekeller yabancı ülkelerde yasal engellere takılmamak için bağımsız şirketler görünümünde “yavru şirketler” kurarlar (2009: 51). Bu durumun bir ileri adımı ise yabancı şirketlerle kurdukları “iştiraklerdir”. İştirak denilen husus ise, “verili bir şirketin diğer girişimlerin hisse senetlerini elde etmek için kendi hisse senetlerini çıkarmasını içerir” (2009: 52). Holding şirketleri iştirakler vasıtasıyla kendi sermayelerini kullanmadan birçok girişim üzerinde nüfuz elde eder. Bu noktada amaç nüfuz alanı oluşturmak ve kontrol etmektir. Diğer bir deyişle holdingler iştirakleri vasıtasıyla piyasadaki belirsizlikleri minimuma indirirler.

Bukharin tekellerin varlığının ulusal sınırlar içerisinde serbest rekabeti dizginlemesine ve bu yolla krizleri engelleyeceği düşünülmesine karşın, serbest rekabetin “anarşik” yapısının uluslararası arenada devam ettiğini ifade eder. Bu sebeple krizler sürmeye devam edecektir. Krizler hakkındaki gerçeklerin savaşlar için de geçerli olduğunun altını çizen Bukharin, savaşın kapitalist rekabetin geçerli olduğu bir toplum yapısının değişmez bir parçası olduğunu ifade eder. Savaş, eşzamanlı inkişaf eden dünya pazarının dayattığı şartlar altında üretim yapmak mecburiyetinde kalan toplumların değişmez bir kaderidir (2009:60). Gelişen uluslararası rekabet ortamı ve sermayenin yaşadığı ‘aşırı’ yoğunlaşma ve merkezileşme ile birlikte kartel, tröst ve tekel sayısı da gittikçe artmıştır. Tüm bu uluslararası pazar ekonomisi içerisinde bu denli büyük sermayeli dev yapılanmaları da fonlayan aynı derece gelişmiş bankalar söz konusudur. En ilkel şekli olarak meta mübadelesinin en ileri örgütlenme şekli olarak da bu tekel, tröst tarzı yapılanmaların bulunduğu uluslararasılaşma süreci en nihayetinde finansal sermayenin de uluslararasılaşmasını beraberinde getirmiştir. Banka sermayesi sınai sermayeyi fonlayarak

ona dönüşmüş, bu şekilde daha önce görülmemiş bir sermaye bloku meydana getirmiştir; finans kapital. Bukharin'e göre (2009: 65) finans kapital "sermayenin her yana yayılan bir şekli olarak ortaya çıkar. İster 'tropik', ister 'yarı tropik' isterse 'kutuplarda' olsun her 'boşluğu' doldurma peşindedir. Yeter ki kar yeterli miktarda olsun". Bukharin'in ifade ettiği gelişim eğilimi tüm dünyayı tek bir ekonomik biçim haline getirme eğilimini de hiç şüphe yok ki içerisinde barındırmaktadır. Doğal olarak sürekli alansal bir genişleme buna çelişik olarak da sermayede yaşanan daha fazla yoğunlaşma ve merkezileşme süreçlerinin koşut olarak eşanlı geliştiği tarihsel bir süreç izlencesi sunulmaktadır. Dolayısıyla bahsi geçen uluslararası formasyonların devamlı surette gelişmesine yönelik bir eğilim söz konusudur. Bu sürecin analizi – meta mübadelesinden banka konsorsiyumlarının varoluşuna değin-modern dünya ekonomisinin analizi ile paralel gitmektedir.

Ancak bu noktada özellikle dikkat edilmesi gereken bir husus ise "ekonomik yaşamın uluslararasılaşması süreci sermayenin çıkarlarının uluslararasılaşması süreciyle hiçbir surette özdeş değildir" (2009: 67). Ekonominin enternasyonal bir kimliğe bürünmesine karşın buna tam zıt istikamette sermayenin ekonomik çıkarı daha da ulusallaşmaktadır. Ekonominin uluslararası seviyede bu anarşik rekabetçi karakterini yok sayıp bu oluşan mevcut vaziyeti örgütlü bir uluslararasılaşma olarak yorumlayanlar için (Kautsky gibi) yeni süreç "kapitalizmin barışçıl bir üst birliğine" doğru giden yolu açmaktadır (2009: 68). Bu noktaya kadar ekonominin uluslararasılaşması eğilimi analiz edildi. Bu noktadan sonrasında sermayenin ekonomik çıkarlarının ulusallaşma eğiliminin analiz edilmesi gerekmektedir.

2.2.2.2. Sermayenin Çıkarlarının Ulusallaşması Eğilimi

Sermayenin çıkarlarının ulusallaşması eğilimi, tarihsel ve mantıki olarak tekellerin oluşumu ile doğrudan ilişkilidir. Kapitalist anlamda tekellerin var olması ise yine tarihsel olarak sermaye yoğunlaşması ve merkezileşme süreçlerinin bir sonucudur. Feodal üretim biçimindeki mevcut tekel yapısının çözülmesine müteakip zanaatkârlar arasında bir rekabet durumu oluşmuş ve oluşan bu rekabet ortamı kapitalist sınıfın tüm üretim araçları üzerinde mülkiyet edinimini sağlamıştır. Sonrasında varolan kapitalistler arası rekabet koşulları da aynı şekilde tüm 'ulusal pazarı' tekelleştiren dev işletmelerin oluşumunu mümkün kılmıştır (2009: 75). Bahse konu bu dev şirketlerin devletin gümrük kolaylıkları ya da sübvansiyonlar neticesinde oluşan bir yapı olarak düşünülemez. Bu yardımlar bittabi gelişimi hızlandırıcı etkilere sahiptir ancak bu sayılanlar öncül koşul değildir. Mutlak

surette bulunması gereken şart, üretimin belirli bir seviyede yoğunlaşmasıdır. Söz gelimi, bir ekonomi içerisindeki üretici güçlerin en güçlü olduğu zamanda tekellerin de en kuvvetli olduğu zamanı yaşaması tesadüf değildir. Bu yönüyle Bukharin için (2009: 75) anonim şirketlerin ayrı bir önemi vardır. Çünkü bu şirketler marifetiyle biriken sermayenin üretim süreçlerini dahili ‘olağanüstü’ kolaylaştırmıştır. Bu durumun mantıki sonucu olarak da o güne değin görülmemiş ebatlara sahip şirketler oluşturulabilmiştir. Böylece kartelleşme hareketinin Amerika ve Almanya önderliğinde dünya ekonomisinde önderliği eline alması anlaşılır bir hal almaktadır. Bu noktada Burak Ülman (2015: 34) Brewer’den de etkilenerik gümrük duvarları ve diğer yardım türlerinin artık tekelleri var eden bir noktaya geldiğini ifade etmektedir. Ancak Bukharin’in ifadelerinde net bir biçimde görüldüğü üzere tekellerin oluşmasını sağlayan etkenler kesinlikle sübvansiyonlar ya da gümrük koruması değil, bizzat üretimde yaşanan ‘olağanüstü’ yoğunlaşma ve merkezileşmedir. Diğer etkenler bu konuda ana etken sathında değil, hızlandırıcı etkenler safında yer almaktadır. Fakat bu noktada özellikle altı çizilmesi gereken husus, karteller ve tekeller, İngiltere’nin kapitalist gelişiminin sonrasında uluslararası arenada onunla mücadele edebilmek için koruyucu tedbirlere başvuran (Amerika ve Almanya gibi) kapitalist ülkelerde ortaya çıkmaktadır.

Ulusal ekonomi içerisinde tekelin oluşması ile birlikte süreç ilerledikçe ekonominin farklı dalları arasında bir bağlantı oluşmaya başlar, yeni tür işbölümü sayesinde söz konusu iş kolları birbirleri ile direk ya da daha düşük seviyelerde bağlantı noktaları oluştururlar. Örneğin, bir tröst ürettiği ana ürünün yanında başka bir yan ürünü daha üretmeye başladığında bu yan ürün de tekelleşmeye başlar. Bu şekilde ilk bakışta şaşırtıcı gibi görünse de demir ve çimento, petrol ve glikoz gibi ürünler tek bir şirket çatısı altında birleşmeye başlar.

Sosyal açıdan ele aldığımızda tüm süreç, ‘ulusal’ ekonomiyi, üretimin tüm dalları arasında örgütsel bağların bulunduğu birleşmiş tek bir işletmeye döndürme eğilimindedir. Aynı süreç büyük bir hızla başka yoldan işlevini sürdürmeye devam eder: banka sermayesi sanayiye nüfuz eder ve sermaye finans kapital niteliğini alır (Bukharin, 2009: 81).

Bu süreçler neticesinde bütün bir ekonomik tek bir işletme gibi işlemeye başlar, bankalar o denli güçlenir ki, onlar yardım etmeksizin herhangi bir tröstün oluşması dahi düşünülemez. Örneğin, Rockefeller grubu ya da Morgan Grubu ellerinde bulundurdukları binlerce banka vasıtasıyla ‘tekeli oluşturma tekelleri’ haline gelmişlerdir (2009: 83).

Karteller, bankalar, devlet işletmeleri tüm ekonomik dallar birlikte sistemli bir biçimde genişlemektedir. Bu süreç, yoğunlaşma seviyesi ile doğru orantılı bir biçimde hızlanacaktır. Karteller ve birleşmeler vasıtasıyla finans sermayesi arasında menfaat birliktelikleri meydana gelir. Bankalar, ellerinde tuttıkları işletmeler arasındaki rekabeti kontrol eder. Bankalar arasında gerçekleşen her sözleşme nihayetinde endüstri gruplarını birbirine yakınlaştırır. Dolayısıyla devlet işletmeleri de dev finans kuruluşlarına daha da bağımlı hale gelirler. Bu noktada tüm ulusal ekonomiyi finans oligarşisi ve devletin vesayeti altında tek bir işletme haline getirmek bağlamında çok ciddi bir eğilim söz konusudur. Callinicos'a göre (2014: 103) Bukharin, “‘örgütlenme’ sürecinin sermaye ve ulus-devletin kaynaşması ile neticelendiğini savlayarak düşüncelerini üzerine inşa ettiği Hilferding’in bir adım ötesine geçmiştir”. Bu vaziyet Buharin’e analizine korumacılığı dahil edebilme ve I. Dünya Savaşı sonrası genişleyen devlet idaresindeki savaş ekonomilerini analiz edebilme imkanı sunmuştur. Bu eğilimi mümkün kılan birçok enstrüman söz konusudur ancak özellikle gümrük vergileri bu noktada can alıcı bir etkiye sahiptir. Bukharin döneminde gümrük vergilerinin amacında bir dönüşüm cereyan etmiştir. Artık amaç dış rekabete karşı koruma değil, aksine saldırgan bir görünüm kazanmıştır. Geçmişte koruma rekabeti kaldırmayan metalar ve sektörler için iken, Bukharin’in dönemi için koruma biziatihi rekabete bağışıklık kazanmış sektörler içindir (2009: 85).

O gün için gümrük vergileri Bukharin’in nitelendirmesi ile ‘kartel’ vergileridir. Diğer bir ifade ile ek kar elde etmeden tekellerin elindeki önemli bir araçtır. Ülke bünyesinde rekabet nosyonu yok edilir ise, üreticilerin gümrükteki vergilerini ek bir artış ile yurt içinde fiyatlar arttırılabilir. Bu sayede kazanılacak fazladan kar ile üretilen metalar dünya pazarında maliyetinin altında satılma imkanı sağlamaktadır. Bu husus monopollere ait bir damping uygulamasıdır (2009: 86). Yukarıda Ülman ifadelerinde belirtildiği gibi Brewer gümrük vergilerinin artık bu aşamada kartellerin oluşumunu sağlayan bir etken olduğunu iddia etmektedir (Brewer, 2011: 127).

Kartellerin oluşumu daima hassaslığını muhafaza edecektir. Çünkü kartel içindeki güç dengesindeki herhangi bir bozulma, güçlü olan bileşenin kartelden ayrılarak tek başına hareket etmesini beraberinde getirecektir. Lakin Bukharin’in izlencesini sunduğu süreç devamlı surette kartelizasyonu ve tekelleşmeyi teşvik etmektedir. Ancak bu noktada Brewer’in kaçırdığı önemli bir detay vardır (tıpkı Ülman’da olduğu gibi). Bukharin’e göre tekelleri oluşturan süreç özellikle kapitalist üretim ilişkilerinde ve sermayede yaşanan ‘aşırı’ yoğunlaşma ve merkezileşmedir. Sürecin bu şekilde işlemesi birbiri ile çelişik iki

kademeli bir süreci tetiklemektedir; ekonominin ‘uluslararasılaşması’ ve sermayenin çıkarlarının ‘ulusallaşması’. Bu süreçler tekelleşmenin ana itici etmenleridir. Sübvansiyonlar ya da gümrük vergileri gibi hususlar ise tali etkenlerdir. Gümrük vergilerinin o gün için oynadığı rol, kapitalizmin saldırgan karakterini belirginleştirmiştir. Ek kar elde etme için kullanılan gümrük vergileri iki biçimde arttırılabiliyordu; ilki, ülke sınırları içinde fazlasıyla yoğun bir satış vasıtasıyla, ikincisi ise devletin sınırlarının genişletilmesi ile. Mevcut finans oligarşisi bittabi bu durumda ikinci seçeneği tercih etmektedir. Ekonomik nüfuz alanı ne derece büyük olursa, elde edilecek ek karlar, ihracat için prim ödemeleri ve dampingler de o derece fazla olacaktır. Neticede ihracat o kadar artacak yine o derece fazla kar elde edilecektir. Serbest rekabet günlerinde herhangi bir pazara metalar aracılığıyla nüfuz etmek imkanı söz konusuydu. Bu şekilde sağlanan ekonomik nüfuz ihracat yapan ülke kapitalisti için tatmin edici bir seviyede idi. Fakat finans kapital ile birlikte şartlar değişime uğradı. Çünkü o, emperyalist manada ilhak politikasını emretmektedir (Bukharin, 2009: 91).

Tüm bu süreç neticesinde sermaye ülke dışına doğru hareket eder. Gülalp’in (1979: 26) aktardığı kadarıyla, tekelci örgütlenmenin sermaye kullanımına birtakım sınırlar getirmesi ve tekellerin rekabeti sekteye uğratması neticesinde sanayide henüz monopol hale gelmemiş kesimlerin kar marjının düşmesi sonucu sermaye ülke sınırları dışarısına harekete geçmektedir. Bu noktada Gülalp’e göre kapitalizmin bu farklı özelliğini Bukharin eğer takip etmiş olsa idi, çok farklı neticelere erişebileceğini ifade eder. Çünkü dünya ekonomisinin temeli olan dünya ekonomik işbölümünün var ettiği azgelişmişliğin altında yatan sebeplerden birisi de tekellerin mallarını sattığı ve hammadde elde ettiği pazarlar yani azgelişmiş ülkelerdir. Fakat Bukharin bu noktaların mantıki uzantılarını takip etmemiştir. O, gümrük vergileri, hammadde ihtiyacı gibi sebepler vasıtasıyla hızlandırılan dünya ekonomisindeki tekel rekabetine odaklanmıştır. Kural olarak geniş çaplı üretim için büyük çapta meta alımı da mecburidir. Özellikle hammadde alanında yaşanan rekabetin yoğunlaşması, kömür, demir cevheri, petrol gibi hammaddelere sahip olan alanların ilhak edilmesini hızlandırmıştır. Kapitalizmin o gün ki biçimi bu çelişkili vaziyeti daha da keskinleştirmiştir. Kapitalist gelişimin temposu arttıkça hammaddeye, sanayileşmeye ve şehirleşmeye olan ihtiyaç o denli artmaktadır. Bunlara yönelik ihtiyaç ise emperyalist genişlemeye dönük baskıyı tetiklemektedir. Süreç sarmal biçimde sürekli kendisini tekrar üretmekte ve her döngüde katlanarak artmaktadır. Bukharin’e göre (2009: 110) bu sarmal

durum en nihayetinde emperyalistler arası bir savaşı zorunlu kılmaktadır. Bukharin'in bahsettiği savaş, I. Cihan Harbi ve daha sonra yaşanacak olan II. Cihan Harbidir.

Savaşı kaçınılmaz hale getiren olgular, meta mübadelesinin geldiği nokta, hammadde ihtiyacının keskinleştirdiği arayış haricinde farklı bir sebeple daha yakından alakalıdır. Hatta bu altta yatan sebep günün ruhunu kavramak açısından diğerlerine göre daha dikkatli analiz gerektiren bir sebeptir. Bukharin bu sebebi sermaye ihracı olarak kabul etmektedir. Sermaye ihracının bir ülkede gerçekleşmesi için öncelikle o ülkede sermayenin aşırı birikiminin olması gerekmektedir. Fakat Milios ve Sotiropoulos'a göre (2014: 5) fazladan sermaye yurt içinde de yatırıma çevrilebilir. Artı bir sermayenin varlığı onun yurt dışı yatırım biçimlerine çevrilmesi için şart değildir. Burada kritik öneme haiz nokta, fazla sermayenin yurt dışına çıkarıldığında yurt içindeki yatırımdan elde edilecek kardan çok daha fazlasını yurt dışında elde edebilme imkanına sahip olmasıdır. Bukharin de bu noktanın altını çizmektedir. Sermayenin ihracının gerçekleştirildiği ülkede daha fazla kar getirecek olması burada ana dürtüyü teşkil etmektedir (Bukharin, 2009: 112). Bu noktanın vurgulanmasının önemi kapitalist aşırı üretim için yeni pazar bulma arayışı kapsamında Luxemburg'un ortaya koyduğu teritoryal genişleme mantığından ciddi bir kopuşu sembolize etmesidir. Bu durum diğer bir ifade ile yüksek kar oranları arayışı, "emperyalist politikaların neden sadece kapitalist olmayan çevreye değil de kapitalist merkeze de yönelik olduğunu açıklamaktadır. Nitekim Bukharin Fransa'nın Ruhr bölgesini işgal etmesinden bahsetmektedir" (Sotiris, 2015: 90). Bukharin'in eserini yazdığı tarihten sonra on yıl içerisinde sermaye ihracının o güne kadar hiçbir zaman elde etmediği büyük bir önem kazanmıştır. Bu da uluslararası ilişkilerde yeni bir ekonomik ilişki biçimi doğurmuştur. Bunun da temelde iki sebebi vardır; birisi teknik diğeri gümrük tarifeleri ile ilgilidir.

Bu devirde sermaye birikimi, emeğin üretkenliğindeki artış, ulaşım araçlarında yaşanan gelişmeler ve dolaşım araçlarında gerçekleşen muazzam değişim ile sermayenin devir hızının artmasıyla birlikte bir sıçrama yaşamıştır. Diğer taraftan ise sermayenin güncel örgütlenme biçimleri tröstler ve tekeller üretim hacminde belirli bir sınırlamayı getirmiştir. Tekel dışında kalan kesimler için kar marjı azalır. Çünkü tekeller diğer kesimlerin zararına olmasına rağmen yüksek karlar elde ederler. Bu durumun doğal bir neticesi de tekelleşmemiş kesimlerin ürettiği artı değer belli bir kısmı tekellerin eline geçmesidir. Bu süreç en nihayetinde sermayenin dışarı doğru hareketini getirir. İkinci husus olan gümrük tarifeleri ise metanın ülkeye girişini hatırı sayılır bir biçimde zorlaştırır. Aşırı miktarda üretim dış ticareti mecbur kılmasına rağmen, yüksek tarifeler dolayısıyla engeller oluşur.

Dış ticaret belli bir takım zorluklara rağmen gelişmektedir. En önemli etkisi kar oranı üzerindedir. Fakat tarifeler meta ihracını etkilediği gibi sermaye ihracını etkilemez. Diğer koşullar sabit kaldığında, tarifelerin yükselişi derecesinde sermayenin kaçış hızı artar. Tarifeler sermaye ihracını bir başka şekilde daha etkiler. Sermaye ihracı gerçekleştiğinde gittiği ülkede işlevini yerine getirmeye başladığında sermaye sahibi o ülkenin iş adamları kadar gümrük ‘korumasından’ faydalanmaya başlar. Bu durum da yine sermaye ihracını teşvik edici bir vaziyet oluşturur (2009: 112-113).

Sermaye ihracı kapitalistler için meta satımına ön hazırlık görevi de görmektedir. Örneğin, Bağdat Demiryolu inşa edilirken, Deutsche Bank Türkiye’de kullandığı Alman sermayesini sadece demiryolu yapımı için kullanmıyor aynı zamanda bu vesile ile piyasa ilişkilerine dayanan bir bağlantı noktası oluşturarak Alman mallarının Türk pazarına nüfuzunun da önünü açıyordu. Bu şekilde sermaye ihracı çıktığı ülkenin malları için de ayrıca bir teşvik oluşturmuş oluyordu (2009: 116). Modern sermayenin örgütlenme şeklinin yayılması anlamında sermaye ihracını ele aldığımızda, bu durumun ‘ulusal’ finans sermayesinin yeni sermaye alanlarını zapt etmesinden başka bir şey olmadığı anlaşılmaktadır. Sermaye ihracı banka çevresi için en uygulanabilir ekonomik politikadır ve bu yönüyle sürekli genişleme eğilimi içerisindedir. Birçok devlet arasındaki rekabetin gittikçe keskinleşmesinin ardında yatan sebep de budur (2009: 119).

Özetleyecek olursak, kapitalizmin üretken güçlerinin gelişimi, büyük ölçekli üretimi teşvik etmiş akabinde sermayenin büyük pay sahipleri, piyasayı domine edecek güçlü yapılara evrilmiştir. Devlet gücü de bu mali oligarşinin eline geçmiş, üretimin tek bir merkeze bağlanarak yürütülmesi mümkün kılınmıştır. Kapitalist her ‘ulusal’ ekonomi bir ulusal tröste dönüşmüştür. Buna koşut olarak uluslararası arenada bu örgütlenmenin izdüşümü olarak devletler arası rekabet daha da kızışmıştır.

Büyük işletmelerin gelişmesiyle bağlantılı olarak metanın aşırı üretimi, kartellerin ihracat politikası ve kapitalist güçlerin koloni ve gümrük politikalarıyla ilişkili olarak sürüm pazarlarının daralması, gelişmiş sanayi ülkeleri ve geri kalmış tarım ülkeleri arasında giderek büyüyen orantısızlık, sermaye ihracında meydana gelen büyük artış ve tüm bölgelerin ‘ulusal’ banka birliklerince boyunduruk altına alınması, sermayenin ‘ulusal’ grupları arasındaki olası çatışmayı en üst düzeye çıkardı. Bu gruplar son çare olarak başta kara ve deniz kuvvetleri olmak üzere devletin gücünü artırmaya yönelmişlerdir. Askeri bakımdan güçlü bir devlet, devletlerin ellerinde bulundurduğu son çaredir (2009: 126).

Dünya pazarında rekabet edebilme olanakları ulusun sahip olduğu askeri ve mali güç ile iltisaklı olmaktadır. Kendi kendisine yetebilen sınırsız bir ekonomi gücünü, tüm dünya

üzerinde tek bir krallık oluşturan kadar durmayacak şekilde arttıran bir yapılanma. Bu finans kapitalin idealidir (2009: 126). Uluslararasılaşma eğilimi karmaşıkleşan işbölümü aracılığıyla uluslar arasında meydana gelen bağımlılık ilişkilerinde gözlemlenebilirken, ulusallaşma eğilimi ise ulus-devletler arasında yaşanan gerilimin boyutunda açıklığa kavuşmaktadır (Özdemir, 2012: 99). Bu söylenceden de anlaşıldığı kadarıyla Bukharin uluslar arasında oluşan gelişmişlik – azgelişmişlik ikilemini, bu sürecin var ettiği bağımlılık ilişkilerini fark etmiştir. Ancak tıpkı Günalp’in yukarıda da ifade ettiği gibi bu düşüncelerin mantiki uzantılarını takip etmemiştir.

2.2.2.3. Bukharin’in Emperyalizm Düşüncesi

Yukarıda yoğunlaşma ve merkezileşmenin finans kapitalin oluşumunda oynadığı kritik rolden bahsedilmişti. Birikim temposunu arttıran etkenlerde ve bunun neticesinde mali oligarşinin artan gücünden ve bu yolla devlet aygıtı üzerinde söz sahibi olmasından da söz edilmişti. Finans kapital bütün ülke üzerinde gittikçe genişleyen bir nüfuz alanı oluşturur. “Ulusal ekonomi paydaşları, mali gruplar ve devletten oluşan dev bir birleşmiş tröst haline gelir. Bu gibi oluşumlara kapitalist devlet tröstleri adını veriyoruz” (Bukharin, 2009: 141). Ulusal alanda rekabetin ortadan tamamen kalkması ile birlikte bütün devlet aygıtı ve ekonomik örgütlenmeler dev bir tröst gibi birleşir (Yıldız, 2002: 85). Brewer’e göre (2011: 129) Bukharin’in devleti ele alış biçimi fazlasıyla basittir. Bukharin de tıpkı çağdaşları gibi ‘devletin görelî özerkliğini’ kapitalist sınıf içinde var olan birçok farklı fraksiyona ayrışmasının ve onlar arasındaki mücadelenin bir neticesi olarak algılamış gözükmektedir. Kapitalist sınıfın finans sermaye aracılığıyla birleşmesi neticesinde bu bölünmenin sona erdiğini dolayısıyla işadamları ile devlet arasında bir özdeşlik kurulduğunu düşünmüştür. Ancak Marksizmin daha ileri dönem tartışmalarının (Poulantzas-Miliband-Laclau) devlet bu ifade edilenden çok daha özerk bir yapıya sahiptir.

Artık rekabet bu söz konusu kapitalist devlet tröstleri arasında geçmektedir. Emperyalist anlamda ilhak politikalarının yürürlükte olması ise, kapitalin merkezileşmesine yönelik “genel” bir eğilimin göstergesidir. Sermayeler arasında varolan mücadele artık yalnızca şirketlerin pazarlar için verdiği mücadele değildir. Rekabet giderek sermayelerinin global ölçekteki militarist ve teritoryal rekabeti haline gelir. Bu sebeple Ağustos 1914’te patlak veren savaş bu türden mücadele durumundaki kapitallerin hakim olduğu dünya ekonomik ve sosyal sistemin zorunlu bir neticesidir (Callinicos, 2014: 102).

Askeri güç bu savaşa hazır olma hali için en hayati konuların başında gelmektedir. Özellikle askeri gücün savaş halleri dışında da finans kapitalin kurmaya çalıştığı düzen için çok etkili bir araç olması da militarizme olan istenci arttırmaktadır. Örneğin, bir ülke bir başkasına borç verdiğinde askeri güce dayanan devlet istediği en yüksek faiz oranını karşısındakine dayatabilir. Zorunlu alışverişleri garanti altına alarak ön görülemezliği minimuma indirir, ayrıcalıklar elde eder, rakipleriyle daha rahat mücadele etme şansı elde eder. Bu sebeple finans kapitalin kurduğu düzende daima emperyalizm var olacak ve buna paralel olarak devamlı militarizm olgusu var olmaya devam edecektir (Bukharin, 2009: 154). Emperyalizm var olduğu müddetçe militarizmin var olacağı ifadesi Kautsky gibi emperyalizmin bir ileri aşamada barışçıl bir ‘ultra-emperyalist’ aşamaya geçeceği yönündeki düşüncelerin de ‘zararlı bir ütöpik fantezi’ (2009: 172) olduğunu ortaya koymaktadır. Özdemir’in de (2010: 138) ifade ettiği gibi ‘Kautsky’nin sonucuna varabilmek için aynı anda işlemekte olan sermayenin ulusallaşması eğilimi ile uluslararasılaşması eğilimlerinden yalnızca uluslararasılaşma eğilimini tanımak diğerini de unutmak gerekecektir’. Çünkü ancak ulusallaşma eğilimi görmezden gelindiğinde sistemin sürekli yeniden ürettiği çelişkili vaziyet görmezden gelinebilir.

Bukharin’in bir diğer önemle üzerinde durduğu ve emperyalizmin neticesi olarak tahlil ettiği konu ise kolonyal faaliyetler neticesinde sömüren ülkenin işçi sınıfının reel ücretlerinde görece bir artışa gitme imkânının ortaya çıkmasıdır. Bukharin önceden Engels tarafından İngiltere’nin dünya pazarındaki gücü ve İngiliz işçi sınıfının muhafazakarlığından bahsederken bu olguya değindiğini ifade etmiştir. Bukharin’in (2009: 200) ifadeleriyle:

Proletaryanın, kolonilerin yağmalanmasındaki nispi çıkarı nedeniyle burjuvazinin, emperyalist devletin örgütlerinin patronlarıyla olan bağları gelişti ve güçlendi. Sosyalist literatürde bu psikoloji ifadesinin, sosyal demokrat oportünistlerinin ‘devlet’ anlayışında buldu. Her fırsatta uygulanan bu ‘devlet bilgeliği’ devrimci Marksizmi tamamen terk etmeyi ifade eder.

Bukharin emperyalizmin, ileri ülkeler işçi sınıfı için belirli bir ücret yükselmesini sağladığını, bunun neticesi olarak da işçi sınıfının devrimci bilincinde gevşemeler yaşandığını savlamaktadır. İleri ülke kapitalistleri az gelişmiş ülkelerin insanları pahasına elde ettikleri ek karlar sayesinde kendi ülkelerindeki proletaryayı sistemle bütünleşme yoluna sokabilmektedir. Bu durum da ifadesini sosyal demokrat oportünizminde net bir şekilde bulmaktadır. Ancak aynı emperyalizm büyük devletler arasında kaçınılmaz bir savaşı da getirmektedir. Sonuç olarak işçi sınıfları emperyalizmin getirilerinin götürüleri

yanında hiçbir şey olmadığını fark edecek ve bu durum devrimci sınıf bilincini yükseltecektir. Lakin Henri Denis bu sava karşı çıkıyor ve bu tezin tarih tarafından yanlışlandığını ifade ediyor. Gerek I. Cihan Harbi'nde olduğu gibi II. Cihan Harbi'nden sonra da ileri ülkelerin üretim kapasitelerin çok kısa bir süre zarfında savaşlardan önceki durumlarına çevrilebilmiş ve bu durum devrimci bir sınıf bilincinin oluşumunu engellemiştir (1982: 694).

Bukharin'in emperyalizm teorisinin iki temel ayağı ekonominin 'uluslararasılaşma' eğilimi ile sermayenin çıkarlarının 'ulusallaşması' eğilimi arasındaki keskin çelişki emperyalist gelişmeyi ve finans kapitalin dünya ekonomisi üzerindeki hükümlüğünü pekiştirmiştir. Ancak bu durum aynı zamanda emperyalist büyük devletler arasındaki savaşları da kaçınılmaz hale getirmektedir. Nitekim bu durumun neticesi olarak iki büyük Cihan Harbi yaşanmıştır. Sonuç olarak Bukharin 1930 ve 40'larda kendisinin gibi milyonlarca hayatı yutacak olan Leviathanların kuruluşunu önceden sezinlemiş ve ayrıca ekonominin küresel ölçekte yaşadığı dönüşümler hakkında çalışmalar yaparak Marksizm ile günümüz ekonomisi arasında bir köprü kurmuştur (Callinicos, 2014: 104).

2.3. Vladimir İlyich Ulyanov (Lenin)

Lenin'in emperyalizm düşüncesinin gelişimini birkaç adımda incelemek mümkündür. Öncelikle incelenmesi gereken husus Lenin'in Rus Halkçıları (Narodnik) ile giriştiği polemikte 'dış mahreç' gerekliliğine ilişkin görüşleridir. Bu polemikte Lenin, gelişmeci pozitivist tarih anlayışının da emarelerinin görüldüğü bir bakış açısı ile Rusya'nın Batılı ülkelerin takip ettiği yolu takip etmesinin mecburi olduğunu ve bu şekilde sanayinin Rusya'da gelişmeye başladığını ayrıca kapitalist üretim ve pazar ilişkilerinin tarıma da sirayet ettiğini ifade etmiştir (Denis, 1982: 692). Bu görüşün haklılığını tartışmak mevcuttaki çalışmanın maksadı dışında olmakla birlikte bu savı ortaya atmak Lenin'in kapitalist ekonomilerin oluşması ve gelişmesi sürecinde dış mahreçlerin üstlendiği rolü görmezden gelmesi ile sonuçlanmıştır. Rusya dış piyasaları elde edemeyecektir bu açıdan kapitalist olması da mümkün değildir diyen Halkçıların tezlerine sonuna kadar saldıran Lenin hatalı bir biçimde dış piyasaların kapitalist ekonomilerin gelişmesindeki rolü küçümsemiştir. Küçümsemesinin altında yatan sebep ise, Rusya'nın herhangi bir dış pazara sahip olmamasına karşın kapitalizmin burada gelişiyor olmasıdır. Henri Denis'e göre (1982: 693) Lenin'in bu savı hatalıdır. Çünkü Rusya'da ortaya çıkan kapitalizmin niteliği gelişmiş kapitalist ülkelerdeki kapitalizmi ile değil onların sömürgelerinde meydana gelen

kapitalizm ile örtüşmektedir. Diğer bir ifade ile ithal edilmiş bir kapitalizm örneğidir. Kapitalizmin Rusya'daki gelişiminin ana öncülleri yabancı sermayenin ülkeye büyük miktarda girmiş olmasıdır. Bu durum, yabancı sermaye aracılığıyla geri kalmış ülkede “görelî” bir kapitalist gelişmenin sağlanması ile egemen ülkelerin dış pazarları ele geçirme suretiyle gelişimlerini ilerlettikleri görüşü birbiri ile çelişmez. Bu gerçeği göremeyen yirminci yüzyıl Marksistleri bu halin sonuçlarının elle tutulur bir analizini verememişlerdir (1982: 693).

Lenin için emperyalizm Marx'ta ifadesini bulan çelişkili bir takım eğilimlerin somut tarihsel koşullar halini almasıdır. Lenin için emperyalizm “Marx'ın üretici güçlerin toplumsallaşması ve mülk edinmenin özelliği arasında saptadığı çelişkinin somutlanması olarak, kapitalizmin en yüksek aşamasıdır ve sermayenin yoğunlaşması, giderek merkezileşmesi olarak üretimin toplumsallaşması ise dünya ölçeğindedir” (Yıldız, 2002: 89). Üretici güçlerin toplumsallaşması; üretimin hammadde imalinden mamul ürün çıktısının alınmasına kadar geçen süreç içerisinde yapılan işlemlerin son derece karmaşık bir işbölümü neticesinde birçok işçinin sürece dahiliyetini gerektirecek bir biçim almasıdır. Mülk ediniminin ise tam tersi istikamette bir grup şahsın imkanı ölçüsünde kısıtlanması arasında bitimsiz bir çelişki söz konusudur. Bu süreç sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi eğiliminin aşırı boyutlara erişmesi ile beraber küresel bir ölçekte yeniden üretilir hale gelmiş, çelişkiler artık devlet-tekeller birlikteliklerinin rekabet ettiği arenada gerçekleştiği bir durum ortaya çıkmıştır. Lenin emperyalizme ilişkin görüşlerini tasvir edilen durumda 1916 yılında kaleme almıştır. *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* isimli bu risalede Lenin uzun müddet emperyalizme ilişkin sol literatürün genel görüngüsünü belirleyecek olan görüşlerini ortaya koymuştur. Lenin'in bu görüşlerini ortaya koyarken öncülü olan emperyalizm analizlerinden de ciddi oranda etkilenmiş, çalışması içerisinde de sıkça bu öncül çalışmalara atıflarda bulunmuştur.

Anthony Brewer emperyalizm kuramına ilişkin Marksizmin duruşunu, kuramcılarının düşüncelerine ilişkin en kapsamlı çalışmalardan birisi olan yapıtında Lenin'in aslında emperyalizm kuramına ilişkin özgün hiçbir katkı yapmadığını, Hilferding, Bukharin ve Hobson üçlüsünün düşüncelerinden hareketle bu kitapçığı yazdığını iddia etmiştir (Brewer, 2011: 130). Ancak belli başlı akademisyenler Brewer ile aynı görüşte değildir. Örneğin Jiang An Lenin'in teorisinin kapitalizmin hareket yasalarının ve tarihsel işleyiş mantığının ampirik bir analizini sunduğunu ifade ediyor (An, 2015: 21). Lenin'in öncüllerinden etkilendiğini ancak onlardan ayrıştığı çok önemli noktalar olduğunu altını çizen An,

geçmiş emperyalizm teorisyenlerinin emperyalizmin sistematik sonuçlarının yapısal özelliklerine ulaşamadıklarını fakat Lenin'in ortaya koyduğu teori ile bunu başardığını ifade etmiştir. Ayrıca Hilferding, Hobson gibi düşünürler ile Lenin'in ayrıştığı noktaları da ortaya koymuştur. Bu noktada geçmiş bölümde Lenin'in düşüncelerini aldığı iddia edilen düşünürlerden ikisi (Bukharin ve Hilferding) incelenmişti. Bu noktada Lenin'in emperyalizm kuramı incelenmeden önce Hobson'un emperyalizme ilişkin görüşlerinin kısaca incelenmesi Lenin'in düşüncesinin özgünlüğünü anlamak noktasında kritiktir.

2.3.1. John Hobson ve Ekonomik Emperyalizm

Hobson Güney Afrika'da gerçekleşen Boer Savaşını izlemeye gider ve iki yıl sonra (1902) *Emperyalizm: Bir Çalışma* isimli eserini yayınlar. Bu çalışmada Hobson yirminci yüzyılın başlarında gerçekleşen sömürgeci hareket ile o gün için kapitalizmin gelişme dinamikleri arasındaki bağlantıyı ortaya koymaya çalışmıştır.

Hobson aslında emperyalizmin liberal bir kuramını ortaya koyar. Onun açısından emperyalizm kapitalizmin zorunlu bir sonucu değildir. Bu yönüyle aynı zamanda engellenebilir de bir olgudur. Hobson'a göre temel sorun yetersiz tüketim ile kapitalist güçlerin aşırı tasarruf ve üretim eğilimleri arasındaki çatışmadan kaynaklanmaktadır. Kapitalistler aşırı tasarruf neticesinde biriktirdikleri sermayeyi yatırıma dönüştürecek yeni yatırım alanları arayışındadır. Ancak tasarrufun kaynağı olan işçilerin alım gücünün düşük olması vesilesi ile yatırım yapacak bir alan bulamazlar. Ekonomi duraklamaya girer. İşte kapitalistleri sömürgeci işgallere iten dürtü de bu noktada açığa çıkmaktadır (Bagce, 2003: 67).

Hobson'a göre bu durum engellenebilir. Emperyalizm kapitalizmin gelişiminin mecburi bir durağı değildir. Bu noktada Lenin ile ayrışmaktadırlar. Tıpkı Hilferding gibi Hobson da emperyalizmi oluşturan yeni sermaye sınıfı tarzının dayattığı bir politika bağlamında değerlendirmektedir. Bu yönüyle kapitalizm sürdürülürken eğer bir takım sosyal reformlar ve işçi ücretlerinde iyileştirmeler gerçekleştirilebilirse, iç pazarda gerekli talep yaratılmak suretiyle emperyalizm saf dışı bırakılabilir. Ona göre çıkarları emperyalizm ile örtüşen sınıfın kazançlarında yapılacak sınırlandırma aşırı tasarrufu önleyecek ve reformlar aracılığı ile işçi ücretlerinin artırılması da gerekli iç talebi mümkün kılacaktır (Magdoff, 2006: 55). Diğer tarafta ise Lenin için durum farklı bir seyir izlemekte idi. Ona göre emperyalizm ve gelişmiş kapitalizmin yapısı ve işleyişi arasında diyalektik bir ilişki söz

konusu idi. Dolayısıyla emperyalizmden sadece bir politika olarak bahsetmek mümkün değildi.

2.3.2. Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması

Lenin'in emperyalizme ilişkin görüşlerinin temelinde Marx'ın kapitalizme içkin eğilimlerin somutlaştığı süreçler yatmaktadır. Sanayinin muazzam ölçülerde büyümesi ve üretimin her geçen zaman büyüyen işletmelerde yoğunlaşması Marx'ın ortaya koyduğu kapitalizmine içkin eğilimlerin bir neticesidir. Lenin'in bu durumun aldığı vaziyeti daha net ortaya koyabilmek için kitabın yazıldığı tarihlerde Almanya'da işletmelerin büyüklüğünün ve üretimin yoğunlaşmasının eriştiği veçheyi aktarmıştır. Oransal olarak totalin yüzde biri bile olmayan sayıdaki işletmenin tüm buhar ve elektrik gücünün dörtte üçünden daha fazlasını kullandığını öne sürmüştür. Milyonlarca küçük işletmenin toplam enerjisinin sadece yüzde yedilik bir kısmını kullanmaktadır ki bu işletmeler toplam işletme sayısının yüzde doksan birini teşkil etmektedir. İleride bahsedileceği gibi, finans kapital ve bankalar bu oluşan uçurumu daha da arttırmaktadır. Diğer bir ifade ile sayısı birkaç yüz taneyi geçmeyen mali yatırımcı sayıları milyonları bulan işletmeleri tahakküm altında bulundurmaktadır (Lenin, 2015: 22). Bu tahakküm neticesinde ilerleyen süreçte yoğunlaşma ve merkezileşmenin boyutları da artmaktadır. Gittikçe işletmeler bütünleşmekte, banka sermayesi bu işletmeleri daha çok kontrol etme imkanı bulmaktadır. Gelişmenin en yüksek aşamasında bulunan bu kapitalizm türünün en önemli özelliklerden birisi ise, üretim süreçlerinin birleşmesidir; diğer bir ifade ile sanayi sektörünün farklı dallarının tek bir üretim sürecinde bir işletme bünyesinde birleştirilmesidir (2015: 24).

Bu birleşme durumu girişimcilere kapitalist sistem üzerinde daha fazla kontrol sağlayacak ve ayrıca onlara pazar üzerinde daha fazla sabit kar marjı ve daha güçlü pozisyon sağlayacaktır(Roll, 2011: 24). 50 yıl kadar önce Marx *Kapital*'i yazdığı süreçte serbest rekabet birçok iktisatçı için değişmez bir kuraldı. Marksizm ise serbest rekabet şartlarının üretimde yoğunlaşmayı ve birikimde merkezileşmeyi tetiklediğini daha o tarihlerde ifade etmişti. Dolayısıyla bu eğilimin gelişmenin belli bir aşamasında tekeli doğuracağını öngörmüştü. Lenin'in çalışmasını yazdığı tarihlerde artık tekel tarihi bir gerçeklik halini almıştı. Üretimin yoğunlaşması ve merkezileşmesinin tekeli doğurduğu artık bir temel yasa halini almıştır (Lenin, 2015: 27). Lenin kartellerin, tekellerin bu gelişimini üç aşamada incelemektedir:

Tekellerin tarihindeki başlıca evreler şunlardır: 1) 1860-70, serbest rekabetin zirveye çıktığı en yüksek aşama; tekellilik zorlukla fark edilen embriyo döneminde. 2) 1873 ekonomik bunalımından sonra tekellerin geniş bir alanda gelişme göstermeye başladığı ama hala istisna oldukları dönem. Hala kalıcı değiller. Geçici bir fenomen gibi görülmeye devam ediliyorlar. 3) On dokuzuncu yüzyılın sonundaki ekonomik ilerleme ve onu izleyen 1900-03 ekonomik buhran dönemi. Karteller artık ekonomik hayatın temel dayanaklarından biri haline gelmiştir. Kapitalizm, emperyalizme evrilmiştir (2015: 29).

Karteller artık satış koşulları, ödeme koşulları gibi hususlarda anlaşmalar yapar, pazarlar kendi aralarında taksim eder hale gelmişlerdir. Üretilen malın miktarını, fiyatları belirlemektedir. Bu durum artık belirsiz bir piyasada üretim yapan, birbirleri ile bağlantısız işletmelerin eski moda rekabeti değildir. Yoğunlaşma o derece artmıştır ki dünyadaki hammadde kaynaklarını hesaplamak bile mümkün hale gelmiştir. Sadece hesaplama ile kalınmamakta dev tröstler bu kaynakları ele geçirmektedir. Piyasalar da bu paylaşımdan nasibini almaktadır. Emperyalist seviyedeki kapitalizm içinde üretimin sosyalleşmesi en mükemmel seviyesinin eşiğine gelmiştir. Bu sistemi tekeller bütün ekonomik yapıları benimsetmeye zorlamaktadır. Bunu gerçekleştirmek için de bir takım yöntemler izlemektedir. İlk olarak hammadde tedarikini durdurmaktadır. Bu yolla işletmenin üretim sürecini sekteye uğratmaktadır. İkinci olarak işverenler ve işçi sendikaları arasında yapılan ittifaklar. Bu yöntemle işçi gücü piyasasını domine ediyor ve işçilerin sadece kartele bağlı yapılarda çalışmalarını mümkün kılıyor. Üçüncüsü mal teslimatlarını durdurmak, dördüncüsü, ticaret yapabileceği kanalları kapatmaktır. Beşincisi sadece kartellerle çalışmayı kabul edecek alıcılarla anlaşmalar gerçekleştirmek ve altıncısı da fiyatları sistematik bir biçimde düşürmek ve bu yolla rekabet imkanını ortadan kaldırmaktır. Boykot düzenlemek ve kredileri durdurmak da yine tekellerin tekel sistemini uygulatmaya yönelik olarak kullandığı yöntemler arasındadır (2015: 33-34). Hala sistemin temeli meta üretimi ve mübadelesi gibi durmaktadır ancak tüm süreç sonunda elde edilen değer ve yarar tamamen mali spekülatoörlere gitmektedir. Kartellerin rekabeti ortadan kaldırarak daha istikrarlı bir yapı ortaya çıkardığı ve bu şekilde ekonomik krizleri önleyebileceği yönündeki düşünce Lenin açısından burjuva iktisatçılarının uydurduğu bir masaldır. Tam tersine bir ekonomik dalda bir tekel ortaya çıktığında kapitalist sistem içindeki anarşiyi daha da arttırmaktadır. Tekellilik, kapitalist gelişmenin ulaştığı en yüksek aşamaya karşılık gelmektedir ancak onun anlaşılması da şüphesiz bu süreci var eden banka sektörünün kavranması ile mümkündür. Bankalar geliştikçe az sayıdaki yapılanmanın yoğunlaşması ile birlikte dönüşüme uğrarlar. Küçük ekonomik yapılar olmaktan çıkıp, tüm kapitalistlerin

parasal sermayelerini elinde bulunduran belirli bir ülkeler toplamının hammadde kaynaklarına sahip güçlü tekeller konumuna gelirler. Büyük ölçekli bankalar sadece küçük ölçekli bankaları yutmakla yetinmezler. Holdingleri sermayelerini kullanarak satın alarak ya da hisse değişimi vasıtasıyla kendilerine bağımlı hale getirirler (2015: 43).

Yoğunlaşma sürecinin devam etmesi neticesinde kapitalist sistemin zirve noktasında birkaç büyük banka, tekel sözleşmelerine doğru, bir bankalar tröstü inşa etmeye yönelik eğilim içerisine girmektedir. Örneğin Amerika'da on bir milyar mark tutarındaki sermayeye sadece iki banka sahiptir. Bankalar ile sanayici arasındaki yakın bağlar yeni bir tür banka rolünü ortaya çıkarmaktadır. Lenin'e göre bir banka bir şirket için cari bir hesap açtığında bu yaptığı operasyon sanayicinin bağımsızlığını gölgelemez. Banka, mütevazı aracı rolüne devam eder. Fakat bu operasyonların sayısında yaşanan gözle görülür artış neticesinde banka muazzam ölçülerde sermaye birikimi gerçekleştirir. Müşterilerinin mali durumları hakkında çok ciddi bilgi sahibi olur. Bu bilgiler ve sermaye birikimi vasıtasıyla bankalar sanayi sermayesi üzerinde muktedir konuma gelir. Netice, sanayi sermayesi banka sermayesine bağımlı hale getirilir (2015: 54). Bu durumun nihai sonucunun iki katlı bir çıktısı söz konusudur. Bukharin'in de belirttiği gibi sanayi ve banka sermayesinin birleşmesi ve banka sermayesinin nitelik dönüşümüne uğrayarak evrensel bir nitelik kazanması (2015: 57). Bu durum eski kapitalizmin yerini yeni kapitalizmin geçişine bırakmıştır.

Bu yeni kapitalizmin gelişimi sadece kartellerin, tekellerin gelişimi değil, sermaye türleri içerisinde özel bir türün de gelişimidir aynı zamanda. Sermaye işlevine göre türlere ayrılmıştır: parasal sermaye, sanayi sermayesi ve üretken sermaye. Parasal sermayenin sanayi sermayesi üzerinde egemenlik kurarak birleşmesi ile finans kapital (mali sermaye) ortaya çıkmıştı. Mali sermayenin hükümlanlığında kapitalizm en yüksek aşaması olan emperyalizmi yaşamaktaydı. Mali sermayenin tüm diğer sermaye türleri üzerinde kazandığı egemenlik aynı zamanda var olan mali oligarşinin üstünlüğünü sembolize etmekteydi. Bu durum mali bakımdan üstün birkaç devletin dünya genelinde hakimiyetinin de billurlaşmış haline denk düşmektedir. Lenin'in çalışmasını yayınladığı tarihlerde dünyada dört büyük banker ülke 479 Milyar franklık mali sermayeleri ile dünya finans kapitalinin yüzde 80'nini ellerinde bulunduruyorlardı (2015: 77-79). Bu itibarla neredeyse bütün dünya bu dört ülkeye ya borçlu durumdaydı ya da bir şekilde haraç ödemek mecburiyetinde kalmıştı. Bu haraç düzenini oluşturan ana etmense mali sermayenin en güçlü yayılma aracı olan sermaye ihracı idi.

Sermaye ihracının incelendiği bölüm Lenin'in çalışmasının genel tezlerinin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu yönüyle ayrı bir önem verilerek incelenmesi gerekmektedir. Lenin'e (2015: 81-82) göre rekabetin var olduğu eski kapitalizmde meta ihracı en önemli özelliktir. Ancak yeni kapitalist düzenle birlikte en önemli özellik sermaye ihracı olmuştur. Her türlü işletmenin ve ülkelerin eşitsiz ve düzensiz bir biçimde gelişmesi kapitalist düzenin kaçınılmaz bir çıktısıdır. İngiltere on dokuzuncu yüzyılda rekabet sistemini geliştirip dünyaya meta ihraç edip kendisine hammadde sağlayanların tedarikçisi vazifesini de üstlenerek kapitalist düzenin tekeli konumuna geçti. Ancak bu düzen artık değişmiştir. Kendilerini gümrük duvarları vasıtasıyla korumaya alan ülkeler de artık İngiltere'nin konumuna yaklaşmışlardır. Artık birçok tekel yapılanmasına sahip gelişmiş kapitalist ülke söz konusudur. Sermaye birikiminin bu muazzam boyutları gelişmiş ülkelerde sermaye fazlası oluşumunu tetiklemektedir. Tarım, sanayinin çok gerisinde kalmıştır ve eğer kapitalizm tarımı iyileştirebilseydi eğer kronik hale gelmiş kitlelerin sefaleti önlenebilir bir vaziyet alabilirdi ancak kapitalizm bunu gerçekleştirmek kudretinden yoksundur. Kapitalizm bu halde kaldığı sürece kitlelerin refahını yükseltecek biçimde bu sermaye fazlasını kullanmayacaktır. Çünkü bu şekilde kullanılması sermayedarın karında bir azalma olması anlamına gelmektedir. Bunun yerine sermayedar geri kalmış ülkelere sermaye ihracı yaparak karını yükseltme yoluna gitmeyi tercih etmektedir. Sermaye ihracını mümkün kılan etmenler ise sayısız geri kalmış ülkenin kapitalist sistemin içine çekilmesidir. Demiryolu hatları inşa edilmiş sanayi kalkınmasını başlangıç koşulları oluşturulmuştur. Lenin'e (2015: 83) göre sermaye ihracının sebebi: "birkaç ülkede kapitalizm artık 'aşırı olgun' hale gelmiş olması ve (tarımın geri kalmış olmasına ve yığınların içinde yaşadığı sefalete bağlı olarak) sermayenin 'karlı' yatırım alanları bulmakta zorlanmasıdır".

Bu noktada üzerinde durulması gereken birkaç önemli husus söz konusudur. Öncelikle Lenin sermaye ihracına giden süreci özetlemiş ve bu sürecin sebebini belirtmiştir. Uluslararası arenada tekeller tarafından yaratılan rekabetin somutlaşmış hali olan sermaye ihracı hareketinin altında yatan sebep olarak birtakım ülkelerde sermayenin aşırı birikimi ve yatırıma çevrilecek yüksek kar oranlarına sahip alanlar bulunmamasıdır. Bu yönüyle geri kalmış ülkeler yüksek kar oranları işçi ücretlerinin düşük olması gibi sebeplerle yatırımı cazip kılmaktadır. Burak Ülman'a göre (2015: 37) rekabetin gerekliliğinin en önemli sebebi azalan kar oranının yarattığı basınçtır. Ancak Harry Magdoff Lenin'in sadece bu sebebe bağlı kalarak argümanını geliştirmediğini ifade etmektedir. Magdoff'a göre (2006: 56) Lenin sermaye ihracını sermaye fazlasının yarattığı basınç ya da düşen kar

oranları eğiliminin çok ötesinde sebeplere taşımıştır. Magdoff Lenin'in sermaye ihracında yaşanan hızlanmanın, hammadde kaynaklarının hakimiyetinin sağlanması, dış pazarlarda elde edilecek nüfuz alanları gibi sebeplerin de ayrıca etkili olduğunu iddia etmektedir². Buna koşut olarak Lenin sermaye ihracının geri kalmış ülkelerde sınai kalkınmasının başlangıç koşullarını ürettiğini savlamaktadır. Palloix'e (1974: 36) göre Lenin sermaye ihracının az gelişmiş ülkelerdeki daha yüksek kar oranlarına dikkat çekerek aslında ileriye dönük azgelişmiş ülkelere ilişkin çalışmalar yapılmasına kapı aralamaktadır. Fakat Lenin bu noktada bölümün başında belirtilen Narodnikler ile giriştiği polemikteki düşüncelerini devam ettirmektedir. Marx'ın Asya tipi üretim tarzı düşüncesinden esinler de barındıran Lenin'in söz konusu düşüncesi, emperyalizm vasıtasıyla yaratılan azgelişmişlik olgusunu görememektedir. Sermaye ihracının yarattığı sömürü düzeni fark etmekte hatta bu sürecin kapitalist bir asalaklık var ettiğini ifade etmekte (Lenin, 2015: 83) ancak bu sürecin geri kalmış ülkeleri azgelişmişliğe devamlı surette mahkum eden bir yapı meydana getirdiğini analiz etmemektedir. Bu düşüncesini doğal bir uzantısı olarak da sermaye ihracının gittiği ülkede kapitalist gelişmeyi ciddi ölçüde hızlandırıcı bir etkiye sahip olduğunu iddia etmektedir (2015: 85). Birikim dergisi Ekim 1976'da çıkardığı sayısında Lenin'in bu görüşünü desteklemiştir. Lenin'in çalışmasında emperyalist sistemin asla aynı kalmayacağını, güç dengelerinin eşitsiz ve dengesiz gelişimden dolayı sürekli değişeceğini ifade ettiğini vurgulamışlardır. Lenin'den verdileri örnekte, Almanya'nın İngiltere karşısındaki zayıflığından elli yıl içerisinde onunla küresel ölçekte rekabet edebilecek hatta ona üstün gelebilecek duruma geldiğini, bu vesile ile emperyalizmin sistemin bir ucunu mutlak surette güçlendirirken bir ucunu mutlak manada "durgunluğa mahkum etmediğini" ifade etmişlerdir (Birikim, 1976: 35). Çünkü Almanya gibi bir ülke İngiltere'ye yetişebilmiştir. Bu noktada Birikim dergisi açık bir biçimde tarihsel süreci yanlış analiz etmekte ve bu yanlış analiz üzerinden yine yanlış bir çıkarımda bulunmaktadır. Almanya tarihinin hiçbir döneminde Çin veya Hindistan gibi gelişmiş kapitalist bir ülkenin açık sömürgesi durumuna düşmemiştir. Dolayısıyla Hindistan veya Çin'in yaşadığı yıkımı da yaşamamıştır. Almanya siyasi birliğini tamamladığı andan itibaren çok yüksek gümrük tarifeleri vasıtasıyla İngiliz mallarına karşı ülkesinin girişimcisini korumaya başlamış ve planlı bir ekonomik kalkınma hamlesi ile topyekûn ulusal bir mobilizasyon sağlayarak kısa sürede kendi kapitalist sınıfını İngiliz kapitalist sınıfı ile küresel boyutta mücadele edecek

² Magdoff çalışmasının ilerleyen bölümlerinde düşen kar oranlarının ve sermaye fazlası basıncının emperyalist aşamadaki kapitalizmin sermaye ihraç etme güdüsünü açıklamadığını ayrıntılı bir biçimde incelemiştir. Bkz: (Magdoff, 2006: 143-176).

bir noktaya taşımıştır. Bu Almanya'nın özel durumundan hareketle 'azgelişmişlik' olgusuna yönelik hatalı çıkarımlarda bulunmaktadırlar. Azgelişmişliği var eden tarihsel ve diyalektik süreçler ile Almanya'nın geri kalmışlığı birbirlerinden çok farklı tarihsel olgulardır. Almanya'nın durumundan hareketle kapitalist gelişmenin sömürgelerde kapitalist gelişimi hızlandığını iddia etmek diyalektik ve tarihsel açıdan büyük bir hatadır.

Emperyalizm içerik olarak gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sosyal gerginlikle de ilişkilidir. Lenin'in konunun bu yönünü ortaya koyması bakımından bir öncülü de gerçekleştirmiştir. Bu konu ile ilgili olarak Lenin kitabında Cecil Rhodes'in sözlerine yer verir (Lenin, 2015: 105):

Dün Londra'nın East End semtindeydim ve orada bir işsizler toplantısına katıldım. Sadece 'ekmek, ekmek, ekmek' diye bağrışılan hiddetli konuşmalara tanık oldum ve eve dönerken bu sahne üzerine biraz kafa yordum, emperyalizmin önemine her zamankinden daha fazla kani oldum... Benim bu beslenip gelişen düşüncem bir sosyal soruna çözüm oluşturuyordu, yani Birleşik Krallıkta yaşayan 40.000.000 insanın hayatını bir iç savaşta kaybetmesine engel olmak için fazla nüfusun yerleşebileceği yeni topraklar bulmalı, onların fabrika ve madenlerde ürettikleri malların satılması için yeni pazarlar oluşturmalıydık. Her zaman söylediğim gibi, İmparatorluk, bir ekmek ve tereyağı sorunudur. Eğer iç savaşa engel olmak istiyorsanız, emperyalist olmak zorundasınız''.

Emperyalizmin ülke içerisindeki sosyal kabarmaya bir çare oluşturması düşüncesi kritik bir emperyalizm güdüsünün de açıklığa kavuşturulmasını sağlamaktadır. Ne Rosa Luxemburg'ta ne de Bukharin'de bu gerçeğin açık bir ifadesi bulunmamaktadır. Emek Aristokrasisi ifadesi her ne kadar işçilerin ücretlerinin arttırılmasıyla sisteme entegrasyonlarının sağlandığını ifade etse de emek aristokrasisinin Bukharin'deki ifadesi emperyalizm neticesinde ulaşılan bir sonuçtur. Ancak bu noktada açıkça emperyalizmi teşvik eden sebepler arasında kabul edilmektedir. Tabi bu durumda işgal edilen bölgelerin hem yer üstü hem de yer altı kaynaklarının sonuna kadar sömürülmesi gerekmektedir. Bizatihi tekellerin oluşturduğu birleşimlerin hegemonyalarının devam ettirilebilmesi de hammadde kaynaklarının hakimiyetinin sağlam bir şekilde elde tutulması ile alakalıdır (2015: 110). Sermayenin ihracına duyulan ihtiyaç sömürge ilhaklarına da ivme kazandırmaktadır. Çünkü gelişmiş bir kapitalist devlet, sömürge pazarını elinde bulundurarak diğer ülkelerin rekabetini bertaraf etmektedir. Bu yolla siparişler garantilenir, bağlantılar güçlendirilir. Mali sermayenin oluşturduğu üst yapısal durumda, onun ekonomi anlayışı ve ideolojisi sömürge edinimini teşvik eder. Çünkü Hilferding'den bir alıntı ile

“mali sermaye serbesti istemez, hakimiyet ister” (2015: 113). Mali sermayenin oluşturduğu bu sömürü düzeni farklı boyutlarda uluslararası bağımlılıklar oluşturur. Bahsedilen sadece sömürgeci ülkeler – sömürülen ülkeler ayrımı değildir. Resmi olarak bağımsız ancak mali ve diplomatik olarak bağımlı hale getirilmiş ülkeler de söz konusudur: yarı sömürgeler (2015: 114). Panagiotis Sotiris Lenin’in sermayenin bu ihraç yoluyla uluslararası hüviyet alması konusunun emperyalizmin teritoryal genişleme mantığına büyük bir darbe indirdiğini belirtmiş ve Lenin’in “emperyalist dinamikler ve rekabetler içerisinde devletlerin oynadığı role ve uluslararası sistemde kapitalist çıkarların genişletilmesi ve bunlara aracılık edilmesine devlet aygıtlarının zorunluluğuna yaptığı vurgu bizi emperyalizmin politik teorisine götürmektedir” demiştir (Sotiris, 2015: 96). Emperyalizm sınıf çatışmalarının yoğunlaşmasından ötürü politik iktidarın kullanımını şart haline getirir. Yukarıda da bahsi geçen sosyal kabarmayı önlemek amacı emperyalist gelişmeyi ve devletin buradaki rolünü tetikleyici bir etken olarak sunulmuştur. Sotiris, yapılan bu hamlenin emperyalizm üzerine politik bir okumanın imkanlarını ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Her ne kadar politik süreç incelemeye dahil edilmiş gibi gözükse de Lenin’in çalışmasında devrin genel kabulü olan –ki Bukharin bahsinde de söz edildiği gibi- devletin finans kapitalin elinde bir araç olduğu anlayışının izleri görülebilmektedir.

Lenin’in çalışmasındaki en özgün katkısı kapitalizmin ulaştığı gelişmişliğin yeni bir aşama olduğunu ortaya koyduğu beyanlarıdır. Eğer der Lenin (2015: 118) “emperyalizmin çok kısa bir tanımını vermemiz istenseydi, emperyalizmin kapitalizmin tekeli aşaması olduğunu söylememiz gerekirdi”. Bu tanım üzerine beş hususu özellikle vurgular (2015: 119):

- 1) Üretim ve sermaye yoğunlaşmasının çok yüksek bir seviyeye çıkarak ekonomik hayatta belirleyici bir rol oynayan tekelleri yaratması. 2) Banka sermayesi ile sanayi sermayesinin birleşerek ‘mali sermaye’ bazında bir ‘mali oligarşi’ yaratması. 3) Mal ihracından farklı olarak, çok önemli bir hale gelen sermaye ihracı. 4) Bütün dünyayı aralarında paylaşan uluslararası kapitalist tekellerin oluşması. 5) Bütün dünyanın toprak bazında büyük kapitalist güçler arasında bölüşülmesinin tamamlanması.

Bu aşama ancak kapitalist sistemin temel dinamiğindeki değişim ile mümkün olabilmektedir. Kapitalist tekeller aracılığıyla ulusal seviyede kapitalizmin karakteristiği olan serbest rekabetin yok edilmesi sayesinde bu aşama gerçekleştirilebilmiştir (Roll, 2011: 26).

Bu süreç ayrıca rantiyecilerin, kupon keserek yaşayanların, üretimle hiçbir ilişkisi olmayanların ve meslek olarak aylıklık yapanların da çok büyük bir kategori oluşturmasını

beraberinde getirmiştir. Emperyalizm, sermaye ihracı vasıtasıyla rantiyeyi daha da arttırarak sömürü üzerinden geçinen devletlerin üzerine asalaklı mührü basmaktadır. Elinde menkul kıymet bulunduran ülkelerin elde ettiği kazanç, ticaret yapan ülkelerin elde ettikleri gelirden beş kat daha fazladır. Lenin'e göre (2015: 135) emperyalist asalaklığın özü budur. Dünya bu rantiyeci devletlerle borçlu devletler arasında ikiye bölünmüş vaziyettedir. Ancak Lenin bu çürümüşlük ve asalaklığın kapitalizmin mutlak yıkılışını getirdiğini düşünmez. Kendi haline bırakılmış bir kapitalizm bu çürümüşlük içerisinde hayatına devam edecektir. Hatta bu imkanlar dahilinde sosyalist bir devrim gerçekleşmezse kapitalizmin çelişkilerini yumuşatarak devrimsel süreci baltalayacağını da ifade etmiştir (Birikim, 1976: 34).

Bu devrimci mücadelenin kapitalizmin tekerci aşamasındaki yıkılışını mümkün kılmak için kritik önemini ortaya koymuştur. Birinci dünya savaşı patlak verdiği sırada kurucu tarafların olayın vahametiyle kendi ulus devletlerinin yanında yer alması ikinci enternasyonalin dağılmasına sebep olmuştur. Lenin de bu bölünmeyi sömürgecilik faaliyetlerinden kazanç elde eden işçi sınıfı içerisindeki billurlaşmış bir tabakanın varlığına bağlamaktadır. Lenin elde edilen karların, işçi sınıfı içerisinde aristokratik bir tabaka oluşturmaya hizmet ettiğini ve bu tabakanın işçi sınıfını emperyalizm konusunda yanılgıya sürüklediğini ifade etmektedir. Ancak Callinicos Lenin'in bu savına karşı çıkmaktadır. Callinicos'a göre Lenin'in ortaya attığı emek aristokrasisi tezinde iki önemli sorun söz konusudur. İlki bu tezin ampirik olarak savunulmasının mümkün olmadığı yönündedir, çünkü işçi sınıfı içerisinde yaşanan ayrışmayı doğru tahlil edememektedir. Avrupa çapında Petrograd, Berlin, Turin, Sheffield ve Glasgov'da savaş karşıtı proletarya eylemlerini gerçekleştiren işçiler "kalifiye, iyi örgütlenmiş ve görece yüksek maaşlı metal işçileri olmuştur" (Callinicos, 2014: 99). İkincisi ise Lenin'in tezinin temelini oluşturan finans kapitalin savaşın çok yüksek maliyetlerinden ötürü Lenin'in devrimci mücadeleye vurulmuş bir hançer olarak nitelendirdiği Kautsky'nin "Ultra-emperyalizm" anlayışının benzeri bir birlikteliğe doğru meyletmesidir. Bu tezatlık Callinicos'a göre Lenin'in teorisini tepe taklak etme tehlikesini barındırmaktadır. Her ne kadar Callinicos'un eleştirisinin ikinci kısmı tarihsel olarak doğrulanmış bulunmasa da, ilk eleştirisi haklı gözükmektedir. Lenin'in emek aristokrasisi tezi ile tarihsel süreçte işçi sınıfının içerisinde yaşanan sosyal demokratlar ve devrimciler arasındaki ayrışmanın niteliği uyuşmamaktadır. Lenin'in bu yanlış çözümlemesinin temelinde her ne kadar birçok akademisyen ve siyaset bilimci karşı çıksa da Lenin'in toplumsal olguların temelinde ekonomik saiklerin belirleyici olduğu

görüşünden etkilendiği gerçeği bulunmaktadır. İşçi sınıfının bu bölünmesinin altındaki motif ücretlerin yüksekliği ya da azlığından ziyade ideolojik hegemonya bağlamında ne derece etkilendikleri ile alakalı gözükmektedir. Genel olarak Klasik Marksist Emperyalizm Teorisinin eksikliği zamanın hakim paradigmasının da etkisi ile sosyal olguları sadece ekonomik nedenlere bağlı olarak açıklamaya çalışmalarıdır. Bu ekonomik indirgemecilik nihayetinde tezlerinin ciddi sorgulamalara tabi tutulmasını beraberinde getirmiştir.

Callinicos'un altını çizdiği ikinci nokta ise Kautsky'e dönük Lenin eleştirisini incelemeyi gerektirmektedir. Kautsky Bukharin bölümünde de görüldüğü üzere emperyalist tekeller arasında barışçıl bir birlikteliğin oluşturma imkanının var olduğunu ve neticede bu birlikteliğin gerçekleştirileceğini ifade etmektedir. Lenin ise bu noktada Kautsky'nin teorisinin tek amacının, kitleleri barış hülyası ile kandırıp kitlelerin dikkatini bulundukları devrin keskinleşen çelişkilerinden uzaklaştırmak olduğunu ifade eder (2015: 160).

Kapitalizmin zorunlu bir aşaması olarak emperyalizm, tüm çürümüşlüğü ve sefaleti ile dimdik ayakta durmaktadır. Onu alaşağı edecek olan ise işçi sınıfının devrimci stratejisinden başkası değildir. Bu açıdan Lenin bu stratejiye ters düşecek herhangi bir görüşle direk çatışmakta bir an bile tereddüt etmemektedir. Rus Halkçıları ile giriştiği polemik, Kautsky'e karşı olan tazyikin ardında bu temel sebep yatmaktadır. Ancak bu çalışma tek başına devrimci uluslararası stratejiyi içinde barındırmamaktadır. Bu stratejinin varlığı özellikle Ulusal Sorun ile birlikte daha da belirginleşmiştir. Lenin *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* çalışmasından yaklaşık 3 sene sonra Ulusal Sorundan hareketle emperyalizmin gelişmiş ve geri kalmış ülkelerde emperyalizmin etkisiyle işçi sınıfının farklı devrimci programlar geliştirmesi gerekliliğini ortaya koyan *Emperyalist Ekonomizm* çalışmasını kaleme almıştır.

2.3.3. Emperyalist Ekonomizm

Sosyalist cenahta büyük bir tartışmanın hatta kopmaların yaşandığı konulardan birisi olan ulusal sorun, diğer bir ifade ile kendi kaderini tayin hakkı, kimi çevrelerce (örneğin Rosa Luxemburg) enternasyonal düşünceye milliyetçi anlayışlar katması ve milliyetçi bağlantılar oluşturmaları anlamında tehlikelidir. Çünkü Marx'ın da ifade ettiği gibi işçi sınıfının vatanı ve milleti yoktur (Marx ve Engels, 2013: 62). Ancak Lenin kendi kaderini tayin hakkını emperyalizme karşı ezilen halkların mücadelesi bağlamında kavramaktadır. Lenin ata topraklarının savunulması tartışması güdülürken, şu önemli soruyu soruyor: "Proletaryanın, ulusların baskı altında tutulması sorununa ilişkin tutumu, ezen ve ezilen uluslarda

aynı mıdır?’’ (Lenin, 1991: 13). Lenin soruya olmadığı yönünde cevap verir. Aynı olamaz çünkü iktisadi, siyasi, ideolojik ve manevi bakımlardan farklılıklar söz konusudur. Lenin bu noktada analizine ideolojik, kültürel safhaları da katarak aslında bir önceki bölümde incelediğimiz eserindeki tek katmanlı bakış açısından ciddi bir farklılaşma içerisine girmektedir. Bu durumun farklı başlangıç noktalarına sahip olanların, ulusların birleşmesi hedefine farklı yollardan yaklaşması anlamına geldiğini ifade eder. Diğer türlü her ikisine de aynı yolun tavsiye edilmesi; ‘‘bir ayakkabı fırçasını bir memeliyle birleştiren ‘bircilik’tir’’³ (1991: 14). Zulmeden uluslara karşı ezilen ulusların savaşı gerçek bir ulusal kurtuluş mücadelesidir ve Lenin’e göre sosyalistler bu mücadeleyi destekleyeceklerdir. Ancak bu hususta sosyal-şovenistlerin yani ezen ulusların milliyetçilerinin kendi savaşlarını da ulusal sorunmuş gibi lanse ettiklerini ifade eder. Bu noktada iki durum arasına set çeker ve ‘‘gerçekten’’ ulusal kurtuluş mücadelesi verenlere karşı çıkmayı Marksizmin kötü bir ‘‘karikatürü’’ olarak yorumlar (1991: 31). Örneğin Almanya ve İngiltere arasındaki savaş dünya egemenliği için yapılmaktadır. Bu yönüyle devrimciler bu sömürü savaşına destek veremezler. Fransız, Alman, İngiliz ulusal hareketleri uzun süre önce tamamlanmışlardır. Bunlar artık dünyayı talan eden uluslara dönüşmüşlerdir. Dolayısıyla bu ülkelerin ‘ata topraklarının savunulması’ sözü ölü bir sözden öteye gidemez. Bu ülkelerde ulusal hareketlerin desteklenmesi gerici bir hamledir (1991: 36).

Bir ülkenin mali sermayesi siyasal ilhaka başvurmaksızın bir başka ülkedeki rakiplerini yok edebilir. Bu mümkün bir yoldur ve yaygın biçimde kullanılmaktadır. Britanya’nın Arjantin ve Portekiz’deki nüfuzu buna net bir örnektir. Britanya mali sermayesine borçlu olma durumu Britanya’nın mevzubahis yerleri resmen ilhak etmeden bu yerleri kendine ‘ilhak etmesini’ mümkün hale getirmektedir. Ulusların kendi kaderini tayin hakkı ise bu durumu yok etmek demektir ve emperyalizm buna müsaade etmek istemeyecektir. Bu durum siyasal ilhakları kışkırtır (1991: 41). Bu bağlamdan hareketle emperyalizm halkların demokrasi özlemi ile tekellerin anti-demokratik eğilimleri arasındaki çelişkiyi daha da perçinler. Lenin bu noktada Marksizm’deki ekonomizm anlayışına karşı çıkıyor. Bu yolla siyasal sorunlardan sıyrılmaya çalışıldığını düşünüyor. Ulusal sorun açısından ezilen ve ezen uluslar işçilerinin durumları farklıdır. Lenin bu farklılığı üç başlıkta inceliyor: ilki ekonomik bakımdan farklılık. Bu noktada bir önceki çalışmada işlediğimiz

³ Monizm ya da bircilik maddenin temelinde tek bir töz olduğunu savunan görüştür. Temelde iki türün olduğunu savunan düalizmi ya da çokluğu savunan plüralizmi reddeder. Diyalektik materyalizmin Monizm’e karşı düşüncelerini anlamak bağlamında bir okuma için bkz: Friedrich Engels, Anti-Dühring, Sol Yayınları, Ankara 1977.

emek aristokrasisi görüşünü yineliyor. İkincisi siyasi bağlamda farklılık olduğuna işaret ediyor. Ezen ulusların işçilerinin siyasi yaşantının birçok cephesinde söz sahibi olduğunu ifade ediyor (sendikal hareketler, siyasi partilerin parlamentoda bulunması). Son olarak da, ideolojik olarak bir farklılık olduğunu ifade ediyor. Ezen ulusların işçileri ve onların çocukları okulda ya da yaşamlarında ezilen ulusların işçilerine tepeden bakmayı öğreniyorlar. Demek ki nesnel gerçeklik söz konusu olduğunda her bakımdan bir farklılık söz konusudur. Diğer bir ifade ile “bireylerin istençleri ve bilinçlerinden bağımsız olan nesnel dünyada ‘ikicilik’ vardır” (1991: 53).

Emperyalizm çağında devrimci strateji arayışının bir neticesi olarak kaleme aldığı bu çalışmada Lenin, özellikle geri kalmış bir ülkede yaptığı devrimin de şüphesiz etkisi ile analiz sürecine ideolojik katmanı da eklemiş ve geri kalmış ülke şartlarının ileri kapitalist ülkeden farklılaşmasını da bu analizine dahil etmiştir. Dolayısıyla gerçekçi bir devrimci programın bu farklı şartlara farklı diyalektik süreçlere farklı devrimci programlar geliştirmek gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu bağlamdan hareketle Lenin (1991: 58):

Toplumsal devrim ancak ileri ülkelerde proletaryanın burjuvaziye karşı iç savaşıyla, gelişmemiş, geri ve ezilen uluslarda, ulusal kurtuluş hareketi dahil, bir dizi demokratik ve devrimci hareketi içinde birleştiren bir çağ biçiminde sökün edebilir. Neden? Çünkü kapitalizm eşit olarak gelişmez ve nesnel gerçeklik, üst düzeyde gelişmiş kapitalist ulusların yanı sıra ekonomik yönden bir parça gelişmiş ya da tümünden gelişmemiş uluslarla karşı karşıya olduğumuz gerçeğidir.

Bu diyalektik farklılıklar farklı programları mecbur kılmaktır. Devrimci önderliğe düşen görev de bu farklılaşmayı doğru kavrayarak emperyalizme karşı verilen mücadelelerde ezilen milletlerin yanında saf tutmaktır. Kendi kaderini tayin hakkını eleştirenleri bu açıdan haksız bulmaktadır Lenin. Ekonomik devrimin gerekliliğini sorgulamaz ancak sadece ekonomik devrim peşinde koşan ve ulusal baskıyı görmezden gelen anlayışa da karşı çıkmaktadır. Ekonomik olanın baskınlığını kabul etmekle birlikte Lenin bu noktada siyasal baskının görmezden gelinmesine de karşı çıkar. Bu hal, ekonomik belirlenimciliğin hakim olduğu Ortodoks Marksist anlayıştan da esaslı bir kopuşu da beraberinde getirmektedir.

2.3.4. Lenin’in Yaklaşımının Kritiği

Lenin’in emperyalizm düşüncesi birçok farklı açıdan ve birçok farklı akademisyen ve düşünür tarafından eleştiriler getirilmiştir. Bu çalışma içerisinde hacmi de göz önünde bulundurularak bu eleştirilerin birkaçına yer verilecektir. Burada amaçlanan eleştirilerin genel bir izlencesini sunmaktır.

Madis Roll (2011: 29) Lenin'in emperyalizm analizini 'son aşama' olarak değerlendirmesine karşı çıkmaktadır. Roll'a göre kapitalizm kendi gelişimini muhafaza etme ve şartlara yönelik olarak adaptasyon sağlayabilme kabiliyeti sayesinde varlığını sürdürme becerileri dolayısıyla 'son aşama' ifadesinin hatalı olduğunu öne sürmektedir. Ancak Roll'ün kaçırdığı önemli bir detay yukarıda da incelemesi yapıldığı üzere Lenin kapitalizmin mevcut 'aşamasını' 'son' aşama olarak görmemektedir. Hatta bu 'çürümüşlüğü' ile bırakılırsa kendi çelişkilerini yumuşatarak hayatına devam edeceğini de ayrıca ifade etmektedir.

Lenin'e yönelik önemli bir eleştiri, kendi geliştirdiği bir kavram olan 'eşitsiz gelişme' ile azgelişmiş ülkeler ile gelişmiş kapitalist ülkeler arasındaki asimetrik ilişkiye tezinde neredeyse hiç yer vermemiştir (Callinicos, 2014: 87). Gerek *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* eserinde gerekse *Emperyalist Ekonomizm* kitabında her ne kadar farklı süreçler ve tarihsel ilişkiler ağlarına yönelik söylemler bulunsada "azgelişmişlik" olgusuna değinmemiştir. Lenin'in küresel ölçekte kapitalist ilişkilerin var ettiği "azgelişmişlik" olgusuna yönelik herhangi bir incelemesi bulunmamaktadır. Bu durumun Lenin'in tezlerine ilişkin yöneltilen en önemli eleştirilerden birisidir.

Bir diğer eleştiri noktası sadece Lenin özeline değil genel olarak Klasik Marksist Emperyalizm Kuramına yöneliktir. Bir emperyalizm teorisinin en önemli ayaklarından birisi siyasal alanın tahlilidir. Kuramcılar çalışmaları içerisinde Marx'ın sınıf mücadelesi ve toplumsal kutuplaşma eğilimlerine dair çözümlemelerini arka planda bırakmışlardır. Onun çalışmasında proletarya neredeyse gelişen süreç içerisinde edilgen bir nesne olarak analiz sürecine dahil olmaktadır. Dolayısıyla tüm kuramsal analizlerde devlet analizi de kadük kalmaktadır. Çünkü bu ihmal "sınıfsal toplumsal mücadelenin sosyo-politik zemini olan ve aslen bir sınıfsal ilişkiler konfigürasyonu olan devleti, 'finans kapitalin uşağı' olan edilgen bir nesne olarak" (Ülman, 2015: 44) algılamıştır. Klasik Marksist Emperyalizm Kuramında ve dolayısıyla Lenin'deki en büyük eksikliklerden biri de hiç şüphesiz bu noktadır. Gerçi Lenin *Emperyalist Ekonomizm* çalışmasında ekonomik belirlenimciliği ciddi anlamda eleştirmiş ve siyasal alan ile ideolojik-kültürel alanların da analiz düzeyine eklememesi yönünde bir niyet belirtmiş olsa da, eleştiride bahsi geçen genişlik ve kapsamda bir devlet analizini gerçekleştirmemiştir.

Her ne kadar eleştirilere maruz kalsa da Marksist Emperyalist Kuram, kapitalizmin geldiği aşamayı, sermayenin yeni örgütlenme biçimini ve bu örgütlenme şeklinin dünyaya dayattığı emperyalist süreçleri okumak bağlamında çok kritik bir katkı sunmuştur. Ardılı

olan bütün emperyalizm kuramcılarını istisna olmaksızın bu kurama öykünmüş ya da bu kuramdan beslenerek yeni tezler geliştirmiştir. Üçüncü bölümde incelenecek olan Bağımlılık Okulu teorisyenlerinin görüşlerinin de mahreci yine bu Emperyalizm Kuramıdır.

BÖLÜM III

BAĞIMLILIK OKULU VE DÜNYA SİSTEM TEORİSİ

Bu başlık altında Bağımlılık Okulu ve Dünya Sistem Teorisinin kuramsal çerçevesi çizilecek, kurama katkıda bulunan önemli isimlerin konuya ilişkin görüşleri analiz edilerek kuramsal bağlamda geçerlilikleri tartışılacaktır.

“Azgelişmişlik” ve “Gerikalmışlık” gibi kavramların klasik liberal iktisat anlayışı içerisinde kullanımı genellikle modernleşme teorisi ile paralel bir biçimde kullanılır. Neoklasik iktisatçılar, bu kavramları kapitalist gelişmeyi geriden takip etme ve kalkınmanın gerektiği gibi yerine getirilememiş olmasını anlıyorlar. Başkaya’nın (2015: 45) ifadesi ile: “Sorun bu biçimde ele alınınca, “azgelişmişlik”, gelişme yolunda geriden gitmek demek oluyor; “ileride” olanları, “geriden” takip eden ülkelerden söz edilmiş oluyor”. Bu durumda nihayetinde “ileri” olanların “geriden” gelenlere kendilerine yetişmeleri için ne yapmaları gerektiğini nasihat etme, gerekirse dikta etme hakkı ve izni veriyor.

Bağımlılık Kuramı tam da bu noktada bu duruma bir eleştiri olarak ortaya çıkmıştır. 1960’larda Latin Amerika üzerine yapılan çalışmaların akabinde “Üçüncü Dünya” olarak anılan ülkelerin tarihlerini anlamada popüler bir araç haline gelmiştir. Kuramın temel eleştirisi İkinci Dünya Savaşı’nı takip eden yıllarda Amerika Birleşik Devletleri içerisinde ortaya çıkan Modernleşme tezleri üzerinedir. Karaömerlioğlu’nun (2002: 83) ifadesi ile:

Modernleşme kuramı evrimci bir süreç içinde azgelişmiş ülkelerin gelişmiş Batı ülkelerine benzeyeceğini öne sürer. Dolayısıyla, Batılı toplumlar iktisadi ve kültürel açıdan azgelişmişlerin ulaşacakları nihai hedef olarak algılanır. Süreç içinde azgelişmişler teknoloji transferleri, iktisadi planlama ve ‘modern’ bir bürokratik yapılanmanın gelişmesiyle Batı’yı yakalayacaklardır. Modernleşme kuramının düalist yapısı içinde azgelişmiş ülkelerdeki ‘geleneksel’ yapıların ve kültürel ortamın yerini giderek modernleşen bir yapıya bırakacağı beklenir.

Ancak tarihsel gelişim bu beklentiyi karşılamamıştır. 1960’ların ortasından itibaren modernleşme tezleri ciddi eleştirilere maruz kalmaya başladı. Kısaca ifade edilmesi

gerekirse Bağımlılık kuramı modernleşme tezlerinin aksi istikamette Latin Amerika'nın gelişmiş ülkelerle girdiği ticari ve siyasi ilişkiler neticesinde gelişmesinin mümkün olmadığını ortaya koymuştur. Modernleşme projesi Avrupa'da başarılı olmuştur lakin bu başarı Avrupa'ya özgül iktisadi gelişimin süreci ile ilintilidir. Bugünün azgelişmişlerinin tecrübeleri ile Batılı ulusların tarihsel tecrübeleri farklıdır. Çünkü günün azgelişmişlerinin yanı başında gelişmiş bir Batı bulunmaktadır. Ayrıca Batı'nın sahip olduğu gibi sömürge benzeri araçlara da sahip değildir (2002: 84).

Bağımlılık Kuramının birçok esin kaynağı olmakla beraber bir önceki bölümde incelenen Klasik Marksist Emperyalizm Kuramından da ciddi esinler taşımaktadır. Ancak Bağımlılık kuramının önemli bir özelliği emperyalizme yönelik Leninist yaklaşımın "azgelişmişlere karşı homojenleştirici ilgisizliğine karşı bir tepkinin" sonucu olmasıydı (Özdemir, 2010: 193). Leninist yaklaşım içine doğduğu çağın cazibesine kapılarak sömürenlere odaklanmayı tercih etmiş, sömürülenlere yönelik çok fazla bir malumat vermemiştir. Bağımlılık okulu ise emperyalizmin tarihsel ilişkileri, uluslararası ticaretin asimetrik ilişkisinden faydalanan metropol sınıf güçlerinin bağımlı ve koloni bölgelerin üretici güçlerini ve üretim süreçlerini kendilerine tabi kılması gibi olguları incelemiştir. Bu yönüyle Bağımlılık Okulu'nun ortaya koyduğu tezler Johnson'ın da (1981: 110) dediği gibi "tartışılmaz tarihi gerçeklerdir".

Bağımlılık Okulu'nun en önemli vurgularından birisi gelişme ve modernleşmenin aynı zamanda azgelişmişlik ve bağımlılık yarattığıdır. Bu noktada ilk akla gelen isim ise Bağımlılık Ekolünün kurucusu da kabul edilen Andre G. Frank'tir.

3.1. Andre G. Frank

Frank yaşantısı boyunca daima entelektüel bir kişilik olmuş ve bu erken yaşlarından itibaren çevresi tarafından da onaylanmıştır. Frank'in yakın dostlarından ve çalışma arkadaşlarından birisi olan Cristobal Kay, Frank'in lise çağlarında koşuculukla ilgilendiği zamanlarda ona arkadaşlarının İsveçli bir koşucunun ismi ile (Gunder) hitap ettiğini ifade eder. Frank arkadaşlarını koşularda hep yarım boy geriden takip ederken bu lakabın nasıl yayıldığını anlamadığını daha sonraları ifade edecektir. Ancak Kay, Frank'in koşucu olarak onların çok gerisinde olmasına karşın düşünür olarak onlardan fersah fersah ileride olduğunu ifade etmiştir (Kay, 2005: 1178). Bununla birlikte Frank'in Latin Amerika'ya seyahati ve orada Marta Fuentes ile evliliği, onun ileriye dönük olarak radikalize olmasına büyük etkisi olmuştur.

Frank'ın Latin Amerika'ya seyahati sonrasında bölgenin azgelişmişliğine olan ilgisi de giderek artmıştır. ‘‘Azgelişmişliğin gelişimi’’ kavramı Frank tarafından İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte Batı düşüncesine hakim olan gelişmeci argümanın arka planına karşı ortaya atılmıştır (Persaud, 1987: 338). Frank’a göre Latin Amerika’nın güncel durumunu kavrayabilmek için kapitalizmin tarihsel gelişimini izlemek gerekmektedir. Ona göre kapitalizmin içinde bulunan çelişkiler, metropollerde gelişmişlik uydularda ise azgelişmişlik var eden iktisadi artığa el koyma biçimlerinden kaynaklanmaktadır (Özdemir, 2010: 197).

3.1.1. Azgelişmişliğin Gelişimi

Frank’a göre (1966: 17) eğer onların azgelişmişliklerine tarihi ekonomik ve sosyal yapılarının nasıl sebebiyet verdiğini analiz etmez isek, azgelişmiş ülkeler için uygun bir gelişme teorisi ve politikası formüle edemeyiz. Ancak çoğu tarihçi ya sadece metropol ülkelerin tarihi ile ilgileniyor ya da azgelişmiş ülkelere yetersiz biri ilgi gösteriyorlar. Azgelişmiş ve sömürge ülkelerin tarihi tecrübeleri açık bir biçimde gelişmiş ülkelerin tarihi tecrübeleri ile farklıdır. Dolayısıyla oluşturulan teoriler genel olarak azgelişmişliği kavramakta başarısız oluyor. Subaşıoğlu’nun (2017: 16) da ifade ettiği gibi Frank azgelişmişliği kendi içinde bir geri kalmışlık olarak yorumlamaz. O bu süreci daha ziyade kapitalist sistem ile bütünleşmenin bir neticesi olarak algılamaktadır.

Azgelişmişlik ve gelişmişlik hakkındaki birçok çalışma, kapitalizmin dünya genelinde gelişme ve yayılma süresi boyunca metropoller ve onların uyduları arasındaki ekonomik ve diğer ilişki ağlarını hesaba katmakta başarısız olmuştur. Dolayısıyla teori kapitalist sistemdeki azgelişmişliği ve gelişmişliği bir bütün olarak izahat etmekte yetersizdir. Bu görüşün doğal bir uzantısı olarak Frank, azgelişmişlik ve gelişmişlik kavramları ile alakalı olarak bu metropol ve uydu ülkelerin birbirlerinden bağımsız olmadığı ve dünya sistemini oluşturan bu olguların daha bütüncül bir bakış açısı ile yorumlanması gerektiğini vurgulamaktadır (2017: 27).

Gelişmeci teorilere göre ekonomik gelişme kapitalist evrelerin sırası içinde ortaya çıkar; bu sebeple azgelişmişler gelişmişlerin mazisindeki bir evrede imiş gibi kabul edilir. Fakat günümüz gelişmiş ülkeleri geçmişlerinde bir ihtimal gelişmemiş olmalarına karşın hiçbir zaman azgelişmiş olmamışlardır. Azgelişmişlik, modernleşme teorilerinde ülkenin kendi sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik durumu ile açıklanır. Ancak yapılan tarihsel çalışmalar Frank’a göre (1966: 18) modern azgelişmişliğin günümüz gelişmiş metropol

lkeler ile uydu azgelişmiş ülkeler arasındaki geçmişten gelen ve devam eden ekonomik ve diğerk ilişkilerin tarihsel üretiminin genişçe bir parçası olduğunu gösteriyor. Frank için ülkedeki sermaye eksikliği, ülkenin tecrit edilmesi veya ülkenin sosyal siyasal vaziyetinin onun azgelişmişliğinin kökünde yatan sebepler değildir. Azgelişmişlik küresel kapitalizmin üretim biçiminin tarihsel sürecinden kaynaklanan içsel bir fenomendir. Gelişme ve azgelişmişlik birbirlerinden bağımsız kutuplar değillerdir. Aksine, diyalektik olarak sermaye birikimi sürecinde dinamik artı değer el konulması esnasında ortaya çıkan sosyal formasyonların kurulmasıdır (Persaud, 1987: 341).

Yaygın ancak aynı zamanda hatalı bir kanaate göre söz konusu azgelişmiş ülkelerin bir kısmı dışardaki kapitalist düzen ile iyi ilişkiler kurmayı başarmış ve bu oranda modernleşebilmiş, bir diğerk kısmı ise izole kalmış ve doğal sonucu azgelişmiştir. Frank bu tezlere karşı çıkar ve bu şartların oluşmasına sebep olan politikaların devam ettirilmesi halinde azgelişmişliğin lmszleştirileceğini savunmuştur (Frank, 1966: 19). Bu politikalarından kastı, emperyalizmin tarihsel ilişkilerinden ve uluslararası ticaretin asimetrik halinden faydalanan metropol sınıf güçlerinin bağımlı ve koloni bölgelerin üretici sınıflarını ve üretim güçlerini tabi kılmasıdır (Johnson, 1981: 110). Bu yapılanma metropol-uydu ilişkisidir. Frank bu yapının oluşum sürecini Latin Amerika özelinde inceler. Bu anlattığı tarihsel süreçte, dünya geneli bir metropol-uydu zinciri tasvir eder. Kapitalist metropolün Latin Amerika'daki uydusu, o ülke taşrası için ulusal bir merkezdir aynı zamanda. Tüm uydular ve metropoller grubu zinciri, Latin Amerika'nın kırsal kesimlerinin en uzak karakolundan Avrupa veya Amerika'nın metropol merkezlerine bütün bir sistemin parçaları ile ilişkilidir. Metropol-uydu sisteminin amacı uydulardan metropollere 'artı-değer' transfer etmektir. Yerel-ulusal metropoller kendi yönetici sınıflarının zenginleşmesine hizmet eder. Bu Latin Amerika'ya 'fetih' sonucunda getirilen yapısal karakterdir. Dietz'in de (1980: 752) vurguladığı gibi azgelişmişliğin temel sebebi periferi bölgede üretilen artı-değerin gelişmiş bölgelere çekilmesidir. Örneğin Meksika'da tarımın güncel durumu o bölgenin feodal üretim biçimine sahip olmasının değil, 16. yüzyıldan itibaren dünya pazarı ile olan ilişkisinin bir neticesidir. Örneğin şili de sömürgeci işgal sonrası süreçte öncelikle merkantilist daha sonra endüstriyel gelişimin içerisine çekilmiş, ayrıca şili yerel ekonomisi ve toplumu kapitalist sistem içine çekilerek tekelci metropol-uydu ilişkileri ile tanıştırılmıştır. O günden bu güne şili azgelişmiştir. Bu azgelişmişlik halen devam etmektedir.

Brezilya tarihi de bölgesel ve ulusal azgelişmişliğin en açık ifadelerinden birisini teşkil etmektedir. 16. yüzyıldan itibaren Rio de Jenerio, Sau Paulo, Minos Gerais gibi şehirler ihracat ekonomisine dönüştürülmüş ve kapitalist sistem içerisine yerleştirilmiştir. Buralarda yaşanan ekonomik gelişim sürdürülebilir değildi. Bölgelerin üretkenlik seviyeleri düştükçe pazarlarını yitirdiler ve bugün yaşadıkları azgelişmişliğe terkedildiler. Söz konusu bu deliller, Latin Amerika feodal kurumlardan ve ikili toplum yapısından muzdariptir diyen modernleşmeci tezlerle açıkça çatışmaktadır.

Bu duruma karşın Sau Paulo I. ve II. Dünya Savaşları ve Büyük Buhran yıllarında Latin Amerika'nın en büyük endüstrisini inşa etmeye başladı. Bu gelişimin Brezilya'yı uydu olma durumundan çıkarıp çıkaramayacağı yönünde belli soru işaretleri oluştu. Ancak cevap olumsuzdur. Çünkü Sau Paulo'daki endüstriyel gelişme diğer bölgelere herhangi bir zenginlik veya refah getirmedi. Hatta aksine taşrayı içsel koloni uyduları konumuna sürükledi (Frank, 1966: 22). Uydu ile metropol arasındaki sömürü bağları zayıfladığında uydu içsel bir gelişme imkanı yakalamaktadır. Bir çok Latin Amerika ülkesi de savaş dönemlerinde gelişme imkanına erişti. Ancak metropollerin tekrar canlanması ile Şili ve Brezilya tarafında kapitalist baskınlığın aktif restorasyonuna ortam hazırlayan bir süreç başladı. Genel olarak Latin Amerika tekrar uydu-azgelişmiş dünyasına entegre edildi (Persaud, 1987: 342).

Frank'a (1966: 23) göre, her ne kadar Sau Paulo'nun endüstrileşmesi özerk bir hüviyete sahip olsa da, metropoller tarafından sürekli surette uydulaştırılmaya devam edildi. Bu gelişim mevcut sosyal, siyasal koşullar altında azgelişmiş gelişimi yaratmaktadır. Azgelişmişlik, sistemden izole olmanın ve arkaik kurumların varlığının sonucu değil aksine geçmişte ve hala kapitalist gelişmeyi üreten süreç tarafından üretilmektedir. Diğer bir ifade ile azgelişmişlik ve gelişmişlik olguları bir bıçağın iki yüzüdür. Haldun Gülap, Frank'ın bu noktada klasik Marksist anlayıştan ciddi bir kopuşun fitilini ateşlediğini vurgulamaktadır. Ona göre Frank'ın ulaştığı sonuç, klasik Marksist paradigmayı "tersine çevirmektir". Çünkü Frank'ın anlayışına göre bütün bir dünya kapitalizm tarafından yönetilmekte ve sistem dünyanın belli bir bölümünü diğer kısımlarının azgelişmişliği pahasına geliştirmektedir. Diğer bir ifade ile küresel ölçekli bir kutuplaşma sistemin temel mantığına içkindir. "Dolayısıyla kapitalizmin tarihsel 'görevi' dünyayı büyük ölçüde 'azgeliştirmek'tir'. İşte bu klasik Marksist Düşünce ile kopuşu yaratan ve böylece neo-Marksist diye adlandırılan okulun temelini oluşturan savdır" (Gülap, 1986: 29).

Frank bu noktada çalışmaya dair birkaç hipotez ileri sürülebileceğini ifade eder. İlki, uydusuz bir metropol gelişimi tezine karşılık gelişimi uyduların varlığına göre sınırlandırılmış bir metropol gelişimidir. İkinci hipotez ise yukarıda da bahsedildiği üzere uyduların metropoller ile bağlantıları en zayıf olduğu anda kapitalist gelişmeyi tecrübe edebilirler. Bu hipotez de kapitalist gelişme metropol bölgelerden yayılır tezi ile zıttır. Bu hipotezi Latin Amerika’da var olan iki tür tecrit durumu onaylamaktadır. Birincisi savaş ve depresyon dönemlerinde Latin Amerika’da ortaya çıkan gelişim. İkincisi ise kapitalist gelişime zayıf bağlarla bağlanan bölgelerin izolasyonudur. Ki bu bölgeler daha az sömürüldükleri için özerk gelişime en yatkın olan bölgelerdir (Frank, 1966: 24).

Bu bölgelere en güzel örnekler Tucuman ve Asuncion, Rosarra, Arjantin ve Peru’nun iç kesimleridir. Bu bölgeler koloni, ulusal ve dünya kapitalist sistem içine onların efektif işbirliklerini üreten süreçler boyunca, tekstil, manifaktür merkezleri ve hatta ihracatçısı olarak entegre edildiler. Uluslararası alana katılmadan endüstrileşmenin iyi bir örneği Meiji Restorasyonu sonrası Japonya’dır. Peki, neden kaynak fakiri ancak uydu olmayan Japonya endüstrileşebilirken, kaynak zengini fakat uydulaşmış olan Latin Amerika endüstrileşememiştir? İkinci hipotezin bu soruya verdiği cevap: uydulaşmamaktır (1966: 25).

İkinci tezin doğal sonucu metropoller krizden çıktığında ve uyduları ile bağlar tekrar kurulduğunda buralardaki endüstriyel gelişmeyi ya durdurdu ya da ümit vermeyen yönlere kanallandırdı. Latin Amerika’daki manifaktür üretim yabancı rekabeti marifetiyle yok edildi. Topraklar işgal edilerek ihracat ekonomisi tarafından Latifundia⁴ içerisine dahil edildi. Tabi bu süreçte belli bir dirençle de karşılaşıldı.

Metropol-uydu yapısından türeyen bir üçüncü hipotez ise, bugün feodal görünümlü ve en çok azgelişmiş bölgeler geçmişte metropol ile bağları en sıkı olanlardır. Bunlar metropollerin ticaretin azalması ile terk ettiği, metropoller için büyük sermaye ve hammadde kaynağı olan bölgelerdir. Bu hipotez, gümüşleri sayesinde yüzyıllar öncesinden dünyaca meşhur olan Meksika’nın Guanajuato, Zacatecas, Peru ve Bolivya’nın yüksek yerleri ve Brezilya’nın Minas Gerais’in eski maden bölgelerinin ultra-azgelişmişliği tarafından onaylanır gözükmektedir (1966: 27). Brewer’in (2011: 178) altını çizdiği gibi kapitalist dünya sistemine bağlanmak belli bölgelerde gelişme sağlarken (metropoller) diğer bölgelerde azgelişmişlik yaratmaktadır. ‘Azgelişmişliğin gelişimi’ küresel kapitalist

⁴ İlkel yöntemlerle ve düşük verimle işletilen ve genellikle köle işgücü kullanılan tarım alanlarına verilen isimdir.

düzenin metropol-uydu olarak konumlanmasından kaynaklanmaktadır. Metropol uyduyu sömürür, artı-değeri metropolde toplar ve uydu potansiyel yatırım fonlarından mahrum bırakılır ve bu süreç neticesinde uydu azgelişmiş olarak kalmaya devam eder. Bu bağlantı ağlarını ne kadar güçlü ve denetimi sert olursa uydunun azgelişmişliği de o denli perçinlenir.

Yukarıda Frank'ın zikrettiği dünya kapitalist gelişimine iştirak eden bu bölgelere kapitalist ihracat ekonomisinin tipik yapısal özellikleri verildi. Şekerin pazarını ve madenlerin refahını kaybeden metropoller bu bölgeleri kendi araçları ile baş başa bıraktı ve varolan sosyal, siyasal yapı ekonomik gelişmeyi engelledi. Tarihsel sürece dair bu değerlendirmeler Frank'a (1966: 28) göre iki bağlı hipotez daha ortaya koymaktadır. Latifundialar, kendi ürünlerinin tedarikini arttırmak isteyen ve işgücü, sermaye ve topraklarını arttırarak dünya pazarındaki talebi karşılayacak kurumları yaratanlar için ticari bir girişim olarak doğdu. Bir diğer hipotez ise bugün yarı-feodal, 'yaşamını idame ettirme temelli' tecrit edilmiş olan latifundialar, geçmişlerinde kendi ürünleri için talep görmüşlerdir. Onlara gereken, ekonomik aktivitesi düşmüş tarımsal ve madensel ihracat bölgeleri bulmalarıdır. Bu ifade edilen bağlı iki tez ise, Latin Amerika'daki latifundiaların sosyo-ekonomik sebepleri ve tarihsel kökleri Avrupa'nın feodal kurumlarının transferi içinde ya da depresyonda aranmalıdır diyen tezlerle çatışmaktadır. 19. yüzyılda Arjantin ve Küba'da latifundianın gelişmesi 4. teze açık bir destek sunar ve koloni zamanlarında feodal kurumlar transfer edilmiştir diyen teze de kesinlikle hiçbir destek vermez. Aynı süreç Brezilya'daki yeni kahve bölgelerinde, Peru sahillerindeki benzerlerinde, Amerika pazarına üretim yapan Kuzey Meksika'daki Latifundianın canlanmasının mevcut durumdaki vakıalarında da açıktır (1966: 29).

Tüm bu çalışmalar ve hipotezlerin, kapitalist sistemin küresel yayılımı ve birleşimi, onun tekелci yapısı ve tarih boyunca eşitsiz gelişimi, azgelişmiş dünyada endüstriyel kapitalizmden ziyade ticarete ısrar edilmesi, ekonomik gelişim ve kültürel değişim çalışmalarında daha fazla ilgiyi hak ettiğini göstermektedir. Bunu yapacak olanlarsa Frank'a göre genç bilim insanlarıdır. "Onlar kendi özgürleşen politik ihtiyaçlarına cevap vermeyen ve kendi uydu ekonomik gerçekliklerine uymayan temiz basmakalıp düşünceleri metropollerden ithal ederek hedeflerine ulaşamayacaklardır. Gerçekliklerini değiştirebilmeleri için önce onu anlamaları gerekmektedir" (1966: 30).

Buraya kadar görüşlerini ifade ettiğimiz Frank, Brenner'a (1986: 12) göre bir yandan hem azgelişmişliğin kökeni hem de büyümenin iticisi olarak yayılma sürecinde ortaya çıkan

‘artığa temellük zincirini’ ortaya koyarken, bir yandan da kapitalist gelişmenin ana etkeninin dünya ticaret ağının yükselişi olarak kodlamaktadır. Merkez, çevrenin artığına el koyar, çevrenin üretim biçimi de metropolün ihtiyaçlarına cevap verecek bir biçimde örgütlendirilir. Bu yolla Frank, sermayenin gelişiminin merkezdeki yenilikler sayesinde gerçekleştiği yönündeki görüşün terk edilmesinin önünü açmıştır.

Ancak Gülalp Frank’ın temel bazı kavramları değiştirerek kullandığını ifade eder. Gülalp’e göre (1986: 30):

Frank, tek el kavramı yerine kapitalizm kavramını, artık aktarımının yerine de sömürü kavramını koymaktadır. Böylece kapitalizm, artık aktarımındaki tek elci güçlerin hiyerarşik yapısını tanımlayan bir kavram olarak belirlemektedir. Fakat kapitalizm ve sömürü nosyonları ideolojik kavramlar olarak kullanıldığından, ortaya yanlış ideolojik sonuçlar çıkmaktadır.

Kapitalist düzende artığa el konması ve bunun kitleler tarafından massedilmesi kapitalizmin tek elci yapısının bir neticesidir. Frank nazarında bu sömürünün açığa çıkmış halidir ve kapitalist dünyada bu sömürü ilişkisi ulusal metropollerden bölgesel merkezlere hatta küçük köylülere veya kiracının artığına el koyan toprak sahibine ya da tüccara hatta topraksız emekçiye kadar uzatılabilir. Bu ifadeler Frank’ın tüm teorik tartışmasının mihenk taşıını teşkil etmektedir. Bu nokta iyi incelendiğinde Gülalp’e göre (1986: 31) Frank’ın argümanının “yanlışlıkları ve tutarsızlıkları” berrak bir biçimde görülecektir. Öncelikle Frank’a göre kapitalist sömürünün içeriği artığa el konmasıdır. Bu, her düzeyde –ülke, bölge- gerçekleşebilir, neticede herhangi bir içerikten yoksundur. Sonrasında bu sömürü, üretim ilişkilerinden ortaya çıkmaz, tek elci güç kullanımının bir neticesidir. Frank bu tek elci güç ile neyi kastettiğini ya da bunun hangi mekanizmalar aracılığıyla gerçekleştiğini belirtmemiştir. Üçüncü nokta, zincirdeki her halka benzer görülmektedir. Diğer bir ifade ile köylüleri sömüren tüccar gibi, Birleşik Devletler de Latin Amerika’ya sömüren bir kapitalist olarak görülmektedir. Dördüncüsü, zincir peş peşe sıralandığı için belli bir düzeydeki kapitalist dahi bir noktada sömürülen konumunda bulunmaktadır.

Nur Vergin de Gülalp ile benzer bir eleştiri getirmektedir. En ücra köşedeki köylü de metropol-uydu zinciri sayesinde sistemle bütünleşmekte ve araçlar vasıtasıyla sömürülmektedir. Ancak bu durum Frank’ın eylemsel amaçları ile çatışan bir siyasal durum meydana getirmektedir. Çünkü her düzeyde ve sınıfsal pozisyonda sömürünün varlığı ‘sınıf’ tahlilini imkansız hale getirmektedir. Bu oluşturulan model içerisinde metropol-uydu halkasının en alt seviyesinde tasvir edilen köylünün devrimci bir mücadele neticesinde yenmesi gereken objektif sınıf düşmanı hangisidir? “Zincirin kendi düzeyinde

bulunan ‘yönetici sınıf’ mı, bir üst düzeyde bulunan yöresel merkezlerin yönetici sınıfı mı, yoksa bu düzeyin ‘sömürenleri’ midir? Yoksa Dünya Metropolünün yönetici sınıfı mı, yani Dünya Metropolünün ta kendisi midir?’’ (Vergin, 2012: 130).

Frank bu ilişki içerisinde uyduyu sadece bir bağımlılık seviyesine indirgediğini ve çalışmanın içeriğindeki sınıfsal çözümlemenin eksikliğini fark ederek, bu azgelişmişliğe ilgi duyan bir yerel ‘hakim sınıf’, ‘azgelişmişlik politikası’ uygulayan bir ‘lumpen burjuvazi’ (Brewer, 2011: 178) incelemesi gerçekleştirebilir.

3.1.2. ‘Lumpen Burjuvazi’ ve ‘Lumpen Gelişim’

Frank, öncelikle kendi tezine yönelik yanlış anlaşılmalardan bir örnek vererek işe başlıyor. Frank’ın teorisinin sömürgeci işgal sürecinden sonrasında Latin Amerika’nın azgelişmişliğinin sebebinin kendi iradeleri dışında ve kıtanın dışından belirlendiğini açık bir biçimde gösterdiğine dair bir kanaat söz konusudur. Frank kendi tezine dair bu yanlış anlaşılmaya açıkça itiraz eder. Bu yanlış anlaşılmalara karşın, Frank, bağımlılık ilişkilerinin Latin Amerikalılara dışarıdan onların istek ve iradesi dışında empoze edilmiş olgular olarak kabul edilmesinin yanlış olduğunu ifade eder. Bağımlılık ilişkisi dışsal olduğu ölçüde Latin Amerika toplumunun içsel bir mefhumudur. Çünkü Frank’a göre (1995: 9) hâkim sınıf olan burjuvazi bağımlılık ilişkilerini kendi iradesi ile kabul etmekte ve devam ettirmektedir. Dolayısıyla eğer bağımlılık tamamen dışsal etkenlerle kuruluyor olsaydı, o halde ‘ulusal’ burjuvazinin azgelişmişlik meselesine ‘milliyetçi’ bir çözüm getirebilmesinin teorik tartışması yapılabilirdi. Ancak burjuvazinin ‘lumpen’ tavrı böyle bir devrimci stratejinin oluşmasına engeldir. Bu ifadenin doğal bir uzantısı olarak Frank, ezilen halkların emperyalizme karşı mücadele cephesini genişletmek için ulusal burjuvazi ile ittifakı yönünde stratejileri de baştan reddetmektedir.

Frank üç boyutlu bir çözümleme önermektedir. Fetih dedikleri sömürgeci işgal neticesinde Latin Amerika, ticari kapitalizm ile bağlantılı ekonomik bir sömürü ilişkisi içerisine sokuldu. İkinci boyut, fetih Latin Amerika toplumsal ve kültürel yapısını da söz konusu ekonomik bağımlılık ilişkilerine uygun olarak yeniden dizayn etti. Son boyutu ise, söz konusu sömürgeci sınıf ilişkileri, hükümetin ve devletin her tür aracını kullanan ve bu sayede ‘ulusu’ ekonomik, sosyal ve siyasal azgelişmişlik politikaları ile yöneten bir burjuva sınıfı meydana getirdi. Bu noktada yabancı endüstri ile kader ortaklığı yapan bu hakim sınıfa ‘Lumpenburjuvazi’, bu geri kalmışlık haline tutma durumundan çıkar elde edilmesine ise ‘Lumpengelişim’ denmektedir (Frank, 1995: 10). Bu açıdan

Subaşıoğlu'nun (2017: 86) da vurguladığı gibi Latin Amerika'da burjuvazinin bir çıkar yol olarak görülmesi fikrine karşıdır. Frank'a göre kapitalizmin mevcut durumu hasebiyle herhangi bir ulusal kurtuluş mücadelesine burjuvazinin önderlik etmesi mümkün değildir. Çünkü kapitalizm bağımsız bir burjuvazinin azgelişmiş ülkelerde oluşmasına imkan tanımamaktadır. Bu bakımdan, Frank tarihi ilerleme görevini halk kitlelerine vermektedir. Ancak bu noktada Vergin'in (2012: 140) haklı olarak sorguladığı gibi, "halk kitleleri mevcut konjonktür içerisinde, tek başlarına 'tarihsel gelişmeyi' sağlayacak güce sahip midir?". Frank'ın çağrısı büyük değer taşımaktadır fakat söylemden öteye ne yazık ki gidememektedir. Çünkü Frank dahi halk kitlelerinin bu tarihsel vazifeyi yerine getirebilecek imkana sahip olup olmadıkları konusunda ketum davranmaktadır. Daha da önemlisi bu söz konusu halk kitlelerinin üretim ilişkileri içinde hangi sosyal sınıflara denk düştüğünü de yine sessizlikle karşılamaktadır.

Azgelişmiş ülkelerde yatırımda kullanılabilecek sermaye, endüstriyel gelişimi sağlayacak sektörlere yatırılmak yerine, sömürge kurumları marifetiyle "madencilik, tarım, ulaştırma ve metropole bağımlı ticari ihracat girişimlerine yöneltildi ve arta kalanın hemen tümü iç pazarla ilgili imalata ve tüketime ayrılan küçük bir bölümü dışında metropolden ithal edilen lüks mallara gitti" (Frank, 1995: 29). Bu bağlamdan hareketle, ticaret ve yabancı sermayenin kışkırtması dolayısıyla, tarım ve ticaret burjuvazisinin menfaati hiçbir surette azgelişmiş ülkenin 'ulusal' çıkarları ile örtüşmedi. Frank'ın (1995: 59) vurgulamaya çalıştığı mevzu hülasa;

Yalnızca üretimin yapısının değil, Arjantin burjuvazisinin bütün gelişme politikasının gümrük tarifeleri, vergiler, para ve kambiyo politikaları, yeni arazilerin tarımsal üretime açılması ve bu arazilerin büyük toprak sahiplerin dağıtılması, yeni işgücünün göçü, ücretlere, limanlara, demiryollarına ve altyapının diğer kesimlerine ilişkin politikalar Arjantin'de, komşusu Uruguay'da ve aslında bütün Latin Amerika'da çağdaş azgelişmişliğin gelişmesine yol açan kısır döngü çerçevesinde dönme kararlılığı tarafından biçimlendirildiğini vurgulamamız gerekiyor.

Söz konusu ülkelerin yönetici koltuğunda oturan sınıfı, hakim konumlarını metropol ülkenin hakim sınıfı ile kendi toplumu zararına oluşturduğu birlikler üzerinden korur. Gelişmiş ülkelerin azgelişmişlere dayattığı ekonomik ve siyasal politikalar uygulanmaya devam edildiği müddetçe, azgelişmiş dünyanın gelişmişlere "yetişmesi" bir perimasalından ibaret kalacaktır. Azgelişmişlikten çıkış bileti, "gelişmiş dünyanın uhdesinde bulunan üretim ve tüketim normları ve bunların hukuki ifadelerinin geçerliliğinin reddedilmesi gerekmektedir" (Özdemir, 2010: 198).

Frank bahsettiği konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Latin Amerika realitesi ile Birleşik Devletlerin kıyaslamasını yapar. Latin Amerika aydınlarının birçoğunun bağımlılık ilişkilerinin azgelişmiş ülkelerdeki sınıf yapısını nasıl belirlediğini doğru çözümlediklerini ve bu noktada uygulanan azgelişmişlik politikaları ile bir gelişme politikasını değiştirmek için çaba sarf etmelerine karşın başarısız olduklarını ifade eder. Başarısızlığın altında yatan sebep bu aydınların inceledikleri ekonomik, siyasal ve sosyal süreçlerden kaynaklanmaktadır. Birleşik devletlerde ise tecrübe edilen süreç farklı işlemiştir. Kuzey kısmın yüksek gümrük tarifeleri ve Batı tarafının ulusal kurumlarla birleşmesinde taraf olan endüstri kapitalistleri ve milliyetçiler ile serbest ticareti ve köleliği savunan Güneyliler arasında uzun bir iç savaş tecrübesi yaşanmıştır. Güneyliler, kendilerine desteklerini esirgemeyen Avrupalılara sanayileri için pamuk üretiyorlardı. Fakat Kuzey ve Güney'in sömürgeleşme biçimi aynı değildir. Güneydeki sömürü biçiminin Kuzey'de uygulanması mümkün değildi. Frank'a göre (1995: 61):

Bunun sonucunda, burada gelişen ve başlangıçta küçük çiftçilere dayanan sınıfsal yapı, Kuzeyli burjuvazinin bağımsızlığı bütünleşmiş bir gelişmeyi kolaylaştırmak için kullanabilecek biçimde güçlenmesine, Güneyin üretici/ihracatçıları İç Savaş'ta yenmesine ve bir endüstrileşme politikası benimsetip kendi endüstriyel kalkış noktasından sonuçta emperyalizm ve yeni-emperyalizm dönemine varmasına izin veren bir gelişme politikası açısından hiçbir engel yaratmıyordu.

Emperyalizm, metropollerde olduğu gibi Latin Amerika'da da sermayenin kullanımı için yeni yöntemler getirmişti. Endüstrileşmiş ülkelerin hammadde ihtiyacı ve bu ihtiyacı karşılamaya dönük üretimin getireceği karın çekiciliği özel ve kamusal sermayeyi bu artan üretimin dayattığı altyapı ihtiyacını gidermeye itmiştir. Brezilya, Arjantin, Paraguay, Şili, Guatemala ve Meksika demiryolu ağı söz konusu ülkelerin kendi sermayeleri ile inşa edildi. Şili'de bunlar madencilik için kullanılırken, Brezilya da kahve plantasyonlarına hizmet etti. Yabancı sermaye başlangıçta buralara girmedi. Fakat daha sonra buraların önemli yatırım fırsatları olduğu ortaya çıkıp ve İngiltere ürettiği çelik için pazar arayışına girişince yabancı sermaye adım adım kontrollü ele geçirdi.

Gerçekte emperyalizm Latin Amerika'da daha da ileri giderek, neredeyse bütün bir siyasal ve ekonomik yapıyı ele geçirmiştir (Frank, 1995: 73). Latin Amerika hükümetleri de bu noktada emperyalizme hizmet etmiştir. Çoğunlukla karşılığını vermeden yabancılar çok büyük ebatlarda toprakları ele geçirdiler. Bunu yapamadıkları yerlerde ise kesinlikle elde edilen ürünlere sahip oluyorlardı. Bunun sebebi ise metropolün tüm tarım ve başka tür

ürünlerin ticaretini tekelleştirmişti. Metropol, söz konusu malları kendi ülkesine taşımak ve kendi üretimi olan metalleri sömürgeye getirmek için liman ve demiryolları inşa sürecini hızlandırdı. Sömürge süresince ‘tohumu atılan’ ve serbest ticaret ile gelişip olgunlaşan azgelişmişlik, Latin Amerika’da “on dokuzuncu yüzyıl emperyalist ticaret ve finansmanı tarafından geliştirildi” (1995: 74). On dokuzuncu yüzyıl emperyalizminin yeni türde sömürge yapısının gelişmesiyle beraber, yabancı sermaye neredeyse azgelişmişliğin gelişimi için dış ticaret kadar önem kazanmaya başladı. Lakin bu emperyalist gelişim sürecine sadece metropolün etki ettiği düşünülmemelidir. Yerel burjuvazinin oluşturduğu politikalar emperyalist yayılmayı teşvik edici, bağımlılığı güçlendirici ve azgelişmişliği perçinleyen bir misyon üstlenmiştir. Buna paralel olarak Frank devlet politikasının gelişme için elzem bir etmen olduğunu vurgulamış, devlet politikalarının çelişkili sınıflar ve fraksiyonları arasındaki çekişmenin bir sonucu olduğunu, bu çelişen sınıf ve fraksiyonların bu yapının devamlılığını sağlamak için uğraş verdiğini ifade etmiştir (Brewer, 2011: 189).

Frank süreç ilerledikçe yeni tür bağımlılık biçimlerinin ortaya çıktığının da altını çizmektedir. Örneğin Latin Amerika’ya gelişmiş ülkelerde gözden düşmüş makinelerin ihraç edilmesinin böylesi bir bağımlılık olduğunu vurgulamaktadır. Hızlandırılmış teknolojik gelişme hızını ve karlarını koruyabilmek için, şirketler, kendi ülkelerinde elden çıkarılacak olan makineleri hala kar sağlayabileceği alanlara göndermesi gerekmektedir. Buna dayalı bir büyüme anlayışının ve teknolojik gelişmenin serbest ticaret ile birlikte ulusal kalkınmayı sağlayacağı yönündeki inanışın temsilcisi olanların buna örnek olarak gösterdiği Güney Kore ve Tayvan gibi örnekler dahi Frank’in deyimi ile “devlet müdahalesinin sonucudur” (Frank, 1994: 49).

Yukarıda bahsi geçen yeni tür bağımlılık biçimlerine bir diğer örnek ise otomobil üretiminin azgelişmiş ülkelerde yapılmasıdır. Otomobil azgelişmiş ülke ihtiyaçlarına cevap veren ya da kendi kendine yeten bir gelişmeyi tetikleyecek bir yatırım alanı değildir. Tam tersi, kendine yeter bir ekonomik gelişme imkanı doğuracak daha verimli alanlara yatırımı mümkün kılacak ulusal kaynakların israf edilmesi anlamında azgelişmişliği pekiştirmektedir.

Belirli bir süreç sonunda artık metropol, ürettiği mamul malı ihraç etmekle ilgilenmemektedir. Çünkü metropol hakim sınıfı hem tekel olması hem de mali denetimin temelini oluşturan donanım ve teknoloji ihracı sayesinde hem iç hem dış pazarda eskiye oranla daha fazla kontrol ve kazanç sağlamaktadır. Latin Amerika için bu gelişen durumun

nihai noktası, bölge ve metropol arasındaki artan kutuplaşmadır. Bu da ödemeler dengesinde yaşanan açıkta ve içeride artan kutuplaşmada kendini açık etmektedir. Dolayısıyla görülmektedir ki sömürgeci işgalden itibaren dünya kapitalist sistemin sömürgeci kurgusu Latin Amerika'daki ekonomik, siyasal ve sosyal yapıyı koşullandırmaktadır. "Metropol ve sömürge uydusu – Latin Amerika Burjuvazisi – arasındaki ekonomik ve politik ilişkiler yoğunlaştıkça, sömürge uyduların ekonomik ve siyasal politikaları azgelişmişliğin gelişmesini hızlandırmaktadır" (Frank, 1995: 120).

Frank'ın emperyalizm, kapitalist dünya sistemi ve onun azgelişmişliği nasıl oluşturduğuna ilişkin görüşleri incelendi. Frank'ın teorisine yönelik olarak yapılan eleştirilerin başında onun 'sınıf' analizini yok sayması gelmektedir. Ancak yukarıda da gördüğümüz üzere 'sınıf' analizinden kaçınmamaktadır. Analizinde geniş bir yer ayırmaktan imtina etmektedir. Çünkü Frank'ın analizini yapmaya uğraştığı süreç makro düzeyde bir analiz gerektirmektedir. Persaud ise bu noktada farklı bir yere parmak basmaktadır. Ona (Persaud, 1987: 348) göre Frank'ın analizinde eksik olan parça, gelişmişlik ve azgelişmişlik ilişkisinin ortaya çıkış süreci, kapitalist sınıf formasyonlarının diğer düzenlemeleri nasıl tamamladığı, kapitalist sömürü sürecinin nasıl oluştuğu gibi konulardır.

Diğer bir eleştiri ise, yukarıda da yine bahsedilen 'zincir' sistemi ile alakalıdır. Friedmann ve Wayne'in (1977: 403) vurguladığı gibi, bütün zincirler bir baskın metropole bağlı bir dünya hiyerarşisi formüle ediyor. Ancak bu durumda yani tek bir hiyerarşi var olduğu durumda dünya metropollerinin değişimini oluşturulan şemayı açıklayamamaktadır. Bu problemi, semi-periferilere çekirdek (merkez) statüsüne ilerleme olasılığını ve periferinin de semi-periferi konumuna erişme imkanını ortaya koyarak Immanuel Wallerstein çözmüştür. Bu noktada Immanuel Wallerstein'ın görüşleri ve ortaya koyduğu Dünya-Sistem Analizi incelenmeye geçilebilir.

3.2. Immanuel Wallerstein

Günümüzde sosyal bilimler içerisinde tezleri en çok tartışılan isimlerden birisi de şüphesiz Wallersteindir. Wallerstein'ın düşünsel gelişiminde en önemli etkenlerden birisi dünya sorunlarına ilgili bir ailede yetişmesidir. 1947 yılında Columbia Üniversitesi'ne girdiğinde orada karşılaştığı sosyal demokratlar ile komünistler arasındaki tartışmalar da Wallerstein'ın fikri gelişimi açısından önemli bir durum olmuştur (Aktoprak, 2004: 24).

Wallerstein, çalışmanın da konusu oluşturan dünya-sistem analizinde sosyal bilimleri bir bütün olarak kabul etmiş, kapitalizmin gelişimini analiz ederken, tarihi, sosyolojiyi, ekonomiyi, coğrafyayı ve daha birçok sosyal bilimin branşlarını bir potada eritmiştir. Çünkü bu farklı disiplinlerde çalışılacak ayrı ayrı konular olmadığı kanaatindedir. Diğer bir deyişle Wallerstein, parçalara bölünmüş epistemolojik arayışın yanıltıcı olduğu düşüncesindedir. Bu yönüyle bilimsel kavrayışa “Aydınlanma” devrinden beri hakim olan pozitivist paradigmaya karşı çıkmaktadır.

Sosyal bilimler büyük oranda Avrupa’da ortaya çıktığı için, Avrupa’nın epistemolojik ve metodolojik sınırlılıklarını açık bir biçimde yansıtmaktadır. Bu yönüyle Avrupa ‘bilimi’ kelimenin tam anlamı ile Avrupamerkezcidir. Avrupa’nın ortaya koyduğu ‘Newtoncu’ bilim ise giderek felsefenin yerini almıştır. Wallerstein bittabi Newtoncu bilimi yadsımamaktadır, fakat onu ciddi anlamda eleştiriye de tabii tutmuştur. Newtoncu bilime Calvinist düşünce yöntemi ile varıldığını düşünmektedir. Calvinistler, önceden belirlenmiş kader anlayışına karşı çıkarlar. Bu yönüyle kurtuluşa kimin ereceği muallaktır. Lakin kimin kurtulamayacağını bilgisine erişebilecekleri inancındadırlar, çünkü günaha sürüklenen kişi kurtuluşa erişemeyeceği açık olan kişidir. Bu anlayış modern bilim anlayışına da sirayet etmiştir. Modern bilime göre bilim insanı, eğer bilim camiası tarafından ‘uygun’ görülen yöntemi kullanmazsa, diğer bir ifade ile ‘rasyonelliği’ terk ederse “günah” işlemiş olur (Aktoprak, 2004: 28-29). Bu noktada beliren en büyük problem ‘günah’ işleyeni belirleyecek olana verilen gücün doğurabileceği sıkıntılardır.

Sosyal bilimlerin doğa bilimleri ile irtibatı 19. yüzyıldan itibaren sosyal bilim için Newtoncu yöntemin uygunluğu noktasında ve nomotetikler ile idiografikler⁵ karşılaşmasında tartışılmaktadır. Wallerstein’ın düşünce dünyasında en etkili isimlerden birisi olan Fernand Braudel hem idiografikler ile hem de Nomotetikler ile epistemolojik temelde bir mücadele içerisine girmiştir.

İdiografikler, kronolojistir. Diğer bir ifade ile olayların gerçekleştiği tarihler onlar için asıl önem arz eden konulardır. Sıralamayı gerçekleştirirler ve öyküyü okurlar. Bu yöntemle tarihçiler olguları fetheder. Braudel, söz konusu olay dizisinin gerçekleşmediğini iddia etmez. Muhtemelen olmuşlardır. Ancak, her olay olduğu esnada kayda alınmaz dolayısıyla

⁵ İdiografikler ve Nomotetikler ayrımı, pozitivist anlayışın reddi değildir. Tam tersi her iki görüş de Newtonculuğu benimsemektedir. Her iki düşüncede araştırmacının tarafsız olması gerektiği konusunda hemfikirdir. Aralarındaki farklılık, idiografikler felsefeden arındırmaya çabaladıkları bilim anlayışı içerisinde her türlü genellemeyi hatalı görmektedirler. Nomotetikler ise doğa bilimlerine daha yakın olmak maksadıyla genellemeden uzak durmazlar ve tarihsel yasaların keşfine yönelirler.

geçen zaman içerisinde kayda alındıklarında değişime uğramış olabilirler. Daha da vahim bir diğer tabloda, tarihi süreç içerisinde çok daha önemli olan bazı vakıalar belki de kayda alınmamış olabilir. Braudel, tarihinin asıl inceleme nesnesinin “zamanın farklı hızlarda aktığını göstermek” olduğudur. Aktoprak’a göre (2004: 30) Braudel:

Asli sorunun zamanın farklı hızlarda hareket ettiğini göstermek olduğunu söyler ve yepyeni bir tarihsel zaman kavramının öncüsü olur. Durağan zamanı (longue durée) coğrafi mekanın, ilerleyen zamanı (conjunctures) toplumsal ve ekonomik yapılardaki değişimlerin ağır ilerleyen zamanı olarak kavramsallaştırır. Üçüncü ve en hızlı akan zaman ise siyasal olayların gerçekleştiği zamandır (événements).

Wallerstein da Braudel’in zaman kavramsallaştırmasını kabullenir. “Olaylar, onları konjonktür ritimlerine ve uzun vadeli eğilimlerine yerleştirmede hiçbir anlam taşımazlar” (Wallerstein, 1998: 219).

Wallerstein, bu bilgi edinme sistemindeki dönüşümü üç önemli olay kapsamında değerlendirmiştir. 1945’ten başlayarak, Amerika Birleşik Devletleri dünya genelinde hegemonik bir güç haline geldi. Dolayısıyla Amerikan üniversiteleri de akademik camiada hakim konuma geldi. Üçüncü Dünya olarak adlandırılan bölgeler jeo-politik taleplerin ana üsleri haline geldi. Sonuncusu ise dünya-ekonominin ve demokratikleştirici taleplerin genişlemesi ile dünyada üniversite sayısında ve ona ulaşma imkanında da muazzam bir büyüme sağlandı. Bu üç değişim bilgi edinme yapılarında ciddi bir değişimi beraberinde getirdi. Daha evveliyatında Avrupa’nın Şarkiyatçı, Avrupamerkezci bir bilim anlayışı çerçevesinde “Doğu’yu” incelemesi artık Birleşik Devletler için yeterli değildi. Çünkü ona Tao kutsal yazılarını çözümleyecek tarihçilerden ziyade, Çin Komünist Parti’sinin gelişimi analiz edebilecek akademisyenlere ihtiyacı vardı. Avrupamerkezci bakışta kendi toplumu dışındakilerde dinamik değil durağan bir toplumsal yapı söz konusu olduğu ve bu sebepten ötürü modernleşemedikleri için o toplumların gelişimini inceleme gereği görülmemektedir. Ancak Birleşik Devletler’in oluşturmaya çalıştığı hegemonyada gereği dünyanın farklı parçalarında yaşanan olayları ve toplumsal gelişmeleri de çözümleyecek akademisyenlere ihtiyaç vardı. Immanuel Wallerstein (2018: 29) bu konuyu ve getirilen çözümü şu şekilde açıklığa kavuşturur:

Bir çözüm vardı: Dünyanın bu diğer parçalarında meydana gelmekte olan şeyleri araştırmaları için tarihçiler, iktisatçılar, sosyologlar ve siyaset bilimciler eğit. Bu yönelim, ABD’de (ve daha sonra dünyada) üniversite sisteminde devasa bir etkisi olan bir ABD icadının –“alan araştırmaları- kökenini oluşturuyordu. Fakat doğası itibariyle nispeten “idiografik” görünen şeyle –coğrafi ya da kültürel bir “alanın” incelenmesi- iktisatçıların, sosyologların, siyaset

bilimcilerin ve hatta şimdi bazı tarihçilerin ‘‘nomotetik’’ iddiaları nasıl uzlaştırılabilir? Bu ikileme yönelik olarak dahiyane bir entelektüel çözüm ortaya çıktı: ‘‘gelişme’’ kavramı.

Bu kavram sayesinde artık aşamalar halinde bir gelişim sistemi ortaya konabilir. Bu yolla farklı gelişme seviyesindeki devletlerin en nihayetinde aynı seviyeye ulaşabilecekleri bir süreç kabul edilebilirdi. Bu kabullerin nihai noktası ise ‘‘gelişmiş’’ ülkelerin, ‘‘daha az gelişmiş’’ olanlara kendisini ‘‘ideal tip’’ olarak sunabileceği ve azgelişmişleri kendisini taklit etmesi noktasında zorlayabileceği anlamına geliyordu.

Bu yeni alanlarda uzmanlaşan akademisyenlerin nitelik ve niceliğindeki artışa koşut olarak Batı’da sosyal bilimlere yönelik özellikle 1945-70 aralığında 4 adet büyük meydan okuma gerçekleşti. ‘‘Bağımlılık Teorisinin’’ geliştirilmesi, ‘‘Asya tipi üretim tarzı’’ kavramının kullanışlılığının sorgulanması, ‘‘feodalizmden kapitalizme geçiş’’ hakkında tarihçiler arasındaki tartışma ve ‘‘bütünsel’’ tarih anlayışı ve Annales Okulu’nun zaferi. Bu noktada Wallerstein’in fikri öncülleri açısından Bağımlılık Teorisi ayrı bir öneme sahiptir. Bu teori öncelikle Batılılar tarafından tavsiye edilen ekonomik ve siyasal politikalara bir eleştiri olarak duruyordu. Andre G. Frank merkez devletlerin ve serbest ticareti yaygınlaştırmaya çalışan uluslararası kuruluşların uyguladığı siyasetin, uydu ülkelerde yol açtığı tahribatı anlatmak için ‘‘azgelişmişliğin gelişimi’’ kavramını ortaya atmıştır (2018: 33). Bağımlılık teorisyenleri mevcut komünist partilerin öncelikle liberal bir devlet kurulması ardından sosyalist devrim yapılması yönündeki Birleşik Devletler tipi gelişme mantığına karşı çıkmışlardır. Onlara göre zaten Latin Amerika devletleri kapitalist sistemin bir dışlısidir. Gerekli olan şimdi sosyalist bir devrim yapılmasıdır.

Ancak yukarıda Frank bölümünde vurguladığımız gibi teorik bir takım eksiklikler söz konusu idi ve bu eksikliği dünya-sistem analizi ile Wallerstein aşmaya çabalayacaktır (Friedmann ve Wayne: 1977: 404).

3.2.1. Dünya-Sistemler Analizi

Wallerstein öncelikle bugüne değin 3 temel tarihsel sistemin var olduğunu ifade eder. Bunlar; mini-sistemler, dünya imparatorluklar ve dünya-ekonomilerdir. Şubaşioğlu’na (2017: 47) göre Wallerstein ‘dünya-sistemler’ analizi aracılığıyla dünya tarihi başat iki kategoriye bölmektedir. Dünya imparatorluğu neredeyse 2000 sene hüküm sürmesine rağmen kapitalist bir nitelikten yoksun olması hasebiyle yok olmaya mahkumdur. Bunun sebebini ise Wallerstein siyasi iradenin ekonomik alanı etkisi altında tutmasına bağlamaktadır.

Wallerstein, *Modern Dünya-Sistemi* isimli çalışmasının ilk cildinde 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyıl başlarında Avrupa ölçeğinde bir dünya-ekonomi ortaya çıktığını ifade eder. Bu olgu eski imparatorluk sistemi ile de ortak yönleri sahip olmasına karşın çok daha farklı ve yeni bir olgu olma özelliğini de barındırmaktadır. Bu sistemin yeni olması bütün bir dünyayı ihtiva etmesinden süregelmemektedir. Aslında, hukuki bağlamda tanımlanmış tüm politik birimlerden daha büyüktür. Sistem, Dünya-ekonomisidir. Çünkü, sistem içerisindeki parçalar arasındaki ilişki ağı, kültürel bağlarla ve her ne kadar politik bağlarla da “takviye” edilse de, ekonomik kökenlidir (Wallerstein, 2004: 31).

İmparatorluk olarak nitelenen yapı ise tamamen politiktir. İmparatorluk, ilkel bir artı-değer sömürüsü yöntemidir. Politik merkezîyetçi güç sayesinde periferiden merkeze değer akışını güvenceye alır. Lakin bu merkezîyetçi gücü mümkün kılan bürokrasi aşırı ‘israfı’ dönük olduğundan dolayı bu yapı devamlılığı sağlayamaz. Dünya-ekonomisi ise, modern kapitalizmin teknikleri ve modern bilimin teknolojisi sayesinde imparatorluğa dönüşmeden diğer bir ifade ile yeknesak bir politik birim halini almadan gelişme imkanı sağladı. Söz konusu yapıya özgünlüğünü bahşeden etken kapitalizmdir. Peki, uzun ömürlü bir kapitalist sistemin ayırt edici özelliği nedir? Bu soruya Wallerstein’ın verdiği cevap “kesintisiz sermaye birikimidir” (Wallerstein, 2003: 529, Aktoprak, 2004: 35).

Batı Avrupa’yı kapitalist hale getiren, feodalitenin diğer bir deyişle kilise, senyör devlet üçlemesinin aynı zamanlarda iflasıdır. Köylülerin güç kazanması toprak sahipleri yeni bir strateji arayışına itmiştir. Bu yeni arayış toprak sahiplerini yeni ticaret bölgeleri ve yeni gelir kapıları bulmaya yönlendirmiş, bu hususun doğal sonucu olarak da kapitalizmin tohumlarını ekmıştır. Lakin bu gelişme Wallerstein için kaçınılmaz değildir. Diğer bir deyişle farklı bir biçimde de sonuçlanabilirdi. Ayrıca feodalizmin nihayete ermesi neticesinde kapitalizmin ortaya çıkması da yine Wallerstein’a göre şanstır. Çünkü feodalizmin güçlerinin eş zamanlı yıkılışının akabinde kapitalizmi var edecek güçleri engelleyecek bir olgu kalmaması neticesinde bu yapılar sistemi kendi istekleri doğrultusunda dönüştürme motivasyonuna da sahip oldukları için kapitalizm var olabilmıştır. Aktoprak’a (2004: 36) göre şansa dayalı bu açıklama Wallerstein’a yöneltilecek eleştirilerin başını çekmektedir.

Wallerstein’ın böylesi bir dünya-ekonomi sisteminin var olabilmesi için temel argümanı, üç şeyin önemli olduğudur. “söz konusu dünyanın coğrafi hacminin genişlemesi”; “dünya-ekonomisinin farklı bölgeleri ve farklı ürünleri için değişik emek kontrol yöntemlerinin geliştirilmesi” ve “bu kapitalist dünya ekonomisinin merkez devletleri olacak nispette güçlü

devlet yapılarının yaratılması’’ (Wallerstein, 2004: 54). İkinci ve üçüncü maddelerin başarısı şüphesiz birinci maddenin gerçekleştirilmesine bağımlı idi. Avrupa eğer coğrafi genişlemesini başaramasaydı, muhtemelen anarşiye teslim olacak ve etki alanı daha da daralacaktı. Ancak coğrafi genişleme gerçekleştirildi ve feodalitenin krizi bir çözüme kavuşturuldu. Burada ticari bağlarla oluşturulan meta zincirleri ise tesadüfi seçimler sonucu gerçekleştirilmemiştir. Wallerstein, meta zincirlerinin dikkatli incelendiğinde kapitalist sistemin çevre bölgelerinden merkezlerine doğru gitme eğilimine sahip olduğunu ifade eder. Meta zinciri, kapitalizm tarihi boyunca gitgide hiyerarşik bir durum alan bir toplumsal işbölümünü kastetmektedir. Üretim sürecinde gerçekleşen mekânsal hiyerarşi merkez ve çevre ülkeler arasında hem gelir ve yaşam düzeyleri hem de sermaye birikimi açısından çok ciddi kutuplaşmayı doğurmaktadır. Kapitalist sistem açısından göze çarpan husus, oluşturulan eşitsiz değiş tokuş yapısının nasıl gizlendiğidir (Wallerstein, 2012: 30). Peki, bu gizleme işlemi nasıl gerçekleşmektedir? Wallerstein’a (2012: 31) göre:

Metalar, ya karmaşık bir üretim işleminin (geçici) kılığı ya da manu militari –asker marifetiyle- yaratılan yapay kısıtlılar nedeniyle piyasada ortaya çıkan herhangi bir reel farklılaşmadan yola çıkarak, bölgeler arasında, daha az ‘kıt’ mal bulunan bölgenin, mallarını başka bölgelere, zıt yönde hareket eden eşit fiyatlı mallardan daha fazla reel girdi (fiyat) ifade edecek biçimde ‘satması’ yoluyla hareket etmiştir. Gerçekte olup biten, üretilmekte olan toplam karın (ya da artığın) bir kısmının bir bölgeden diğerine aktarılmasıdır. Bu tür bir ilişki merkez-çevre ilişkisidir. Genişletirsek, yitiren bölgeye ‘çevre’, kazanan bölgeye de ‘merkez’ diyebiliriz. Bu adlar gerçekte iktisadi akışların coğrafi yapısını yansıtmaktadır.

Yukarıda şeması ortaya konulan yapı, eninde sonunda sermayenin merkezde yoğunlaşmasını beraberinde getirmektedir. Bu durumda pek çok etki ile birlikte çevre ülkelerdeki devlet yapılarının zayıflamasına da sebep olmaktadır. Bu yolla merkez ülkeler çevre ülkelere işçi gücünün ucuz tutmaları ve işgücünü merkezin ihtiyacına uygun şekilde örgütleyebilmesi için baskı yapma imkanını elinde bulundurmıştır. Tarihsel kapitalizm, sistem içerisinde farklı reel ücret düzeylerini işte bu sistem ile mümkün kılabilmiştir. Bu noktada baskı diğer bir ifade ile güç aygıtı ise yalnızca söz konusu eşitsiz değiş tokuş sistemine etraflıca bir başkaldırı olduğu takdirde ortaya çıkmaktadır (2012: 32).

Tarihsel kapitalizme yönelik yapılabilecek bir başka gözlem ise onun tarihi boyunca coğrafi sınırlarının sürekli olarak genişlemesidir. Tarihsel kapitalizmin gelişmesini kendi teknolojisindeki gelişmeye borçludur. Taşımacılık, iletişim ve silahlanma gibi sektörlerde yaşanan gelişmeler merkezden uzaklaşılabilmesi gün geçtikçe daha az masraflı hale getirmiştir. Ara sıra kapitalist üretimden elde edilecek olan karların gerçekleştirilebilmesi

için sürekli surette yeni pazarlara ihtiyaç duyulduğuna dair tezler öne sürülmüştür. Ancak Wallerstein'a (2012: 37) göre bu sav tarihi gerçeklerle uyuşmamaktadır. Çünkü çevre alanlar kendi iktisadi sistemlerinin içeriği dolayısıyla kapitalizmin ürettiği mallara karşı isteksizdir. Ayrıca bizatihi o ürünleri alacak güçten de yoksundurlar. Genel olarak, kapitalist dünya kapitalizm dışında bulunan alanların mallarının peşinde olmuştur, tersi değil. Bu ifadeler açıkça Rosa Luxemburg'un emperyalizm tahliline bir reddiye niteliği taşımaktadır. Çünkü askeri yolla bir kapitalizm dışı alan ele geçirildiğinde, girişimciler hiç istisna olmaksızın "sömürge yöntemler kullanarak 'beğeni yaratma' çabası" içine girmektedir (2012: 38). Pazar peşinde koşulması makul değildir. Lakin ucuz işgücü piyasası arayışı Wallerstein için daha kabul edilebilir bir açıklama gibi görünmektedir. Çünkü tarihsel kapitalizm girdiği her yere reel bazda düşük işgücü ücretlerini dayatmaktadır.

Avrupa'nın coğrafi büyümesi beraberinde birtakım şartları da getirdi. Hedefine ulaşan bir genişlemenin ön koşulu, hem merkezdeki toplumsal mutabakatı koruyabilmek hem de çevrede ucuz işgücü temin edebilmekten geçer. Gidilmesi gereken yerin mesafesi oranında işgücü maliyetinin de düşmesi elzemdir. Coğrafi genişlemenin doğal bir sonucu da eşitsiz gelişmedir. 16. yüzyılda dünya-ekonomisinin merkez ve çevre arasında, Avrupa'nın kendi içinde, ülkelerin sınıf ve bölgeleri arasında, şehir ve kırsal arasında somut bir farklılaşma ve kutuplaşma söz konusu olmuştur (Wallerstein, 2004: 100).

Avrupa'nın söz konusu genişlemesine paralel olarak da kendi içerisinde iki kısma ayrıştı. Doğu Avrupa Batı Avrupa'nın hammadde tedarikçisi konumuna getirildi. Bu durum bir nevi koloni ekonomisi benzeri bir hali Doğu Avrupa'ya empoze etti. Bunun altında yatan sebep ise Doğu Avrupa'da 15. yüzyıldan itibaren malikane tarzı üretimin güçlenerek şehir ve kasaba yapılanmasının çökmesine karşılık, Batı Avrupa'nın şehir ve kasaba örgütlenmelerinin güçlenmesi Doğu'yu Batı'nın "tahıl ambarı" haline getirmiştir. Wallerstein'ın (2004: 113) ifadesi ile:

Eğer bir bölge, belli bir zamanda, daha önceki bir zamandaki bir dizi faktörün etkisiyle anahtar bir faktör etrafında diğer bir bölgeye oranla küçük bir avantaja sahipse ve ortada bu küçük avantajı sosyal aksiyonu belirlemede merkezi öneme haiz konuma getirecek olaylarda oluşan bir konjonktür varsa, o zaman bu küçük avantaj büyük farklılığa dönüştürülür ve bundan doğan üstünlükler/avantajlar da konjonktür artık geçerli olmasa bile mevcudiyetini devam ettirirler.

15. ve 16. yüzyıl Avrupası için durum bundan ibaretti. Ya Doğu Batı'nın ya da tam tersi Batı Doğu'nun tahıl ambarı haline gelecekti. Bu noktada "15. yüzyılın küçük avantajı, 17. yüzyılın büyük farklılığı ve 19. yüzyılın devasa farkı haline geldi" (2004: 113). Bu süreç

neticesinde dünya-ekonomisi içinde periferide iki tür ekonomik eylem ortaya çıkmış oldu: madenler ve tarım. Latin Amerika maden kısmını, Doğu Avrupa ise tarım kısmını devraldı. Her iki durumda da işgücü teknolojisi geçerli idi ve işgücünün sömürsü üzerine sosyal hiyerarşi inşa edilmişti. Mevcut sistem periferinin artı-değerinin merkeze geçirilmesi üzerine kurulu idi.

Buraya kadar anlatılan merkez ve periferi arasındaki ilişkinin doğasına yönelikti. Ancak bu ikili yapıyı anlamının bir diğer elzem kuralı, ki bu aynı zamanda Wallerstein'ın en önemli katkılarından bir tanesidir, 'yarı-çevre' yapısını anlamaktır. Wallerstein 'yarı-çevre' kavramını incelemeyen önce özellikle Klasik Marksist Emperyalizm Kuramında eksikliği belirtilen 'devlet analizini' gerçekleştirmekte ve devletin görelî özerkliği yorumunda bulunmaktadır. Teorik zeminin oluşturulmasında belli başlı bir öneme haiz olduğu için çalışmada yer verilecektir. Wallerstein, devlet mekanizmalarının kapitalist toprak sahipleri ve ortakları olan tüccarların ihtiyaçlarını karşılayacak güce eriştiğini fakat bu durumun devlet makinasının sadece bir "kukla" gibi algılanmaması gerektiğinin altını çizer. Yaratılan her türlü yapılanmanın, eninde sonunda kendisini var edenlere göre bir özerklik kazanacağını ifade eder. Bunun iki nedeni bulunmaktadır. İlki, her örgüt kendi çıkarları bulunan bir resmi görevliler kategorisi oluşturur. Bunun paralelinde krallar ve bürokratlar devamlı iktidarda kalmak ve yerlerini sağlamlaştırmak gayesi içindedirler. Dolayısıyla kapitalistlerle her ne kadar çıkarları uyuşsa da bazı noktalarda farklılaşma imkanı oluşmaktadır. İkinci etmen ise, devlet başlangıç itibarıyla onu oluşturan sınıfların belli bir noktada uzlaşmasını gerektirir. Bu uzlaşmalar kurumsallaştıkça, yöneticilerin manevra kabiliyetini de o denli kısıtlar. İşte bu kısıtlamalar dolayısıyla devleti hakim sınıfın bir "yürütme komitesi" olarak görmek gerçeğe aykırıdır (Wallerstein, 1978: 213).

Bu bilgilere koşut olarak Wallerstein yukarıda da bahsedildiği gibi merkez ülkelerdeki devlet makinalarının güçlenmesinin diyalektik bir neticesi olarak çevrede devlet mekanizmasının zayıfladığını vurgulamıştır.

Çekirdek (merkez) ve periferi (çevre) arasındaki yapısal farklılıkları daha iyi özümsemek için yarı-çevre yapısal formunun doğru bir biçimde analiz edilmesi elzemdir. Yarı-çevre, kapitalist dünya-ekonominin işleyişinin bozulmaması için gerekli bir ara formdur. Her iki ekonomik sistem de, hem dünya imparatorluk hem de dünya ekonomi, artı-değerin bölüşülmesi noktasında açık adaletsizliklere sahiptir. Dolayısıyla bu durum ortaya böyle bir sistemin devamlılığının nasıl sağlanabildiğine ilişkin bir soru çıkarmaktadır. Sömürülen

kesim artığa adaletsiz bir biçimde el koyan elite karşı neden bir başkaldırı düzenlemez? Bu noktada Wallerstein sisteme bağlılığı sağlayan üç etmen öne sürer. Birincisi askeri gücün iktidara sahip olan sınıfın elinde yoğunlaşmasıdır. Bu gün merkezi bir öneme sahiptir. Buna paralel olarak sistem içerisindeki her sosyal grubun ideolojik bağlılığını da sağlamaktadır. Bu sadece basit bir alt sınıf rızası oluşturmak değildir. Kurmay kadroların sistemin devamlılığının kendi varlıklarını sürdürmelerine bağımlı olduğunu kabul ettirmeleri gerekmektedir. Bir dünya ekonomisi içerisinde imparatorlukta olduğu gibi dikey bir yoğunlaşma gerçekleştirilemez. Umulan da bu değildir zaten. Bu sebeple bu çeşit bir kültürel tabakalaşma farklı devlet tipleri ile mümkün hale getirilir. Merkez devletler üst tabakayı, çevre devletler alt tabakayı, yarı-çevre ise orta tabakayı oluşturur. Bu noktada yarı-çevre mekanizması çevre için daimi bir umut ışığı olma özelliği göstermektedir. Dünya –sistemi yarı-çevre var olmadan da işlemeye devam edebilir. Ancak yarı-çevre olmadığında dünya-sistemindeki polarizasyon çok açık bir biçim alacağından, dolayısıyla sistemin sömürdüğü yapı ve sınıflarda sisteme karşı bir başkaldırı söz konusu olacağından, politik olarak istikrarsız bir vaziyet oluşur (1978: 216-17).

Bu yarı-çevre tasvirine yönelik olarak Brewer (2011: 192) tanımlanan yapının daha çok teorik olduğunu ifade eder, çünkü realitede tasvir edilen ‘yarı-çevre’ yapısına uygun bölgelerin kim tarafından oluşturulduğu ya da kasten mi yapıldığına ilişkin bir bilgiye erişilemeyeceğini ifade eder. Eğer kasten merkez tarafından oluşturulan bir yapı ise ulus devletlere ayrılmış olan merkezde bu yarı-çevreyi kim oluşturacaktır? Diğer türlü Brewer’e göre yarı-çevrenin kendiliğinden oluştuğunu ortaya koyabilecek herhangi bir delil söz konusu değildir.

Periferi kölelik gibi angarya denilebilen işgücü türünü kullandı. Merkez de ise buna paralel olarak artan oranda “özgür” işgücü kullanımına geçiyordu. Yarı-çevre ise bu yapılara alternatif bir ara form geliştirdi: ortakçılık. 14 ve 15. Yüzyıllardan itibaren toprak ağalarının parasal yönden sıkıntı yaşamaları ile birlikte bu tür ortakçılık benzeri yapılar ortaya çıkmaya başladı. Her iki türü de uygulayamayan yarı-periferi alanlar için bu sistem en kullanışlı model olarak öne çıktı. Yarı-periferilerin, periferi hale gelmemelerinde ortakçılığı da mümkün kılan yüksek arazi ve işgücü varlığına paralel olarak görece güçlü yerli bir burjuva sınıfının varlığı da etkilidir (Wallerstein, 2004: 121). Bu sınıf zor koşullar altında tarımsal üretimin arttırılmasında faydalı olabilmektedir.

Dünya-sistem analizi içerisinde tüccar sınıfı ile birlikte değerlendirmeye dâhil edilmesi gereken bir diğer sınıf ise sanayi girişimcileridir. Ortaçağdan itibaren özellikle Avrupa’da sanayi üretimi bulunmakla birlikte genelde parçalı, dar kapsamlı ve lüks mallar üzerinedir. Ancak kapitalist dünya-ekonomi ile birlikte sanayi girişimciliği de kuvvet kazandı. Sanayi sektörünün ortaya çıkışı kritikti. Ancak bu süreç tarımın feodal yapılarının kapitalist yapılara dönüşmesi ile mümkün oldu. Bu yapıların her biri ‘özgür’ işgücü kullanmıyordu, sadece çekirdek bölgedeki işgücü özgür kabul edilebilirdi. Ancak diğer yapılardaki (çevre, yarı-çevre) toprak sahibinin ve işçinin motivasyonu da merkezdeki kadar kapitalistti (2004: 140). Bu noktada gerek Andre G. Frank’a gerekse Wallerstein’a yönelik ciddi eleştiriler yapılmaktadır. Bu ve diğer eleştiriler bir sonraki başlıkta değerlendirileceği için şimdilik geçilmiştir.

Sanayi kapitalizminin gelişmesi merkez devletlerin tarımdan soyutlanmasını getirmiştir. 18. yüzyılda ciddi bir tarım ihracatçısı konumundaki İngiltere 100 yıl sonrasında nüfusunun sadece 10 da 1’i tarımla uğraşır bir pozisyona gelmiştir. Çekirdek artık çevrenin tarım ürünlerini kendi mamul malları ile mübadele eder duruma gelmiştir. Diğer Avrupa devletleri de mamul mal ihracına girişip sınırlarını yabancı mallara kapatmaya başlaması ile birlikte Afrika’nın kapışılması süreci yaşandı. Endüstriyel gelişme kapitalizm içerisinde büyük bir proleter kitle vücuda getirdi. Bunun akabinde ‘anti-kapitalist ruh’ canlanmaya başladı ve ilk işçi örgütleri gün yüzüne çıkmaya başladı. Merkez ülkelerin kapitalistleri kurdukları düzeni kökten tehdit eden bu yeni faktörle karşılaştığı esnada, tarım malları üretiminin bu üretimi karşılayacak talepten daha hızlı gelişmesi neticesinde bir krizle baş başa kaldı. Artık ürünün tüketilmesi ve ekonominin tekrar istikrara kavuşabilmesi için ekonomide yeniden dağıtım mekanizmasına ihtiyaç duyuldu. Bu sayede hem efektif talep eksikliği çözüme kavuşacak hem de pastadan pay alan işçi sınıfının düzenle çıkar bağları oluşturması mümkün hale getirilecekti. Wallerstein’ın (1978: 221) ifadeleri ile “Sosyal liberalizm ya da refah devleti ideolojisi zamanın bu noktasında karşımıza çıktı”.

Ancak bu çözüm yolu, problemi kısa sürede çözmekle birlikte uzun vadede derinleşmesine sebebiyet veriyordu. Emekçi sınıflar pastadan üzerlerine düşen pay arttıkça ileriye dönük daha büyük pay alma noktasında bir baskı oluşturuyorlardı. Tarih 1914’de geldiğinde ise bu yöntemin faydaları gün yüzüne çıktı. Enternasyonalin paylaşım savaşı olarak nitelendirdiği ve dünya işçilerine bu savaştan kaçınmaları çağrısı yaptığı noktada, merkez ülkelerin işçileri kendi devletlerinin diğer bir ifade ile ‘anavatanlarının’ bayrağının altında birlik oldular. Tabi bu çözüm hâkim sınıfın karlarını etkilemedi çünkü “Güney”

bölgelerin daha fazla sömürüsü sayesinde işçilere verilen pay karşılanmış oldu (Wallerstein, 2012: 130). Lenin'in emek aristokrasisi benzeri bir yapı tasvir etmesine rağmen Wallerstein önemli noktalarda Lenin'in ifadelerinden ayrılmaktadır. Lenin kitlelerin devrimci bilincini koruyacağını ifade edebilmek için, pastadan pay alan işçilerin belirli bir kesimi olduğunu ifade etmiştir. Wallerstein ise bunun sadece bir kesim olmadığını genel olarak merkez ülkelerdeki emekçi sınıfın gelir düzeyinde tümünden bir iyileşme yapıldığını ifade etmektedir. Bununla birlikte Lenin bölümündeki tartışmada da ifade edildiği gibi Lenin bu sürecin nasıl gerçekleştiğini ortaya koyacak herhangi bir mekanizma ortaya koymazken Wallerstein çevre ülkelerdeki sömürünün merkez ülkedeki pasta bölüşümünde kapitalistlerin azalan karını telafi ettiği ve bu sistemin devletin yeniden dağıtım yöntemi aracılığıyla sağlandığını ifade ederek bu mekanizmayı ortaya koymaktadır.

3.2.2. Kritisinin Kritisinin

Yukarıda işçi sınıfı bahsinde belirtildiği üzere, gerek Andre G. Frank'e yönelik gerekse Immanuel Wallerstein'a yönelik olarak birtakım eleştiriler getirilmiştir. Bunlardan başlıca bir tanesi ve Wallerstein'ın da cevap verdiği Ernesto Laclau'ya aittir. Latin Amerika'nın kapitalist bir ekonomiye sahip olduğunu ifade eden Frank'e yönelik olarak Laclau üretim ilişkileri ve özgür işçilerin kapitalizmin ayırt edici özelliği olduğunu vurgulayarak karşı çıkmaktadır. Wallerstein'a göre Laclau 'kesin olarak konuyu bulandırmaktadır' (Wallerstein, 2004: 141):

Vurgulanması gereken nokta bir sistemi tanımlayan 'üretim ilişkilerinin' tüm sisteme ait 'üretim ilişkileri' olduğudur, tarihin bu noktasındaki sistem de Avrupa merkezli dünya ekonomisidir. Özgür işgücü, kapitalizmin tanımlayıcı bir özelliğidir, fakat üretim girişimlerinde kullanılan özgür işgücü değil. Özgür işgücü, merkez ülkelerde tecrübe gerektiren işler için kullanılan işgücünün kontrol biçimiyken; angarya işgücü, çevre bölgelerde daha az beceri ve tecrübe gerektiren işlerde kullanılmaktaydı. Bunların birleşimi kapitalizmin özünü oluşturmaktadır.

Laclau'nun eleştirisinin bir benzerini Robert Brenner yapmaktadır. Wallerstein'ın kapitalizmin kökenine ticareti yerleştirmek ve bu yolla dünya-sistem analizini gerçekleştirebilmek için sınıf analizinden kaçındığını ifade eder. Ayrıca Brenner Wallerstein'ın "az gelişmişliğin gelişimini" ülkelerin dünya-ekonomisine hammadde üreten bölgeler olarak entegre edilişinde bulmasına da karşı çıkmaktadır. Çünkü örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nin tarım üretimi Üçüncü Dünya ülkelerinin imalat

sektöründen daha kalifiye emek ve büyük sermaye kullanmaktadır. Ya da İngiliz tarımcıları Polonyalı tarımcılara göre daha fazla nitelikli işgücü ve yüksek sermaye kullanmaktadır. Dolayısıyla Brenner’a göre ürünün cinsi kullanılacak nitelikli emek ve sermaye miktarını belirleyemezdi (Brenner, 1986: 22).

Wallerstein, dünya-sistem analizine yönelik olarak 4 farklı cenahtan eleştiri geldiğini ifade eder. Bu 4 grup; pozitivistler, Ortodoks Marksistler, devletin özerkliğini savunanlar ve kültürel tikelciler. Pozitivistler, dünya-sistem analizinin nicelleştirilmemiş (sayısal verilere çok fazla yer verilmemesi) olmasından ötürü ve buna ilaveten, karmaşık yapıların basite indirgenerek açıklanmamasından ötürü tam olarak kuramsallaşmadığını ifade etmektedir. Lakin Wallerstein bu eleştirilen bizatihi dünya-sistem analizinin gelişmeci tezleri ve dolayısıyla pozitivistlere getirdiği eleştirilerin ters çevrilmiş hali olduğunu ifade eder. Dünya-sistem analizi karmaşık durumları basit değişkenlere indirgeyerek açıklamamayı özellikle tercih etmektedir. Çünkü gerçek karmaşıktır. Niceliksel verilere dünya-sistem analizi karşı değildir. Fakat Wallerstein’ın da ifade ettiği gibi ‘Entelektüel sorunun ne olduğuna bakılarak en uygun veriler aranır; bir sorun, ona ilişkin sağlam, niceliksel veriler olduğu için seçilmez’ (Wallerstein, 2018: 45).

Ortodoks Marksistler de liberallerle ortaklaşa bir biçimde 19. yüzyıl sosyal bilim imgelemine takılıp kalmıştı. En basit örneği ile kapitalizm feodalizmden bir ilerlemeyi temsil etmekteydi, tarihi gelişme doğrusal bir çizgide ilerliyordu. Ortodoks Marksizmin Dünya-Sistem Analizine yönelik eleştirisine en iyi örnek yukarıda eleştirisine yer verilen Robert Brenner’dır.

Devletin özerkliğini savunanların eleştirisi ise, Ortodoks Marksistlerin tam zıttı yöndedir. Ortodoks Marksistler, ekonomik alanın belirleyiciliğini görmezden gelmekle dünya-sistem analizine eleştiri yöneltirken, özerklik savunucuları ise, Dünya-Sistem Analizinin kültürel ve siyasal alanın gücünü küçümsemek, bu yapıları ekonomik olandan hareketle tanımlamakla suçlamaktadır. Kültürel tikelciler de buna benzer argümanlar öne sürerek analize saldırmıştır. Wallerstein, dünya sistem analizinin merkeze kültürü almadığını kabul eder ve ekler: ‘Bütünsel tarih ve tek disiplinlik üzerinde ısrar ederken, ekonomik bir temelin yerine sözüm ona kültürel bir temeli geçirmeyi reddederler. Daha ziyade, söylemiş olduğumuz gibi, ekonomik, politik ve sosyo-kültürel analiz tarzları arasındaki çizgileri ortadan kaldırmayı hedefler’. Diğer bir deyişle bilimciliğe karşı olmak için, bilime karşı olmak gerekmemektedir. ‘Disiplinlerin mevcut örgütlenmesinin üstesinden gelinmesi gereken bir engel

olduğunu düşünmek, kolektif olarak ulaşılmış bilginin var olmadığı anlamına gelmez’’ (Wallerstein, 2018: 48).

Wallerstein ve Dünya-Sistem Analizine ve Analize yöneltilen eleştirilere dair genel bir izleni oluşturulduktan sonra son olarak Samir Amin’in görüşleri incelenecektir.

3.3. Samir Amin

Bağımlılık Okulu teorisyenleri arasında özellikle Üçüncü Dünyacılık için Samir Amin ayrı bir öneme sahiptir. Amin, bizzat uzun yıllar İngiliz sömürgesi olarak kalmış bir Üçüncü Dünya ülkesi olan Mısır’da doğmuş ve büyümüştür. Düşünce dünyasına Mısırlı kimliğinin ona kazandırdıklarıyla birlikte, erken yaşlarla komünist düşünce ile tanışması büyük oranda fikirlerinin oluşmasına etkiye bulunmuştur. Lise yıllarında hakim iki grup bulunmaktadır: milliyetçiler ve komünistler. Amin’in de içinde bulunduğu grup olan komünistler, Mısır’ın sınıfsal yapısı ile emperyalizmin Mısır politikası arasında bağlantı kurmaya özen gösteriyorlardı (Dembélé, 2012: 13).

Amin’in politik yönelimlerini belirleyen 3 temel faktör sayılabilir. İlk olarak Amin, içinden çıktığı Mısır toplumundaki sosyal adaletsizliğe karşı isyan etmekteydi. Bir yanda Mısır’ın geniş halk kitlelerinin sefalet dolu yaşantısı, diğer yanda ise hakim sınıflar şatafatlı ve israf dolu yaşantısı vardı. Fikirlerinin oluşmasındaki ikinci önemli husus, ikinci dünya savaşı sonrası süreçte, anti-faşist ve anti-nazist düşüncelerin büyük etkisidir. Samir Amin de hayatı boyunca açık bir biçimde anti-faşist bir tavra sahip olmuştur. Üçüncü olgu ise, gerek Amin’in vatanı Mısır’da gerekse dünyanın diğer azgelişmiş ülkelerindeki özellikle İngiltere’ye karşı bağımsızlıkçı bilincin yükselişidir (2012: 15).

Amin, kapitalizmin doğasını anlama noktasında kendisi gibi azgelişmiş ülke aydını olan Afrikalı araştırmacıların çalışmalarından faydalanmıştır. Afrika ülkelerinin genel olarak kapitalizmin gelişmesinin bir neticesi olarak azgelişmişliğe mahkûm edildiğini ve bu eşitsizliğin onların gelişimini engellediğini düşünmektedir. Tıpkı Frank gibi o da, Afrika’nın azgelişmişliğini iç sebeplere değil, küresel bir sermaye ilişkisine bağlamaktadır. Ona göre bu azgelişmişliği yaratan tek bir sistemin sürdürülebilirliğini güvence altına alan şartlardır (Subaşıoğlu, 2017: 52).

Peki, kapitalizm neden dünyanın başka herhangi bir yerinde değil de Avrupa’da ortaya çıktı? Avrupa’yı bu noktada dünyanın geri kalanından ayıran ne idi? Bu soruları soran Amin, cevabı Avrupa’nın o gün için mevcutta kullanılan üretim tarzının güçlü bir uygulayıcısı olmamasında görmektedir. Diğer bir deyişle, Amin kapitalizm öncesi üretim

biçimlerini “haraca dayalı üretim tarzı” olarak yorumlamaktadır, ki bu yorum Wallerstein’ın dünya-sistemi öncesinde dünya imparatorluk yapısı kavramı ile aynıdır. Kapitalizm öncesi üretim biçimi olan haraca dayalı üretim tarzının uygulanabilmesinin en önemli ayağı güçlü merkezi bir yapılanmanın bulunmasıdır. Ancak feodalizm sürecinde Avrupa bu merkezi güçten yoksundur. Dolayısıyla feodalizm Avrupa’nın Avrupamerkezci bakış açısıyla evrenselleştirmeye çalıştığı şekilde bir üretim tarzı değildir. Aksine haraca dayalı üretim tarzının soluk, olgunlaşmamış kötü bir modelidir. İşte bu eksiklik Avrupa’yı daha iyiyi arama noktasında kamçulamış ve kapitalizme giden yolun taşlarını döşemiştir (Dembélé, 2012: 44).

Amin’in analizinde kritik öneme sahip kavramlardan birisi eşitsiz gelişimdir. Amin bu kavramın altını eşitsiz uzmanlaşma kavramı ile doldurmaktadır. Merkez ülkelerin kapitalizme geçişleri çevreye göre çok daha evvel tarihlerde oldu ve merkez ülkeler şartları kendi lehlerine olacak biçimde ücret seviyelerinin merkez ve çevre için geçim maliyetlerine yakın olduğu bir durumda başı çektiler. Akabinde merkezde ücretler yükselmeye başladı fakat merkez bunu üretimdeki önderliği sayesinde sanayide birçok sektör için maliyetleri düşük tutmayı başarabildi. İşte bu eşitsiz uzmanlaşma eşitsiz gelişimin “hem nedeni hem de sonucudur” (Brewer, 2011: 197).

Kapitalizm klasik Marksistlerin de tahmin ettiği üzere diğer üretim biçimlerini defetmiştir. Fakat klasiklerin göremediği olgu, çevredeki kapitalist gelişme gerçekleşmemiş hatta oluşan vaziyet tarafından engellenmiştir. Buna sebep ise çevrenin yalnızca doğal kaynaklar ile ilgili üretimler (mineral, tropik tarım) yapabilmesi ve sınırlı bir iç pazara yönelik üretim ile sınırlandırılmış olmasıdır. Çevredeki halk kesiminin büyük bir bölümü kapitalizmin dışında tutulmuş ve çevrede kapitalizm-dışı modeller hayatta kalmayı başarmıştır. Bu da periferideki mevcut yapıyı ortaya koymaktadır: ‘çevresel kapitalizm’ (2011: 197). Persaud’un (1987: 349) da vurguladığı gibi bugün için azgelişmiş olan ülkeler ‘feodal’ bir geçmişte donup kalmış yapılar değildir. Onlar, kapitalist üretim biçimi ile karakterize edilen sermaye birikimi ve eşitsiz değişim içindeki güç ilişkilerinin direk bir sonucudur.

Amin kapitalist dünya ekonomisinin gelişimini 3 basamakta incelemektedir: merkantilist aşama, tekel öncesi aşama ve emperyalizm aşaması. Merkantilist aşama kapitalist oluşumlar ile kapitalizm öncesi yapıları birbirine bağlayan aşama olarak öne çıkmaktadır. İkinci aşama olan tekel öncesi aşama ise, rekabetçi kapitalizm olarak da anılan 19. ve 20. yüzyıllar arası yaşanan süreçtir. Amin’e göre bu süreç hala birbirine yakın ücretler söz

konusu olduğu için merkez ve çevre arasında görece eşit bir mübadele söz konusudur. Ancak bu süreçte merkez ile çevreyi ayıran yeni bir tür uluslararası uzmanlaşma türü açığa çıkmıştır. Üçüncü aşama ise Amin'in asıl ilgilendiği aşama olan emperyalist aşamadır. Merkezde üretkenliğin artışına koşut olarak ücret düzeyleri de artmıştır. Dünya genelinde pazarlar birbiri içine geçmiş, haksız ticaret açık bir biçimde belirginleşmiştir. Bu evrede çevredeki gelişim baltalanmış ve periferi kapitalizm öncesi üretim biçimlerine mahkum edilmiştir (Brewer, 2011: 202). Eşitsizliğin bir neticesi olarak azgelişmişlik hali kapitalizmin "sürdürülebilir işlevselliğini" bir sonucudur. Kapitalizm var oldukça kutuplaşma kaçınılmazdır. Merkezin hegemonyasının yaşaması bu polarizasyonun devamlılığına bağlıdır (Subaşıoğlu, 2017: 53).

Brewer'e (2011: 203) göre Amin'in argümanının temelinde ekonomik yapı hakimdir. Kapitalist üretim biçiminin çevredeki gelişimi merkezin güçlü endüstrilerinin çevrede yeni bir endüstri doğmasına engel olacak şekilde fiyat düzeyi belirlemesi yoluyla engellenmiştir. Ücretlerin düşük olması ile birlikte kapitalizm öncesi modellerin varlığı güçlü bir endüstrinin yokluğunun sonucudur. Buna paralel olarak başka mekanizmalar da söz konusudur. Sermaye, karını en üst düzeye çıkarmak için 'ekstra-ekonomik' bir baskı uygulamakta tereddüt etmez. Baskı, ticari meta üretiminin yaygınlaştırılmadığı bölgelere girmekte etkili bir araçtır. Bu süreç devletin ve tekelin gücü de önemli bir rol oynar. Bu şekilde özetlenen süreç Amin için azgelişmişliğin gelişiminin izlencesidir (2011: 204).

Bu bilgilere ek olarak Amin periferide kapitalizmin tahakkümüne ilişkin olarak Marx'ın dahi gözden kaçırdığını ifade ettiğı bir süreci ortaya koyar: sömürgeleştirilmiş halkların maddi ve manevi mülksüzleştirilmesi. Aslında bu bahsi geçen durum Marx'ın sermaye birikim sürecini anlatırken ilkel birikim olarak ifade ettiğı süreçle aynıdır. Amin ise bunun bir kereye mahsus değil sürekli surette yeni girilen bölgelerde tekrarlandığını ifade etmektedir (Dembélé, 2012: 133). Bu yaptığı yorum ile Amin açık bir biçimde Rosa Luxemburg ile sermaye birikimi hususunda aynı çizgiye oturmaktadır.

Akabinde Amin on dokuzuncu yüzyılın sonları itibariyle kapitalizmin yeni bir aşamaya geçtiğini kabul eder. Genel hatlarını Hilferding ve Hobson gibi düşünülerin çizdiği bu aşamaya Lenin "doğru" bir biçimde "Kapitalizmin En Yüksek Aşaması" olarak nitelendirecekti (2012: 134).

3.3.1. Tekelci Aşama Olarak Emperyalizm

Amin, Lenin'in *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* risalesinin başarısını tekeller ile işçi sınıfı içinde vuku bulan revizyonist hareket arasındaki bağlantıyı kurmasında bulmaktadır. Çünkü Amin'e göre "tekellerin hegemonik rolünün dünya çağında büyümesi ile revizyonist hegemonyayı kabul eden merkezdeki işçi sınıfının bölünmesi, eşzamanlı olarak meydana geldi" (Amin, 2018: 131).

Monopol yapı, o zamana kadar olmayacak büyüklükte bir sermaye ihracını mümkün hale getirdi. Bu durum eşitsiz uzmanlaşmayı perçinledi ve tüm sektörlerde sömürüyü geliştirdi. Buna karşın sömürü dağılımı üreticileri farklı oranlarda sömürüye tabi kıldı. Diğer bir ifade ile merkez ve periferideki aynı verimliliğe sahip aynı işgücüne farklı ücretler ödendi. Buna paralel olarak daha önce özgür bulunan üreticilerinse artığına el konuldu (Amin, 2018: 132, Amin, 1994: 194). Fakat özellikle vurgulanması gereken bir husus Persaud'un (1987: 351) ifadesiyle bu durumu mümkün kılan sermaye ihracının gerçekleşmesini sağlayan olgu ise merkezdeki yatırım olanakları kısıtlılığı değil, periferinin daha karlı bir alan olmasıdır.

Amin her ne kadar Lenin ile emperyalizm konusunda benzer görüşleri savunsa da o Lenin'den ayrıştığı bir noktanın da var olduğunu itiraf eder. Lenin'in tekelci emperyalist aşamayı kapitalizmin en yüksek aşaması olarak nitelendirmesine karşın kendisinin bu aşamayı "kapitalizmin sürekli aşaması" olarak nitelendirdiğini ifade eder. Çünkü Amin'e (Dembélé, 2012: 128) göre globalleşmiş kapitalizm merkez ve çevre arasında bir kutuplaşma oluşturmuştur ve bu durumu derinleştirmekten de vazgeçmeyecektir. Bu yönüyle Amin'in ifadesi gösterilen gerçeklikle uyumaktadır, fakat yukarıda Lenin bahsinde gösterildiği üzere Lenin de en yüksek aşama ifadesinde eğer devrimsel süreç gerçekleştirilmez ise açık bir "devamlılık" görmektedir. Bu yönüyle Amin'in ortaya koyduğunu düşündüğü detay Lenin'de bizatihi içsel olarak bulunmaktadır.

Lenin'in eşanlılığını ortaya koyduğu merkezdeki işçi sınıfı revizyonizmi ile periferideki halk kitlelerinin işçi sınıfı önderliğinde mücadele edişi için uygun şartlar oluştu. Ancak periferide işçi sınıfı önderliği, gelişimi emperyalizm tarafından kısıtlanmış olan yerli burjuvaziden almalıdır. Devrimci çizgide bulunan gruplar merkezde revizyonizme karşı periferide ise milliyetçi hegemonyaya karşı birlikte hareket etmek mecburiyetindedir. Emperyalist sistem ise eşitsiz gelişmeyi derinleştirmektedir. Geri sektörler her geçen zaman tasfiye edilir. Bu şekilde sosyal demokrat revizyonizm güç kazanır. Periferide ise

sömürü özgür sektörlerle yayılarak onların gelişim imkânlarını kısıtlar. Emperyalist aşama ile beraber artık çelişki küresel bir boyutta merkezin monopol kapitalizmi ile çevrenin aşırı sömürülen kitleleri arasında yaşanmaya başlar. Dolayısıyla mücadelenin nirengi noktası merkezden periferiye kayar. Lenin bunu “Dünya işçileri ve ezilen halklar birleşin” mottosu ile çok güzel ifade etmiştir (Amin, 2018: 133).

Amin, önemli bir durak olarak Rosa Luxemburg’un dış pazarlar olmadan birikimin olamayacağı tezini eleştirir. Rosa sermaye ihracının periferide artık değer oranının daha yüksek olmasından dolayı gerçekleştiği görüşüne karşı çıkmasını revizyonizmi doğru okuyamamasına bağlamaktadır. Amin’e göre gerçekten de emperyalizm olgusuna merkez işçi ücretlerinin görece bir artışı eşlik etmekteydi. Bu durumun mantığı uzantısı da işçilerin sisteme çıkar bağları ile bağlanmasıdır. Rosa işçi sınıfının merkezdeki karakterinin değiştiği gerçeğini kabullenmemekte ısrar etmesinin neticesi olarak periferi bölgelerdeki başkaldırıyı da küçümsemesine sebebiyet vermiştir. Merkezdeki kapitalist işçi ücretlerindeki artışı periferideki sömürü ile kapatmaktadır. Bu da periferideki bağımsızlıkçı yapıları güçlendirmektedir (2018: 135). Rosa’nın bu duruşu ileride birçok sol versiyonuna ilham kaynağı olacaktır. 1930’lardan itibaren Lenin’in teorisi esas içeriğinden uzaklaştırılır. 1960’larda emperyalizm tekrar krizini yaşayınca tartışmalar alevlenir. Tekrar alevlenen tartışmaların başında eşitsiz değişim, toprak rantı ve emeğin sermayeye biçimsel tabiiyeti ve bağımlılık ve azgelişmişlik mevzuları gelmektedir.

Eşitsiz değişim üzerine yürütülen tartışmalar iki önemli gerçeği açığa çıkarmıştır. İlki, üretim süreçlerinde yaşanan uluslararasılaşmanın bir uzantısı olarak küresel değerlerin ulusal değerlere göre öne çıkmasıdır. İkincisi ise, merkez ve çevredeki emeğin sömürülme oranları arasında yaşanan farklılaşmadır. Bu durum Bukharin’in ücretler dünya genelinde eşitlenme eğilimine sahip olduğu yönündeki düşüncesini de yanlışlamaktadır. Bu adım atıldığı andan itibaren kapitalizmin çevre bölgelere has biçimleri üzerine düşünmek gerekmektedir. Lenin her ne kadar son zamanlarında bu işe meyletse de tam manası ile böyle bir çalışma yapmamıştı. Bu konuya Çin pratiği sayesinde Mao değindi. Periferi bölgelerdeki köylü sınıfın önemi, toprak rantı ve emeğin biçimsel tabiiyeti tezlerinin tekrar değerlendirilmesini sağladı. Bu değerlendirmelerin tekrarlanması, emperyalizm ve işçi sınıfının yapacağı ittifakların karakteri anlamında büyük önem arz etmektedir. Bu şekilde tedrici olarak emperyalizm ve “azgelişmişlik” arasında köprü inşa edilmeye başlanılır (2018: 137).

Emperyalizm kendi içinde de evrelere ayrılmıştır. Bunlar tamamen farklı eksenlerde döner. Amin temel doğrultunun emperyalizmin ana çelişkisini izlemesi gerektiğini vurgular, ki bu da anti-emperyalist mücadeledir. Lakin Batı perspektifi bu mücadeleyi görmezden gelerek kapitalizmin iç gelişiminin “ekonomik yasalarına” odaklanır. Bu bakış açısı anti-emperyalist mücadeleyi ve merkezde yaşanan sınıf mücadelelerini ana çelişkiden ayırır. Buna karşılık Amin, anti-emperyalist mücadele ile sınıf mücadelelerini merkeze alan bir perspektif önermektedir (2018: 139).

Amin emperyalizmin iki genişleme fazı olduğunu ifade eder. Bunlar, 1880-1914 arası yerleşme evresi ile 1945 sonrası İkinci Cihan Harbi’ni izleyen yıllardır. Amin’e (2018: 140) göre ilk genişleme şu maddelere şahit olmuştur:

1) İşgücünün farklılaşmış sömürü oranlarında yansıyan, eşitsiz değişim; 2) Bu farklılaşmış sömürünün temeli olarak, tarım ve sanayi ülkeleri arasındaki “klasik” uluslararası işbölümü; 3) tekelci sermayeye tabi kılınmış periferi tarımının değişik biçimleri (sömürgeci ticaret sistemi, latifundia); 4) Emperyalizmin sınıf ittifakları (emperyalistler-“feodaller”-komprador burjuvazi) ve proletaryanın sınıf ittifakları (proletarya-sömürülen köylülük-küçük burjuva-ulusal burjuvazi); 5) Emperyalist hakimiyetin politik biçimleri (doğrudan sömürgeleştirme, protektoralar, yarı-protektoralar⁶). Merkez açısından bakarsak, bu: 1) Ulusal tekellerin; 2) Büyük emperyalist güçler arasındaki “denge”nin; 3) Bir işçi aristokrasisinin ve ilk revizyonizmin oluşumunun, evresidir. Emperyalist sistem ancak yerine oturabilmişti ki, ilk anti-emperyalist çarpışmalara konu oldu: 1911 Çin Devrimi, “Genç Türk” ve “Genç İran” reform hareketleri; Hint ve Mısır milliyetçiliğinin ilk adımları ve Meksika Devrimi.

Alıntı da ifade edildiği şekliyle, merkezde yaşanan sınıf mücadelesi, emperyalist sistem içinde ulusal kapitalizmin nerede durduğuna bağlı olarak belirlendi. I. Dünya Savaşı’ndan muzaffer ayrılanlar için sosyal demokrat ittifak devrimci dalgayı kazasız bir biçimde atlatabildi. Fakat yenik olanlar ve zayıf olanlar için tek çıkar yol faşizm oldu. Bu devletlerin güçsüz burjuvazileri onların emperyalist sistemdeki konumları için tehlike arz ediyordu. Bu süreç paralelinde periferide yeni bir tip sanayileşme –ithal ikamecilik-modelinin de başlangıcı oldu. İthal ikameci model vasıtasıyla endüstrileşme, periferideki burjuvaziye emperyal sisteme dahil eder. Bu yönüyle anti-emperyalist mücadelenin ruhunda bir dönüşümü meydana getirir. Bu sürecin akabinde, çevre kapitalistleri taktik icabı anti-emperyalist nitelikler gösterse de, artık kapitalist kamptadırlar (2018: 142).

⁶ Protektora: Bir anlaşmanın açık hükümleri uyarınca, bir devletin başka bir devlet üzerinde tesis ettiği “koruma” durumu.

Yarı-Protektora: Ekonomik veya iç güçlükler karşısında, özellikle ABD ile, gerçekte kendilerini bu devletin denetimi altına sokan anlaşmalar imzalayan bazı Amerikan ülkelerinin durumu.

Metropol sermayesi yerel burjuvazi ile karın maksimizasyonu ve periferide düşük ücretler için birliktelik kurar. Periferi burjuvazisi yatırımın doğasını merkez sermayesi belirlediği için parçalanır. Bu baskınlık durumu, çevre burjuvazisini daha az rekabet edebilir konuma getirmiştir. Persaud'un (1987: 353) belirttiği üzere, bunun yerine onlar periferinin sömürülmesinde "küçük partner" haline getirilmiştir. Periferi burjuvazisi kendi yerel sermayelerini ticaret sektörüne ve merkez tekel sermayesini periferi bölgede tamamlayıcı olacak diğer servislere yatırır.

Periferide ulusal kurtuluş burjuvazinin kontrolünde kalır. Burjuva kurtuluş için çalışmak yerine, dünya genelinde sermaye birikiminin devamlılığı için periferiyi sisteme daha da entegre etmek için çabalar. Kapitalist üretim biçimi teorik düzlemde dış pazardan yapabilirken Amin'e (1984: 196) göre realite de bunu başarması pek mümkün değildir. Gücünü muhafaza etmesi için hegemonik sınıf ittifaklarını korumak zorundadır. Amin bu yorumu ile yukarıda reddettiği Rosa Luxemburg'un dış pazarlar tezini örtülü de olsa kabul etmektedir.

Az gelişmiş ülkelerdeki ekonomik yapı bu ülkelerin küresel sisteme tabiiyeti sonucunda bozulur. El zanaatları mamul malların rekabeti sayesinde yok edilmiş, dünya pazarı talebinin yarattığı basınç dolayısıyla tarım iflas etme noktasına gelmiştir. Kapitalizmin ideolojisi az gelişmiş ülkelerdeki klasik iş içinde eğitim düzenini de bozmuştur. Bu yıkım gerisinde hiçbir şey kalmayacak şekilde devam etmektedir. Çoğu kesimde geleneksel eğitim ile kapitalist sistemin dayattığı eğitim yer değiştirmiş ve bunun sonucunda pratik çalışma deneyimi içinde birikmiş zanaat becerileri kaybolmuştur. Bu yıkımı farklı birçok noktada gözlemlemek imkanı söz konusudur, özellikle de ekonomik alanda. Bu ekonomik alanda yaşanan yıkımın incelenmesi, az gelişmişliğin "1) merkezdeki gelişmeden, 2) merkezin yayılmasından, 3) merkezin periferi üzerindeki egemenliğinden –el zanaatları tahribi, tarımın başat rolü- ve 4) ileri dünyadan ödünç alınan teknoloji ve tüketim modelleri üzerine dayalı gecikmiş ve uygunsuz bir sanayileşmeden kaynaklandığının keşfedilmesine götürdü" (2018: 198). Yıkımın bir diğer etkisi ise Üçüncü Dünya ülkelerinin dillerinde görülmektedir. Yozlaşmanın bir neticesi olarak az gelişmiş ülke dilleri de giderek bozulmaktadır.

3.3.2. Emperyalizmin Yeni Araçları ve Teknoloji Transferi

Teknoloji transferi noktasında Amin'in önemle üzerinde durduğu husus, bu teknolojilerin kaynağının kapitalizm olduğu ve buna ek olarak tekeller tarafından denetlenmekte olduklarının özellikle akılda tutulması gerektiğini ifade etmektedir. Teknolojiye paralel

onunla ilişkili üretim biçimi de ihraç edilmektedir. Bu transfere ek olarak periferiyi daha fazla emperyalist sisteme dahil etmiş olunacaktır. Fahiş fiyatlarda teknoloji transferi periferinin artı-değerinin tekellerce sömürülmesi anlamına gelmektedir.

Persaud'a (1987: 352) göre Amin Frank'ten daha çok teknoloji devrimine önem atfetmektedir. Kontrol edilen ve dönüştürülen teknoloji periferinin daha sert bir biçimde emperyalist sisteme çekilmesini mümkün kılmaktadır.

Özellikle emperyalizmin 1945 sonrası genişleme evresinde emperyalist sistemin devamlılığını sağlayan bir takım kurumlar oluşturuldu. Bunlar, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi yapılardır. Uluslararası Para Fonu Birleşik Devletler'in dünya ekonomik sistemi üzerinde sorgulanamaz bir denetim kurması amacıyla oluşturuldu (tıpkı Dünya Bankası gibi). Bu maksatla Amerika, diğer merkez ülkeler ile sorumluluğun paylaşıldığı bir örgüt kurmak yerine, güçsüz de olsa kendisine bağlı bir yapılanmayı tercih etti. Uluslararası Para Fonu mantığına uygun olarak asla güçlü merkez ülkelere Üçüncü Dünya ülkelerine uyguladığı biçimiyle asla dayatmalarda bulunmadı. Ama Üçüncü Dünya ülkelerinde ve Doğu Avrupa'da işler aynı şekilde yürümedi. Üçüncü Dünya ülkelerinde dayatılan uyum politikalarının altında sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesini getiriyordu. Bu durum Üçüncü Dünya ülkelerinde felaket boyutlarına ulaşacak krizleri tetikleyecek ve bu ülkelerin kapitalist sistem tarafından çok daha sert bir biçimde sömürülmesinin önünü açacaktır. Doğu Avrupa'da ise maksat Sovyetler birliğinin üretim aygıtını çökerterek bu ülkeleri çevre ülke konumunda dünya sistemine dahil etmektir. Bununla birlikte işçi sınıfının mücadele şevkini baltalamak ve yeni komprador burjuvazileri palazlandırmaktır (Amin, 2000: 12-13).

Dünya bankası ise Üçüncü Dünya ülkelerinde "kalkınmacı" tezlerin ışığında ortaya konulan programlara sıkı bir biçimde bağlıydı. Banka hiçbir vakit çokuluslu şirketlerle çatışma içerisine girmedi. Hatta aksine bu yapıların Üçüncü Dünya ülkelerine daha rahat giriş yapabilmeleri için çalışmalarda bulundu. Bankanın çevre ülkelerde finanse ettiği projeler, çokuluslu şirketlerin ekipman tedarikini mecbur kılan çalışmalardı. Örneğin, maden sektöründe banka direk olarak çokuluslu şirketlerle ortak hareket ediyordu. Bu noktada çokuluslular için banka, Üçüncü Dünya'da gerçekleştirilecek herhangi bir kamulaştırma ya da millileştirme hamlesine karşı emniyet sağlıyordu. Ayrıca altyapı desteği ile çokuluslu şirketlere önemli hizmetler sağlıyordu. Amin'in (2000: 16) özellikle vurguladığı üzere bankanın:

Üçüncü Dünya ekonomilerinin kapitalist dünya ekonomisiyle bağımlı bütünleşmesini sağlamak üzere diğer alanlarda yaptıkları da önemsiz değildi. Sistemik bir tarzda tren yolu yerine karayollarını teşvik etti, petrol ithalatına pazar açıp, petrole bağımlılığı arttırdı (böylece, birçok ülkenin dış ticaret açıklarını azdırdı). İhracata yönelik orman işletmeciliğini özendirip, ekolojik yıkımı derinleştirerek, söz konusu ülkelerin geleceğini kararttı. Buna karşılık, tabii bankanın kuruluş mantığının da bir sonucu olarak, sanayileşmeye katkısı son derece de önemsizdi. Güney Kore gibi başarılı örnekler bile, yaratılmak istenen genel izlenimin aksine, onun 'reçetelerine' uyum sağlamanın değil (sanayiye yabancı sermayeye açma, desteklememe, vb) söz konusu reçetelere karşı durmanın sonucuydu.

Dünya Ticaret Örgütü (WTO), temel maksadı "dışa açılım" ve "serbest ticaret"tir. Genel olarak Üçüncü Dünya ülkelerinde uygulatmaya çalıştığı yapı ise gümrük duvarlarını kaldırmak ve başka her türlü sınırlandırmayı elimine etmektir. Dünya Ticaret Örgütü ideolojisi savunucularının genel kanaati, ticaret eğer serbest olursa mübadeleyi teşvik eder ve bu da büyümeyi hızlandırır. Lakin Amin'e (2000: 18) göre tarihi gerçeklik bu yargıyı yanlışlamaktadır. Ancak neredeyse bütün Üçüncü ülkelerinin yönetici kadroları bu serbest ticaret doktrinini savunur pozisyona geldi. Onlar için, merkez ülkelerin piyasalarına giriş imkanı söz konusu ve hatta gelişim için elzem bir hususiyet. Amin için kompradorlaşmış Üçüncü Dünya burjuvazisine ait olan bu görüşler uzun erimli projelerin daima önüne geçmektedir.

Merkez kapitalist ülkelerin özellikle emperyalizmin ikinci genişleme evresi sonrasında dünya genelinde oluşturduğu beş adet tekel bulunmaktadır. Bu beş tekel aracılığıyla kapitalist sistem hegemonyasını küresel ölçekte sürdürebilmektedir. Birinci tekel, teknolojidir. Söz konusu olan teknoloji hayli yüksek yatırımlar getirdiği için, ancak refah seviyesi yüksek devletlerde imkân dâhiline girmektedir. Devletin desteği ya da teşviki olmaksızın böylesi bir devasa yatırım yapılamayacaktır. İkinci tekel, küresel boyutta finansal akışları kontrol tekelidir. Özellikle Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu gibi kuruluşların rahatça hareket etmesini sağlayan finansal liberalizasyon hamleleri bu tekeli daha da güçlendirdi. Bu tekel artık sadece merkez ülkelerin ulusal sınırları ile kısıtlanmamaktadır. Uluslararası ölçekte faaliyet gösteren kuruluş aracılığıyla sınırları aşan bir hüviyete bürünmüştür. Liberal ideolojinin mantığı da bu finans globalleşmesini beslemektedir. Amin'e göre (2000: 43) bu durumdan sıyrılmanın tek yolu "siyasi bir kopuştur".

Üçüncü tekel, dünya doğal kaynaklarına erişme tekelidir. Bu tekelin hoyratça kullanılması küresel ölçekte ekolojik bir yıkımı meydana getirmektedir. Kapitalist kar maksimizasyonu

mantığı içerisinde bu ekolojik yıkıma herhangi bir çare üretilmesi ise imkansızdır. Dördüncü tekel, kitle iletişimi ve medya üzerinde kurulan kapitalist tekeldir. Bu tekel kamuoyunu kapitalist hegemonyanın isteklerine uygun olarak yönlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Son olarak, beşinci tekel ise Atom Bombası benzeri küresel imha silahlarının tekeldir. Amin'e (2000: 44) göre:

Bir bütün olarak alındığında bu beş tekel, küreselleşmiş değer yasasının nasıl bir çerçevede işlerlik kazandığını göstermektedir. Zira, değer yasası, sosyal ve politik çerçeveden koparılmış, "saf" bir ekonomik rasyonalizmin sonucu olmaktan çok, tüm bu koşullandırmaların yoğunlaşmış tezahürüdür. Bu koşullandırmalar, çevrenin (periferi) sanayileşme çabalarının içini boşaltıp, üretilen mallarda içerilmiş emeği değersizleştiriyor. Buna karşılık, yeni tekellerin faaliyet gösterdiği üretim alanlarındaki sözde katma değeri, merkez ülkeler lehine aşırı değerli duruma getiriyor. Dünya ölçeğinde hiçbir zaman olmadığı ölçüde gelir dağılımı eşitsizliğini ve hiyerarşisini derinleştiriyor. Bu yeni durumda çevre ülke sanayileri bir çeşit taşeron konuma indirgeniyor ve önemsizleştiriliyor ve kutuplaşma gelecekte alacağı yeni biçimlere doğru evriliyor.

Yukarıda Amin'in açıkça ifade ettiği sistemden kurtulmanın yolu olarak "kopuş" durumu ise yanlış anlaşılmalara mahal verebilmektedir. Amin'in "kopma" ifade ile kastettiği bir geriye dönüş veya otarşi benzeri kapalı bir ekonomi kesinlikle değildir. Amin'in düşüncesinde küresel sistemden kopuş: Üçüncü Dünya ülkeleri arasında sağlanacak bir eşgüdüm ve birliktelik ile kapitalist yayılmaya uymak yerine karşılıklı olarak içsel gelişimlerine odaklandıkları bir yapı oluşturmalarıdır (Amin, 1993: 17).

Amin'in merkez-çevre ve dünya ölçekli kapitalist emperyalist sömürü düzeni üzerine tezleri genel hatları ile incelendi. Amin ve diğer incelenen Bağımlılık Okulu teorisyenleri kapitalist gelişimin dinamiklerini ulusal ölçekte değil, küresel bir bağlamda değerlendirmişlerdir. Bu yönüyle gelişmeci paradigmadaki modernleşme teorilerine karşı olarak azgelişmiş ülkelerin geri kalmışlıklarını dünya ölçeğinde kapitalist sistemin kuruluşunun bir neticesi olarak okumuşlardır.

Öncelikle Klasik Marksist Emperyalizm Kuramı ve içeriği tartışıldı. Akabinde Bağımlılık Okulu ve Dünya-Sistem Analizi'nin tezleri irdelendi. Bu aşamada Türk Aydınlarının emperyalizm algısının incelenmesine geçilebilir.

BÖLÜM IV

TÜRK AYDINININ EMPERYALİZM ALGISI

Bu bölümde Türk Aydınının tarihsel süreç içerisinde emperyalizmi değerlendirme şekli ve bakış açısının gelişimi değerlendirilecektir. Türk Aydınının emperyalizm algısı kuramsal çerçevesi çizilen Klasik Marksist Emperyalist Kuram ve Bağımlılık Okulu Kuramı bağlamında bir değerlendirmeye tabi tutulacak ve Türk Aydınının emperyalizm düşüncesinin kuramsal yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

4.1. Türk Yurdu Dergisi

Osmanlı ekonomisinin Avrupa ile bütünleşmesinin tarihi 16. yüzyıla kadar geriye götürülebilir. Ticaretin yaygınlaşmasından önce kapalı bir nitelik gösteren Osmanlı ekonomisi kapitülasyonlar ve ticaretin genişlemesi ile birlikte çözülmüştür. İmparatorluğun merkezi yönetimi güçlü olduğu vakitlerde kapitülasyonlar devlete fayda sağlarken, merkezi yönetimin otoritesi zayıflamaya başladıktan sonra Avrupa ile eşitsiz ilişkinin bir neticesi olarak ayrıcalıklar sorunlar yaratmaya başlamıştır. Özellikle 1881- 1908 periyodunda Avrupa sermayesinin Osmanlı içindeki yatırım ve ticaret faaliyetleri yoğunlaşırken, Osmanlı ekonomisi artık neredeyse tamamen tarım sektörüne yoğunlaşmıştır. Osmanlı toplumunun neredeyse yüzde 80'i o günlerde tarımla uğraşmaktaydı. Bu yönüyle tarımın milli hasıladaki payı yüzde 59'ları bulmaktaydı (Quataert, 2017: 29).

Avrupa sermayesinin imparatorluğun içine doğru genişlemesini sağlayan etkenler arasında ulaşım başı çekmekteydi. Sermaye özellikle ticaretin gelişmesi ve yatırımların daha karlı hale gelmesi maksadıyla limanları ve demiryolları yapımını hızlandırdı. Bu süreç Osmanlı ekonomisinin dalga dalga Avrupa Sermayesine bağlanmasını mümkün hale getirdi. Bunlara koşut olarak İmparatorluk sınırları dâhilindeki maden işletmelerinin yatırım için gerekli olan para kaynağı da yine Avrupa Sermayesi idi. Maden bölgelerinin gayrisafi hasılasında madenin payı yüzde 1 idi. Madenden elde edilen gelir tamamen Avrupalı Sermayedarın cebine akmaktaydı. Bu noktada Avrupa'nın Osmanlı üzerindeki giderek

artan hakimiyetinin nişanesi olarak Duyun-u Umumiye İdaresi borçların tahsili maksadıyla 1881 yılında kuruldu (2017: 31).

İdare, kuruluşu ile birlikte tuz, balıkçılık, pul, ipek, tütün ve alkolden alınan vergiler gibi önemli gelir kaynaklarını denetimi altına almıştı. Bu gelir kaynakları kolay toplanan ve zengin kaynaklar olması hasebiyle Osmanlı ekonomisi için hayati öneme haizdi. Bu İdare'nin kuruluşu doğal bir netice olarak Osmanlı egemenlik haklarından feragat manasına gelmekte idi. Bunun paralelinde Avrupalıların ileriye dönük Osmanlı'nın borçları reddetmesi korkusunu da yok ediyordu. İdare'nin kurduğu sistem Osmanlı'yı daha da borç batağına sürüklemiş ve sonuç olarak daha fazla vergi gelirine el konması durumunu oluşturmuştur. Dolayısıyla Osmanlı ekonomisi kademeli olarak yabancıların kontrolü altına girmiş, gelirler Osmanlı mali durumunu değil Avrupalı Sermayedarları zenginleştirmiştir. Avrupa'nın ekonomik çıkarları bu ilişkiden büyük fayda sağlarken Osmanlı ekonomisi gittikçe fakirleşmiştir (2017: 32).

Bu tarihi süreç içerisinde memleketin kötü giden ekonomik, sosyal ve siyasi ahvaline karşı kabaran bir milliyetçi dalga Osmanlı münevverlerini bir dergi etrafında birleştirmiştir. Türk Yurdu dergisi Yusuf Akçura önderliğinde 1911 yılında kurulmuştur. Dergi her ne kadar birkaç aydının yazıları ile çıksa da şüphesiz Türk Yurdu Dergisi'nden bahsetmek Yusuf Akçura'dan bahsetmek anlamına gelmektedir. Dergi Yusuf Akçura'nın hayatı boyunca ortaya koyduğu en büyük eseridir (Georgeon, 2005: 67).

Yusuf Akçura, Türk Yurdu Dergisi'ni çıkarmaya başladıktan sonra çevresine önemli birçok edebi, siyasi, ilmi kişiliği de toplamıştır. "Mehmet Emin, Celal Sahir, Halide Edip, Ispartalı Hakkı gibi şair ve edebiyatçılar, Köprülüzade Mehmed Fuad, Bursalı Mehmed Tahir gibi bilginler ve Ağaoğlu gibi gazeteciler" (2005: 69) onun çevresinde kümelenmişti. Daha sonra bu ekibe Selanik'ten gelen yazarlar dâhil olmuştu: Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Ali Canib. İlerleyen zamanda derginin iktisat sütununu hazırlamak üzere dergiye sosyalist bir düşünür olan Parvus Efendi (Alexander Helphand) dahil oldu. Bu sütunda Parvus, köylülük, devletin mali tutsaklığı ve emperyalizm gibi çok kritik konularda yazılar yayınladı.

Parvus Türk Yurdu'na gönderdiği yazılarında Karaömerlioğlu'nun da (2013: 12) vurguladığı gibi klasik Marksist kuramdan farklı bir emperyalizm teorisi ortaya koyar. Parvus için, emperyalizm sömürge bölgelerde kapitalist gelişmeye sebep olmayabileceği gibi, aksine kapitalist bir gelişmeyi dizginleme önüne set koymaya kadar varabilecek

durumlara da sebebiyet verebilir. Bu yönüyle “Avrupamerkezci” emperyalizm analizlerinden ayrılır. Parvus’un yorumuna benzer bir yorum 1960’larda çalışmanın üçüncü bölümünde incelenen Bağımlılık Okulu tarafından geliştirilecektir.

4.1.1. Parvus Efendi ve Mali Tutsaklık

Parvus Efendi Osmanlı’nın mali yönden Avrupa Sermayesinin esaretine girişini Kırım Savaşı döneminde alınan borçlara kadar geriye götürür. Bu savaşta alınan borçların daha sonra ödenememesi Osmanlı’yı hem iktisadi hem de siyasi olarak büyük bir sıkıntıya sokmuştur (Parvus, 2005: 59). 1881 yılı bu çarpık ilişki için bir dönüm noktasıdır. Bu tarihle anılacak Muharrem Kararnamesi ile devletin gelirleri alacaklıların kontrolüne terk ediliyordu. Bu yönüyle Osmanlı ile Avrupa finans kapitali arasındaki ilişki de farklı bir boyuta taşınıyordu. Devletin gelirlerinin dış ülke sermayedarlarına bırakılması ülkenin siyasi anlamda bağımsızlığını da tehlikeye atmaktaydı. Bu borçların tahsilatını gerçekleştirmek maksadıyla Duyun-u Umumiye İdaresi vücuda getirildi. Borçlar ne denli artarsa ve geri ödenmede sorun yaşanırsa İdare’nin ele geçirdiği kaynaklar da o derece artış gösteriyordu. Bu ele geçen kaynaklar Osmanlı maliyesini daha da zora sokarak tekrar borçlanmayı gerektirecek ve İdare’nin daha fazla kaynağa el koymasını beraberinde getirecek bir kısır döngü oluştuyordu.

Her yeni kaynak aktarımı, İdare’nin örgütsel genişlemesini de hızlandırıyordu. Diğer taraftan Parvus’un (2005: 115) altını çizdiği üzere İdare’nin mali kontrolü devlete ciddi bir külfet oluşturmaktadır. Örgüt, devletin maliye işlerinin bozulmasını ve karışmasını sağladığı gibi aynı zamanda Avrupalıların iç işlerine karışmasını da sağlamaktadır. Dolayısıyla mali denetim siyasal denetime, siyasal denetim de mali denetime sürekli surette yardımcı olmaktadır.

İdare’nin baskısı ve denetimi bir süre sonra öyle yüksek boyutlara ulaşacaktır ki, devlet İdare’den izin almadan herhangi bir sektörde mali tekel oluşturma çabasına bile giremeyecektir. Yabancıardan icazetle tekel kurulması hadisesi, ne uluslararası hukukla ne de Osmanlı Devletinin yaptığı uluslararası anlaşmalarla bağdaşmamaktadır. Parvus portresini bu şekilde çizdiği tarihsel süreç içerisinde Yusuf Akçura’nın bizatihi isteğiyle Türk Yurdu’nda yazılar yayınlamaya başlar. 8 Mart 1912 yılında Türk Yurdu’na gönderdiği “Köylüler ve Devlet” isimli ilk yazısında Osmanlı toplumunun çift yönlü bir tutsaklık içine çekildiğini ifade etmektedir. Bu tutsaklıklardan birisi siyasi diğeri iktisadidir. Devletin imzalanan anlaşmaların getirdiği yükümlülükler dolayısıyla mali

açından hareket edemez konuma getirilmiştir. Bazı bölgelerin önemli gelirleri dahi rehin edilmiştir. Ayrıca Türkiye Avrupalı Sermayedarın parasına, tekniğine ve teknolojisine gereksinim duyduğu için Avrupa Finans Kapital'inin boyunduruğuna tabi olmuştur. Her geçen gün daha da bağımlı konuma gelmektedir (2005: 261).

Herhangi bir yatırım için borç istendiğinde bu nüfuz alanı Osmanlı aleyhine daha çok gelişmektedir. Bu bağlamdan hareketle Osmanlı eğer siyasi esaretten sıyrılmak gayesinde ise öncelikle ekonomik esaretten kurtulması şarttır. Osmanlı kendi işini görebilecek konuma gelmeden iktisadi bağımsızlık mümkün olmayacaktır. Ekonomik bağımsızlığı mümkün kılacak olan ise endüstri ve ziraatın geliştirilmesi sayesinde imkan dahiline girebilir. Parvus bu noktada Osmanlı toplum yapısının genel olarak köylülükten oluştuğunu ve bu sınıfın kalkındırılmadıkça Osmanlı'nın kalkındırılmayacağını vurgular (2005: 262). Türk Köylüsüne tarih boyunca önem verilmediğini ifade eden Parvus, devletin asıl önemi bu sınıfa vermesi gerektiğine dikkat çeker. Köylünün imparatorluğun her türlü yükünü sırtlamak mecburiyetine karşın en perişan halde olanın da yine onlar olduğunu vurgular. Yükselen milliyetçilik ile birlikte imparatorluk sınırları içindeki Ermeniler, Rumlar, Bulgarlar vs. kendi köylülerinin haklarını savunurken, Osmanlı- Türk Aydınlarında böyle bir canlanma henüz söz konusu değildir. Dolayısıyla Türk Ulusu siyaset dışına çıkmış ve kendileri de herhangi bir gayeden noksan hale gelmişlerdir. Eğer Türk Aydınları köylü ile irtibat kurup, onun maddi menfaati için çaba göstermeye başlarsa durum şüphesiz değişecektir (2005: 263).

Parvus yukarıda bahsedildiği üzere çözümlemesini toplumsal sınıf dayanakları üzerine inşa etmeye başladıktan sonra, Avrupa içinde sınıf analizine girişmeye başlar. Sömüren Avrupa sermayesi ile beraber Avrupa içinde bir başka gruhun var olduğunu ancak kendisinin Avrupa'dan bahsederken Avrupa'yı yönetmekte olan hakim sınıftan bahsetmekte olduğunu altını çizer. Gelişmiş kapitalist ülkelerde egemen sınıf ile onun altında ezilmekte olan sınıflar arasında ciddi bir mücadele söz konusudur. Bu ezilen sınıflar ile kapitalistler çıkarları birbirleri ile çatışan ikili bir yapı meydana getirmektedir. Bu açıdan sanayi ülkelerindeki bu ikili yapı ve emperyalist uluslar ile ezilen halklar arasındaki ikilem benzer nitelik göstermektedir. Parvus bu noktada örneğin Avrupa Sermayesinin Osmanlı'yı nasıl sömürdüğünü iki önemli olgu üzerine kurar. İlki, Avrupa'nın hem sermaye hem de enformasyon açısından Osmanlı'dan çok üstün olmasından doğmaktadır. İkincisi ise Avrupa Kapitalistlerinin Osmanlı ekonomisini esaret altına alma iradesi göstermesidir

(2005: 275). Bu noktada Parvus, Lenin gibi ezilen halklar ve sınıflar arasında bir kader ortaklığı ortaya koymaktadır.

Avrupa'nın Osmanlı'yı siyasi ve iktisadi bağlamda esareti altına aldığı daha evvel de vurgulanmıştı. Parvus'a (2005: 284) göre Avrupa dışarıda orduları marifetiyle Osmanlı'dan topraklar koparmakta diğer yandan mali gücüyle ve içeride uyguladığı baskılarla Osmanlı'yı kapitalizmin müstemlekesi haline sokmaktadır. Osmanlı mali ve siyasi durumunu tedavi için reformlar uygulamaya çalıştığında Avrupa bunları destekler gözükmemektedir. Ancak bu emperyalist "ikiyüzlülükten" başka bir şey değildir. Avrupa Mali eliti, reformlara destek verip Osmanlı ekonomisinin düzelmesi için destek vermek yerine, kapitülasyonlara dayanarak ülkeyi faizci anlaşmalar imzalatıp maliyenin düzelmesini engellemektedirler. Burada gerçekleştirilen "hileli bir siyasettir"; zira Osmanlı'nın Balkanlarda girdiği savaşlar süresince çıkarılan krediler daima yetersiz bir seviyede tutulmuştur. Bunun sebebi ise Avrupa Sermayesinin asıl maksadının Balkan Devletleri ve Osmanlı'yı savaş halinde tutarak güçsüz kılmaktır (2005:285). Buradaki maksat açıktır: savaştan güçsüz çıkan Osmanlı'ya borç vermek için daha ağır şartlarda sözleşmeler imzalatmaktır. Bu süreç doğal bir netice olarak gelişmek isteyen Osmanlı'nın devamlı surette bulunduğu gelişmemiş halinde kalması gibi bir sonuç ortaya çıkarmaktadır.

Parvus'un özgünlüğünün kaynağı Avrupa haricinde emperyalizmin bir coğrafyada ortaya çıkardığı/çıkarabileceği sonuçları incelemesinden gelmektedir. Karaömerlioğlu'nun (2013: 18) vurguladığı gibi Parvus için emperyalizm "öngörüldüğünün aksine, sömürgelerde ve Osmanlı gibi iktisaden bağımlı ülkelerde gelişme değil, azgelişme yaratmaktadır". Bu açıdan henüz ortaya konmamış olan Bağımlılık Okulu tezlerinin temel noktalarından birine işaret etmektedir. Aslında Parvus'un çok erken bir tarihte ifade ettiği bu husus, Bağımlılık Okulu kuramının ana şeması olacak olan tezler ile birebir aynıdır. Bu noktada kurtuluş yolu olarak önerdiği anti-liberal ve anti-emperyalist "ulusal bir ekonomi" fikri de Bağımlılık Okulu kuramının azgelişmiş ülkelerin kurtuluş yolu olarak gördükleri kapitalist sistemle kurdukları sömürü ve tahakküm üzerine kurulu ilişkilerinden kurtulmaları gerektiği düşüncesi ile de paralellik göstermektedir (Beyaz, 2013: 65).

4.1.2. Yusuf Akçura

Yusuf Akçura Osmanlı'nın giderek Avrupa Sermayesinin sömürgesi haline geldiğini fark etmiş ve bu tehlikeli gidişata yönelik olarak neler yapılabileceğinin arayışına girişmiştir. Parvus'a Türk Yurdu'nda yazılar yayınlattırmasının altında da yine bu arayış söz

konusudur. Yusuf Akçura henüz 1902 gibi çok erken bir tarihte daha henüz Türk Yurdu dergisinin var olamadığı bir dönemde, *Şark Meselesine Dair* adıyla yayınladığı bir çalışmada Karl Marks'ın iktisadi fikirlerini tartışmış ve günü anlama noktasında diğer görüşlere nazaran gerçeğe en yakın sonuçlara ulaştıran yöntemin bu olduğunu kaydetmiştir (Akçura, 2017a: 110-111).

Tarihsel maddeci yöntemi yukarıdaki şekilde hakikate en yakın neticelere ulaştırdığını beyan ettikten sonra tarihsel süreci bu yöntem ile analize başlar. Emperyalizm olgusunun temelinde de bu iktisadi konuların yattığını ortaya koyar. Osmanlı'yı zapt etmek gayesindeki kapitalist devletlerin güdüsünün iktisadi sebeplere dayandığını ifade etmektedir. Avrupalı gelişmiş devletler nüfus arttıkça bunu nüfusun ve gelişmişliğin gereklerini karşılayamamaktadır. Kendi öz kaynakları yetersiz kalan Avrupa bu ihtiyacını kendisine göre daha az gelişmiş ülkelere yayılarak gidermeye yolunu seçmektedir. Avrupalı devletler ekseriyette benzer gelişme seviyelerine sahip oldukları için çeşitli yöntemlerle yabancıların kendi kaynaklarından fayda sağlamasının önüne geçmektedir. Şüphesiz burada Akçura'nın işaret ettiği koruyucu gümrük duvarları hadisesidir. Bu duvarlar sonucunda dış kaynağa bağımlı hale gelen gelişmiş ülke ekonomileri kendi cihazlarından bakıldığında görece daha geri kalmış ülkelere yönelmişlerdir. Bu noktada duraklardan bir tanesi de Osmanlıdır (2017a: 112). Bu noktada emperyalistler bir ülke kaynaklarını ele geçirmek için üç tür yöntem takip etmektedirler. İlk olarak tamamen zapt altına alma yolunu tercih edebilirler veyahut kısmi olarak nüfuzları altına alırlar. Bu iki yöntemi kullanacak araçlardan mahrumsalar veya başka sebeplerle bu iki yöntemi gerçekleştiremiyorlar ise o zaman iktisadi olarak nüfuzları altına sokma yolunu tercih etmektedirler. Ancak kesinlikle iktisadi nüfuz altına girenin siyaseten bağımsız hareket edebildiği düşünülmemelidir. Ayrıca iktisadi anlamda nüfuz altına alınan ülkeler sadece tek bir devletin iktisadi nüfuzu altına girmez genellikle birkaç büyük devletin paylaşım alanı haline gelecektir, örneğin: Çin, Acemistan ve Osmanlı (2017a: 113).

Akçura bu noktadan sonra devrin aydınlarının genel düşüncesinde ayrılır. Osmanlı'nın geri kalmışlığını siyasi ve askeri sebeplerde hatta geçmişin bilgeliğinin terk edilmesinde gören muhafazakar aydın güruhunun aksine Akçura geri kalmışlığın gerekçelerini iktisadi konularda aramaktadır. Avrupa'nın iktisadi gelişmesine Osmanlı'nın ayak uyduramamasının geri kalmışlığa ve ecnebinin ülkedeki sömürü girişimlerini zemin hazırladığını vurgulamıştır (Akçura, 2018: 19). Bu sürecin en açık göstergesi olarak da Kanuni devrinde verilmeye başlanan kapitülasyonların imparatorluk güçlü iken fayda

sağlamış imparatorluk zayıflamaya başladıkça genişletilerek çok ciddi mali sıkıntılar getirmesini göstermiştir. Kapitülasyonlar sadece iktisadi anlamda zarar vermekle kalmamış Osmanlı içindeki Hristiyan azınlıklar üzerinde yabancı devletlerin zararlı tesirler uygulayabilmesi için de ayrıca bir araç vazifesi görmüştür (2018: 25).

Akçura analizinde ayrıca devletin büyük sermayedar sınıfının elinde bir araç olduğunu da tıpkı klasik Marksist kuram gibi kabul etmektedir. Bizatihi emperyalizmi de bu olgu üzerinden tanımlar. Devletler bu sınıfın ‘hademesi’ noktasına indiği için onların çıkarları doğrultusunda politikalarını sürdürmektedirler. Bu sınıf küre-i arzın bütün servetini, kaynağını sömürmek arzusundadır. İşte bu istence emperyalizmi namı verilmektedir (Akçura, 2016b: 63). Ayrıca bu sınıf son derece rasyonel hareket etmektedir. Nüfuz alanına dahil etmek istediği memleket içerisinde kendilerine yandaşlar oluşturma sömürüyü daha kolay hale getireceğini düşünmektedirler. Memleket ahalisinden kendilerine yardımcı olacaklar devşirirler. Bu kişiler de sömürücü kapitalistlerin sofrasına hizmetçilik yaparlar (Akçura, 2017b: 46). Akçura’nın bu yorumu Bağımlılık Kuramı’nda ortaya konulan Lümpen Burjuvazi ifadesi ile yakınlık göstermektedir. Bittabi aynı tanımlama her ne kadar söz konusu olmasa da mantık olarak Akçura benzer bir bağlama atıf yapmaktadır.

Bu bana paralel olarak liberal bir iktisadi politika isteğinde olanları ise Avrupa Sermayesi’nin Osmanlı’yı sömürüsünün propagandasını yapmakla itham etmektedir. Çünkü Avrupa Sermayesi’nin serbest giriş çıkışının savunulması bizatihi devletin mevcut durumdaki geri kalmışlığına sebebiyet veren hallere itibar edilmesidir. Akçura, Avrupa Sermayesinin Osmanlı’ya girişi ile birlikte Osmanlı’nın küçükte olsa var olan endüstrisinin de perişan olduğunu var olan gelişme ivmesinin de yok olduğunu ifade etmektedir (2016b: 71). Bu yorumu ile Akçura açık bir biçimde Bağımlılık Okulu tezlerini çok daha erken bir tarihte dillendirmektedir. Ona göre Avrupa’da büyük sermayedarın ortaya çıkışı sürecinde küçük ve orta büyüklükteki sermayedarların büyükler lehine ortadan kalktığını ancak bu noktada sermayenin mevcut devletlerin kendi içinde muhafaza edilmiştir. Ancak büyük sermayenin Osmanlı’ya girişi neticesinde Osmanlı serveti bu büyük sermayenin ana yurduna akmıştır (Akçura, 2017b: 51).

Akçura bu noktadan sonra Bağımlılık Okulu teorisinin tersine bir çözüm önerisi sunarak daha ziyade Ortodoks Marksist çizgiye daha yakın olan bir çözüm önerisi ortaya atmıştır.

Memleketin mevcut perişan vaziyetten kurtuluşunun ivedilikle ‘‘Milli bir Burjuva’’ sınıfının oluşturulması gerektiğinde yattığını ilan etmiştir (Akçura, 2016b: 166).

Akçura, emperyalizm konusunda iktisadi nedenlerle birlikte ideolojik ve kültürel veçhelerde de emperyalizm konusu tartışmıştır. Örneğin Osmanlı içerisindeki Türkçülük cereyanı içerisinde yaptığı ayırımı odağını emperyalizm olgusu oluşturmaktadır. O gün için iki çeşit Türkçülük olduğunu ifade etmiştir. Birisi demokratik Türkçülük, diğeri ise emperyalist Türkçülüktür (Turancılık) (2016b: 30). Berkes de Akçura’nın bu yönü nedeniyle günümüz Türkçü cereyan tarafından ‘‘unutulduğunu’’ ifade etmektedir (Berkes, 1976: 202). Atagenç ve Tamçelik’in (Atagenç ve Tamçelik, 2018: 127) de altını çizdiği gibi Akçura’nın bu irredantist milliyetçiliği reddetmesi ile yeni kurulan Cumhuriyetin dış politika anlayışı ve yeni baştan başladığı tarih yazımı arasındaki paralellik dikkat çekicidir.

Akçura ideolojik-kültürel bağlamda vakıaları analiz ederken örtülü bir biçimde kendi toplumunun aydının da bulunan Avrupamerkezci bakış açısına da karşı çıkmıştır. Olaylar Batı gözüyle değil de Doğu gözünden incelenirse ortada bir ‘‘Şark’’ meselesi değil tam tersi ‘‘Garp’’ meselesi vardır (Georgeon, 2005: 84). Bu bağlamdan hareketle Akçura Tanzimat dönemi anlayışına sistematik bir biçimde eleştiriler yöneltmeye girişmiştir. Tanzimatçıların giriştikleri siyasal haklar ve hürriyetler hareketi başarılı olamamış ve Osmanlı bünyesindeki birçok yabancı azınlık imparatorluktan ayrılmıştı. Kültürel alanda Tanzimatçıların daha modern bir toplum yaratmak amacıyla modern okullar açması da yine başarısızlığa uğramıştı. Çünkü yeni okullar ile birlikte eski medreseler bir arada götürülmeye çalışılmış ve buna benzer düalist yapılar oluşturulmuştu. Ayrıca bu yeni okullarda da herhangi bir program birlikteliği söz konusu değildi. Öğretmenler çok farklı menşelere ve farklı sosyal çevrelere sahip kişilerden oluşmaktaydı. Bu durumda okullarda eğitim gören gençleri herhangi bir ülkü birlikteliğine sevk edemiyordu. Bunlara ek olarak ve daha da önemlisi Tanzimatçıları ekonomik alanda da başarılı olamamışlar dahası Avrupa Sermayesinin Osmanlı’ya girişini kolaylaştırarak ekonomiyi perişan bir vaziyete getirmişlerdi. Akçura’ya göre Tanzimat hareketi içinde Fransız emperyalizminin çok ciddi bir payı söz konusu idi (2005: 99).

Yusuf Akçura ilerleyen zamanlarda da Avrupamerkezci bakışa karşı çıkacak, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra da bu anlayışını devam ettirecektir. Oryantalizme karşı bu direnişi sebebiyle ona Cumhuriyetin en önemli projelerinden olan Türk Tarih Kurumu başkanlığı ve Türk Tarih yazıcılığının önderliği emanet edilecektir. Avrupamerkezci bakış

ile şekillenen son dönem İslam-ümme merkezli Osmanlı tarihçiliği rafa kaldırılacak ve Cumhuriyet'e uygun bir Türk tarihi Türklere uygarlık saflarında yer açacak biçimde yazılacaktı (Şenoğlu, 2009: 89). Gürhan Kat'tan aktardığımız kadarıyla Akçura Türk Tarih Tezi ilk kurultayında Avrupa bakış açısıyla oluşturulan "ırk" temelli tarih tezlerine karşı çıkıyor ve buna benzer tezlerin ilmi hiçbir değerinin olmadığı, Avrupa'nın yayılmacı ve sömürgeci anlayışına ideolojik bir meşruiyet temeli oluşturduğunu ifade etmiştir (Kat, 2010: 135):

Avrupalıların tahakküm gayesini istihdaf ederek ortaya attıkları, ırk nazariyelerinin ilmi bir kıymeti yoktur. Biz Avrupa müstemlekeleri haline getirilen memleketlerin ahalisine müstemlekeci milletler nazarından bakacak değiliz; biz bütün dünyada yaşayan insanlar, Avrupalılar gibi ve onlar derecesinde hukuka haiz adam evlatları telakki ediyoruz. Avrupalıları doyurmak ve semirtmek için halk olunmuş bir nevi hayvan sürüleri gibi değil!

Akçura çok açık bir biçimde Oryantalizme karşı çıkmıştır. Avrupa'nın bu bakış açısı ile tüm dünyayı kapitalist bir sömürü arenasına haline getirmesine, kendi nazarında "modernleşememiş" ülkeleri uygarlaştırma bahanesi ile sömürü çarkına dahil etmesine karşı çıkmıştır. Yine bu bakış açısı da açık bir biçimde Bağımlılık Okulu tezlerinin erken bir dillendirmesi olarak kabul edilebilir.

Türk Yurdu Dergisi, Akçura ve Parvus özelinde Osmanlı'nın ekonomik, toplumsal ve siyasal çözülmesinin altında yatan esas dinamikleri tespit etmiş ve bu probleme uygun devrin aksine hayalperestlikten uzak gerçekçi çözüm önerileri ortaya koymuşlardır. Bu çizgi Cumhuriyet dönemine de sirayet etmiş ve birçok aydın ilerleyen tarihlerde bu anlayışla genç Cumhuriyetin müreffeh bir ülkeye kavuşması amacıyla çalışmalara devam etmiştir. Bu bağlamda 1930'larda yayın hayatına giren Kadro Dergisi ve yazarlarının emperyalizm algısı incelenecektir.

4.2. Kadro Dergisi

Kadro Dergisi yayın hayatına başladığı tarihlerde (1932) Türkiye Cumhuriyeti de tıpkı başka dünya ülkeleri gibi 1929 Büyük Buhran'ın harap ettiği ekonomik durumu düzeltmeye çalışmaktaydı. Bununla birlikte Teşvik-i Sanayi kanunu başarılı olamamış, Serbest Cumhuriyet Fırkası kapanmış ve dünya genelinde de keynezyen ekonomik modelin yükselişi ile birlikte liberal ekonomi politikalarına karşı derin bir güvensizlik ortamı oluşmuştur (Kuruç, 1987: 102). Böyle bir ortamda ekonomik gelişme ve kalkınmanın sağlanması için yeni yöntem arayışları baş göstermiştir. Bu vesile ile de devletçilik düşüncesi güç kazanmıştır. Kadro Dergisi bu yükselen devletçi anlayışın yılmaz bir

savunucusu olarak yayın hayatına başlamıştır. Bu yönüyle Kadro, Cumhuriyetin model arayışına bir cevap niteliği taşımaktadır (Işık ve Eşitti, 2014: 268).

Kadro yazarları Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge ve İsmail Hüsrev Tökin vd. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılış sürecinde Batı emperyalizmi tarafından sömürülüşüne tanık olarak büyümüş fikir adamlarıdır. Bu tanıklık ile gelişen bilinçleri dolayısıyla da Batı emperyalizmini ortaya çıkaran liberalizm, kapitalizm gibi mefhumlara da her daim mesafeli olmuşlar, hatta çoğunlukla bu kavramlara karşı çıkmışlardır (Kaya ve Yücer, 2018: 566).

Bu bağlamdan hareketle Kadro yazarlarının yeni kurulan cumhuriyet için çıkış yolu olarak sundukları devletçi ekonomik modele, emperyalizme karşı verilen mücadelede kilit bir görev atfettiklerini söylemek gerekmektedir. Emperyalizme karşı verilen savaşın akabinde kazanılan siyasal hakların akamete uğramaması için ekonomik alanda da aynı şekilde bağımsızlığın sağlanması ihtiyacı gün yüzüne çıkmıştır. Bu noktada Kadro münevverleri için devletçi ekonomi emperyalizme karşı verilecek mücadelenin yeni silahıdır. Kadro yazarlarının bilincinde anti-emperyalist mücadele ile devletçilik özdeşleşirken, emperyalist tahakküm ile de onu doğuran liberal ekonomik model özdeşleşmiştir.

Kadrocuların bu şekilde liberal ekonomi politikaları ile emperyalizmi özdeşleştirmesi bu olguya koşut olarak kendi ifadeleri ile ‘yarı-müstemleke’ geçmişe sahip bir ülke aydını olmaları gibi durumlar birçok akademisyene göre onların emperyalizme ilişkin çıkarımlarının kendilerinden otuz yıl kadar sonra kuramlarını ortaya koyacak olan Bağımlılık Okulu ve Dünya Sistem Teorisi ile benzeşmelerini beraberinde getirmiştir. Örneğin M. Asım Karaömerlioğlu Kadro ile Bağımlılık Okulu’nun benzer tezler ortaya koyduklarının iddia etmiştir. Karaömerlioğlu’na (2002: 86) göre Kadrocular tıpkı Bağımlılık Okulu gibi temel çelişkiyi ülke içinde değil dışında aramaktadır. Farklı bir ifade ile Türkiye’nin geri kalmışlığının sebebi kendi iç dinamikleri değil, Avrupa Sermayesinin oluşturduğu sömürü ilişkisidir. Dolayısıyla dışsal sömürü etkeninin içerideki komprador işbirlikçisi de Hristiyan burjuvazisidir. Frank’in lümpen burjuva terimi ile bu noktada komprador burjuvazi benzerlik göstermektedir. Karaömerlioğlu’nun haricinde Kadro hareketini Bağımlılık Okulu kuramı ile benzerliği noktasında ele alan bir başka çalışma Rıdvan Turhan’a aittir. Turhan (2018: 272) Kadro Dergisi’nin gelişme, kapitalizmin gelişimi, azgelişmişlik ve emperyalist bağımlılık kavramları üzerine Bağımlılık Okulu ile çok benzer düşüncelere sahip olduğunu ifade etmektedir.

Bu isimler haricinde benzer düşüncelere sahip iki farklı kişiyi de zikredebiliriz: Ayşe Trak ve Haldun Gülalp. Gülalp, Kadro'nun azgelişmişlik ve gelişmişlik üzerine fikirlerinin daha sonra Bağımlılık Okulu tarafından yeniden üretildiğini ifade etmektedir. Kadroculara göre asıl çatışma alanı gelişmiş ülkeler ile azgelişmiş ülkeler arasındadır, tıpkı Bağımlılık Okulunda olduğu gibi. Ayşe Trak içinse 1930'larda Türkiye'de Kadro tarafından gerçekleştirilen "gelişme" çalışmaları dünya literatürüne çok ciddi bir katkı özelliği gösterebilir (Türkeş, 1999: 65).

Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, literatürde Kadro Dergisi'nin ortaya koyduğu emperyalizm analizinin Bağımlılık Okulu ile neredeyse türdeş şekilde kabul edilmesidir. Birçok ortak nokta bulunmakla birlikte Kadrocu Aydınların Bağımlılık Okulu'ndan ayrıldıkları ya da Klasik Marksist Emperyalizm Kuramı ile ortaklaştığı birçok önemli yön de söz konusudur. Örneğin Türkeş'in (1999: 105) belirttiği üzere Kadrocuların ortaya koydukları iki önemli tez Lenin'in öngörülleri ile örtüşmektedir. Kadrocular, sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanacaklarını ve bu süreç neticesinde emperyalizmin çökeceğini iddia etmişlerdir. Bu fikirler şüphesiz Lenin'in tahlilleri ile örtüşmektedir. Bununla birlikte Şevket Süreyya Aydemir ve İsmail Hüsrev Tökin üniversite eğitimlerini Moskova'da gerçekleştirdikleri için Marksizm'i ve Leninizm'i yakından tanıma imkanı da bulmuşlardır. Bu noktada Kadrocuların Lenin'den, özellikle Emperyalizm tahlili noktasında etkilenmediklerini söylemek ya da bu etkileşimi görmezden gelerek Kadro analizi yapmak hatalı ya da eksik olacaktır.

Tüm bu söylenceye ek olarak aşağıda da ayrıntılı bir analizi yapılacağı üzere Kadro yazarları için gerek Klasik Kuram gerekse Bağımlılık Okulu'ndan farklı olarak emperyalizmin ideolojik bir önemi de söz konusudur. Tekeli ve İlkin'in (1984: 51) vurguladığı üzere Türk Devrimi için ideoloji arayışı içinde olan Kadrocular için emperyalizm önemli bir kategori görevi üstlenmektedir. Bu sebeple çalışmalarında emperyalizmin ekonomik boyutuna paralel olarak ideolojik boyutuyla da ayrıca hemhal olmuşlardır.

4.2.1. Şevket Süreyya Aydemir

Şevket Süreyya Aydemir'in Kadro hareketinin fikirsel önderi, ideoloğu olduğu konusunda literatürde kapsamlı bir fikir birlikteliği söz konusudur. Bu çalışmaya da benzer bir kanaat hakim olduğu için bölümde öncelikle Aydemir'in emperyalizm düşüncesi incelenecektir.

Her şeyden evvel Aydemir'in cihanı telakki tarzı ile çok farklı bir mental duruma sahip olduğu gözlemlenebilir. Aydemir Kadro'nun daha ilk sayılarından itibaren Avrupa gözünden cihan telakkisi ile Avrupa tarafından sömürülen ülkeler bağlamında cihana bakış açısının farklılık gösterdiğini hatta ve hatta bunlar arasında bir tezat barındığını dillendirmeye başlamıştır.

Avrupa gözünden dünyadaki gelişimin kanunlarının Avrupa'nın gelişiminin taklidinden ibaretti. Eğer dünya devletleri gelişmek ve Avrupa gibi medeni olmak istiyorlarsa Avrupa'nın onlara çizdiği yolu takip etmeli idi. Bu durumun doğal bir sonuç olarak dünya nüfusunun büyük bir bölümünün o gün için Avrupa hesabına çalışmasını sağlayacak olan müstemlekeci cihan nizamının kuruluşunu temin etmiştir. Aydemir'e (1932: 7) göre Avrupa'da bir avuç azınlık (hakim sınıf) tüm bu sistemin en üstüne oturup hem sömürge ülkesinde yaşayan insanları hem de Avrupa içindeki daha aşağı tabakları sömürmüştür. Bu durumdan daha da vahim olanı ise bu söz konusu azınlık her türlü ilmi prensibe kendi nizamını hakikat diye dayatmaktadır. Ancak Aydemir'in nazarında bütün dünya iki büyük çelişkinin pençesinde ızdırap çekmektedir. Bu çelişkiler; bir tarafta müstemleke ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında cereyan ederken diğer tarafta gelişmiş ülkelerin kendi içinde sömüren ve sömürülen sınıflar arasında gerçekleşmektedir. Aydemir bu halin böyle bir vaziyet almasında makineleşmeden kaynaklandığını ibraz etmektedir. *İnkılap ve Kadro* isimli çalışmasında gelişmiş ülkelerin bir başkalarının sanayiden yoksun bırakılmaları ve ilkel kalmaları hesabına çok büyük ölçeklerde sanayiler vücuda getirildiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte bu sanayileşmiş ülkelerde makine gücünü elinde bulunduran sınıf olan kapitalistler ile bu üretim araçlarından yoksun kalan işçi sınıfı arasında sanayileşmiş ülkelere özgü bir iç çelişki doğmuştur (Aydemir, 1968: 40). Tabi ki bu makine gücüne sahip olamayan ve el sanayisine bağımlı kalan ülkeler ile sanayileşmiş ülkeler arasında da bir çelişki söz konusu olmuştur.

Bu durumun halline ilişkin olarak metropol ve müstemlekeler arasında yeni bir mübadele nizamı gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Müstemlekeler için önerdiği şey bir nevi otarşidir. Ancak tabi bu otarşi ifadesinden dışarıya tamamen kapanmış bir ekonominin anlaşılmaması gerektiğini de vurgulamaktadır. Aydemir'in nazarında otarşi kavramı; yarı sömürge ve sömürge olan ülkelerin gelişmiş ülkelere iktisadi anlamda bağımlılık ilişkisi kurmasına karşılık verilen bir reaksiyondur. Diğer bir ifade ile azgelişmiş ülkelerin gelişmişlere bağımlılığını yok edip aralarında daha eşit bir ilişkinin tesis edilmesidir. Dolayısıyla müstemlekelerde oluşturulup, sömürgecilere akıtılan zenginliklerin söz konusu

lkelerde kalmasını sağlayacaktır (1968: 61). Bu bağlamda incelendiğinde Aydemir'in ortaya koyduğu otarşı kavramı Bağımlılık Okulu'nun düşüncesi ile koşutluk arz etmektedir.

Aydemir, Türk münevverinin bu yeni bir anlayış gerekliliğine karşı kr oluşunu eleştirmektedir. Aydemir nazarında onlar hala Avrupa'nın kmş ilmi prensiplerini tıpkı bir "afyon" gibi yutmakta ve uyuşmaktadır (1932a: 10). Bu ilmi prensipler neredeyse asırları aşkın süregelen bir soygunun hikyesidir. Avrupa gelişme yolunda dünyanın neredeyse her yerindeki zenginlikleri cebir kullanarak kendi hesabına geçirmiştir. İşte tam da bu yöntem sayesinde başkalarını geri bırakarak kendi gelişmiş Avrupa'sını inşa etmiştir. Buna ek olarak Gülalp'in (1998: 954) de vurguladığı gibi Aydemir bu metropol-koloni yapısının kapitalizmin dünya geneli yayılmasında engel teşkil ettiğini ifade eder. Metropol-koloni yapısının devamlılığı sadece metropolün hakim sınıfının faydasına değildir. Aynı zamanda bu yapının sömürdüğü koloni artı-değerinden pay alan gelişmiş ülke proletaryasının da büyük bir faydası söz konusudur. Dolayısıyla gelişmiş ülkelerde hedeflenen proletarya devrimi bu sistemin yok olmasını sağlamayacaktır. Bu konu Marksistler tarafından sürekli olarak görmezden gelinmektedir. Dünyadaki eşitsiz gelişmenin kökenlerini açıklamakta yetersiz kalmaktadırlar.

Aydemir'in bu noktada önerdiği metot, ülkelerin sömürge sistemindeki konumları ile ilişkili olarak eşitsiz gelişimin kökenlerine bakmaktır. Söz konusu durumda Aydemir, Wallerstein'in sınıflandırmasını (merkez, evre ve yarı-evre) andıran bir kategorileştirme yapar. Bunlar; büyük sanayi memleketleri, sömürgeler ve yarı-smrgelerdir. Ancak bu yapının her geçen gün temelden sarsıldığını düşünmektedir. Özellikle Büyük Buhran ile birlikte eski hegemonik düzenin sarsıldığını, büyük sanayi memleketlerinin içinde yeniden tansiyonun yükseldiğini ve bu gelişmelere müteakip olarak müstemleke memleketlerde yeni sanayilerin doğmaya başladığını ifade etmiştir (Aydemir, 1932a: 11). Tıpkı Bağımlılık Kuramında olduğu gibi Aydemir'in düşünce yapısında da "kriz" dönemleri, bağımlılık ilişkilerinin gevşemesini sağlayan ve bu sayede azgelişmiş ülkelerin gelişme kaydedebilmesine imkan sağlayan süreçler olarak kabul edilmektedir (Işık ve Eşitti, 2014: 275. Ertan, 1994: 113).

Aydemir'in karşı çıktığı bir başka önemli kavram ise emperyalizmin ideolojik zeminini de hazırlayan Avrupamerkezci anlayıştır. Avrupamerkezci anlayışı tıpkı küre-i arz merkezli evren anlayışı gibi hatalı kabul etmektedir. Batlamyus'un ortaya attığı evrenin merkezinde

dünyanın olduğu ve yüzyıllarca insan zihnini esir eden yanlış telakkinin Kopernik tarafından yıkılması gibi Avrupamerkezci anlayışın da yıkılmaya mahkum olduğunu belirtmektedir. Bütün gelişimin ve ilerlemenin temelini Avrupa olduğu yönündeki bu telakki, Avrupa'ya karşı olan her türlü düşünciyi ve akımı yıkıcı veya barbar olarak nitelendirmektedir. Ancak bu durum koloncilik faaliyetleri ile beraber vahşi bir hal alamaya başladı. Yeni pazarların keşfi, yeni ticaret yollarının oluşturulması ve bunlar üzerine gerçekleştirilen kanlı mücadeleler Avrupamerkezci bakışın sorunlarını gözler önüne sermiştir. Müstemlekecilik, Avrupamerkezci bakış sayesinde tüm o vahşet ve kana rağmen hoş gösterilebilmiştir. Bu bağlamdan hareketle Aydemir Avrupamerkezci bakışı kesinlikle reddetmektedir (Aydemir, 1932b: 7). Çünkü ona göre kapitalizmin I. Cihan Harbi öncesi süreçte gerek taraftarları gerekse karşıtları tarafından geçerli müesses nizam kabul edilmiştir. Ancak Aydemir'in nazarında bu yapının cihanşümül bir hal alması mümkün değildir. Müstemlekecilik haddi zatında bu sistemin ayakta durabilmesini sağlayan temeli teşkil etmektedir. Dolayısıyla kapitalizmin dünya geneli bir sistem haline gelmesi mümkün değildir. Kendi içindeki yarattığı bu çelişki dolayısıyla asla cihanşümül bir vaziyete erişemeyecektir. Aydemir'in bu görüşleri çalışmanın ilk bölümünde görüşlerini irdelediğimiz Rosa Luxemburg'un kapitalizmin sonuna ilişkin olarak yaptığı çözümleme ile birebir uyuşmaktadır. Bu bağlamdan hareketle de Aydemir (1932c: 41) tekrar asli çelişkinin burjuva-proleter çelişkisi olmadığını, temel tezaadın müstemleke memleketler ile gelişmiş sanayi memleketleri arasında olduğunu vurgulamıştır. Trak'ın (1985: 94) altını çizdiği üzere Marksist teoride temel çelişki işçi sınıfı ile kapitalist arasındaki çelişkidir. Ancak bu incelemenin temel nesnesi gelişmiş kapitalist toplumlardır. Konuya Kadro gibi azgelişmiş ülkeler penceresinden bakıldığında çelişkinin daha büyük bir ölçüye kaydığı görülmektedir.

Aydemir'in Emperyalizme⁷ ilişkin görüşlerini en açık bir biçimde inceleyebileceğimiz çalışması belki de Kadro Dergisi'nin 16. sayısına yazdığı *Emperyalizm Şahlanıyor Mu?* isimli yazısıdır. Yazıda Aydemir emperyalizmi tarihsel bir süreklilik çerçevesi içinden incelemektedir. Ona göre emperyalizm tarihsel süreç içinde bilhassa iki aşamada saldırgan, sömürgeci bir tutum izlemiştir. Bunlardan ilki, kapitalizmin ilk sermaye birikiminin gerçekleştiği süreç olan kuruluşudur. İkincisi ise, çöküş olarak nitelendirilebilecek son aşamasıdır. İlk aşama daha evvelde bahsedildiği üzere kapitalizmin oluşum esnasında

⁷ Aydemir emperyalizmi kapitalizmin istilacı karakteri nitelemek için kullandığını yazıya koyduğu dipnotta özellikle belirtmektedir.

dünyanın birçok noktasında sömürgecilik ve yağma politikası izlemesi neticesinde bahse konu olan ülke zenginliklerinin Avrupa'ya aktarıldığı süreçtir. Aydemir bu süreci (1933: 5) şu şekilde aktarmaktadır:

Bu kudurgan fakat maskesiz yağma devrinde, papalardan prenslere, birer azılı korsan reisinden başka bir şey olmayan müstemleke vali umumilerine ve nihayet Avrupa hapishanelerinden medar ormanlarına boşaltılan kara ruhlu hırsız çetelerine kadar her Avrupalı el ele çalıştı, daha sonraki Avrupanın iktisadi teveffukunu ve nihayet kültür hegemonyasını temin eden ilk sermaye terakümü yahut ticaret sermayedarlığı bu suretle vücut buldu.

Bu yağmacı ve istilacı anlayış kapitalizmin doğuş aşamasını işaretlemektedir. Daha sonra makinanın icadı ile birlikte kapitalizmin gençlik çağına geçilmiştir. Makinanın icadını takip eden süreçte Batı Avrupa'da üretilen devasa ölçeklerdeki metalar dünya üzerindeki müsait bütün ülkelere akmaya başladı. Bu makine vasıtasıyla kitlesel üretilen metaların girdiği ülke pazarlarında bütün zanaatı, el işçiliğini katledip, tüketti. Bu durumun neticesinde söz konusu yok olan el işçiliği ve zanaatın yerine Avrupa olduğu gibi manifaktür üretim yapan atölyeler ya da fabrikalar geçmedi. Aksine buralarda kapitalist sanayinin üretimine aracılık etmekten başka bir işleve haiz olmayan bir 'çarşı alışverişçiliği' oluşmuştur (1933: 6). Bu noktada yine Aydemir'in Marx'ın kapitalizmin sömürgelerdeki rolüne ilişkin olumlu yaklaşımını reddettiği ve Luxemburg'un kapitalizmin kendi dışına olan yöneliminde ortaya attığı süreçlere benzer bir süreç tahliline yaklaştığı takip edilebiliyor. Bununla birlikte Aydemir Avrupamerkezci anlayışın paralelinde müstemleke istismarına ideolojik temel hazırlayan bir başka mefhumdan daha söz etmektedir. Bizatihi Avrupamerkezci anlayışla dirsek temasına sahip olan bu kavram ırkçılıktır. Avrupa düşünce dünyasının mihenk taşları arasında ülkelerin medeniyet seviyeleri ile ırkları arasında bağlantı kuran bir anlayış da bulunmaktadır. Medeniyeti geliştiren Avrupa'yı yüksek ırk, Siyahileri ise maymunla eşdeğer tutan bu anlayış yüzyıllarca Avrupa dışındaki toplumların sömürülmesinin, katledilmesinin, esir edilip alınıp satılan bir eşyaya dönüştürülmesinin haklı gerekçesi olarak kullanılmıştır (1933: 7)

Bahse konu yazısında Aydemir son olarak emperyalizm çöküş aşamasını zikreder. Tıpkı Lenin gibi Aydemir de bu aşamanın 'çürümüşlüğü' kendince tasvir eder (1933: 10):

Doğuş çağında emperyalizmin teaddisi zalimanedir, fakat diridir. Çöküş ve dağılış safhasında ise bu teaddi sadece sırnaşık bir eda alır. Bu teaddide artık, on dokuzuncu asır Avrupasının genç ve korkunç enerjisi yerine, hayatiyetten kalmış ve bütün zaafı demaske olmuş günahkar bir ihtiyarın müfteris tevehhürü vardır. İşte şimdi biz, emperyalizmin hem çöküş ve dağılış çağı içinde, hem de artık hayat usaresi kalmayan, düşkün, fakat sırnaşık teaddisi karşısındayız.

Emperyalizmin, kapitalizmin en yüksek aşamasında Lenin'in mevcut aşama ile ilgili görüşlerine benzer düşünceler öne süren Aydemir'in bu aşamanın sonlanmasına ilişkin görüşlerinde Lenin ile benzerliği bulunup bulunmadığı ise ayrı bir inceleme nesnesidir lakin benzerlik ihtiva ettiği yönünde görüş bildirilebilir. Çünkü, Lenin çalışmanın geçmiş bölümünde de gördüğümüz üzere ‘‘çürümüşlüğü’’ vurgulamakla birlikte eğer devrimci bir mücadele gerçekleşmezse kapitalizmin kendi kendisini bitirmeyeceğini hatta bu hastalıktan kurtulabileceğini de vurgulamıştır. Benzer bir biçimde Aydemir, her ne kadar Lenin kadar açık sözlü olmasa da, özellikle Milli Kurtuluş Mücadelelerine yüklediği misyon göz önüne alındığında emperyalizm probleminin çözümünde Lenin ile ortak bir kanaate sahip olduğu söylenirse yanlış olmayacaktır.

Aydemir bu düşüncelere ek olarak emperyalizm hususunda Marksizmin işçi sınıfının dünya çapında farklılıklar göstermesi konusunu da tam anlamı ile irdelemediği düşüncesindedir. İşçi sınıfı Enternasyonal içinde tek bir parça gibi görülür ve onlar arasındaki hayat standartları açısından farklılık göz ardı edilir. Aydemir'e (1933a: 15) göre iktisadi mukadderat anlamında bir Çinli işçi veya Hintli işçi kesinlikle bir Avrupalı işçi ile aynı yaşam kalitesine ve gelire sahip değildir. Lenin de *Emperyalist Ekonomizm* adlı çalışmasında bu gerçeğin altını çizmiştir. Her ne kadar Lenin ayrıcalıklı yapıyı işçi aristokrasisi ismini verdiği belirli bir zümreye atfetse de Aydemir bunun sınıf geneline yansıdığını düşündüren bir noktadan olayı irdelemektedir. Buna benzer bir yorum Samir Amin tarafından yapılmıştır. Amin de tıpkı Aydemir gibi işçi sınıfı içerisinde belirli bir zümreye böylesi bir ayrıcalık sağlandığı düşüncesinden ziyade Avrupa devletlerindeki işçi sınıflarının kahir ekseriyette toplam yaşam standartlarında bir iyileştirme yapıldığına dikkat çekmiştir. Türkeş'in (1999: 123) vurguladığı üzere Marx sömürü ilişkisi emek-sermaye çelişkisi üzerinden değerlendirmiştir. Bu ilişki tabi ki çok önemlidir. Ancak Aydemir nazarında kapitalist sermaye birikimini açıklamakta yetersizdir. İşte tam bu noktada Aydemir sömürgelerden artık aktarımını devreye sokmaktadır. Dolayısıyla Aydemir devrimsel bir hareketle Marksizmin tarihin eyleyen öznesi olarak kabul ettiği sınıfın yerine millet kavramını geçirmektedir. Aydemir'e göre asıl dikkat edilmesi gereken çelişki gelişmiş ülkelerdeki işçi sınıfı ile kapitalistler arasındaki çelişki değildir. Zira yukarıda da bahsedildiği üzere o işçi sınıflarının sistemden menfaati söz konusudur. Bu sistemden en azami derecede olumsuz etkilenen grup azgelişmiş ülke toplumlarıdır. Buna karşın Marksizm için millet kavramı kapitalizm tarafından üretilmiş sakıncalı bir üründür. Aydemir'e (1933b: 9) göre Marksizm bu sebepten ötürü Millet kavramını yorumlama

noktasında hataya düşmüştür. Aydemir'in ifade ettiği gibi, Marksizm konuya Avrupa ülkeleri çerçevesinden bakmaktadır (1968: 37). Dolayısıyla Marksizm de Avrupamerkezci bakıştan nasibini almış görünmektedir. Bu vaziyetin doğal bir uzantısı olarak da Milli Kurtuluş Mücadelesi verilen ülkelerde izlenecek gelişme politikaları hususunda Marksizm tatmin edici bir açıklama getirememektedir.

Son olarak Aydemir'in emperyalizm analizinde ilgilenilecek konu; onun liberal politikalarla işleyen devlet anlayışına bakışı ve emperyalizm ile bu anlayış arasında kurduğu bağlantıdır. 19. yy'da Avrupa'da ortaya çıkan liberal devletin aslında liberal falan olmadığını aksine zalim ve soyguncu bir karaktere sahip olduğunu ifade etmektedir (1968: 173):

1841-1842'de 400.000.000 Çinliyi silah kuvveti ile afyon satın almaya, afyon kullanmayı sürdürmeye mecbur eden donanmayı ve asker birliklerini Çin'e kim gönderdi? 1875-1900 arasında, Hindistan'da açlıktan ölenlerin sayısı 26.000.000'a varırken, İngiltere'de arazinin ya asilzadeler için av sahası, yahut mensucat sanayii için yün yetiştirilen meralar halinde kalmasını güden, fakat İngiltere'ye buğday ulaştırmak için de, hem de açlık bölgelerinden geçirilmek suretiyle, yalnız 1899-1900 yıllarında 60.000.000 İngiliz liralık buğdayı Hindistan'dan çeken İngiliz devleti politikasının, liberal ve insani mahiyeti neresindedir?

Çin, Hindistan, İran ve hatta Osmanlı Türkiye'si gibi uzun süre dünyaya deri, bakır, gümüş gibi maddeler ihraç eden bunlara ek olarak pamuklu dokumalar satabilen ülkelerin tezgahlarının durmasının ya da ticaret yollarının tamamen boşalmasının ne gibi bir açıklaması yapılabilir? Aydemir'in bu soruya cevabı "liberal insanîyetçi Avrupa'nın iktisadi siyaseti" (1968: 174) olmuştur. Aydemir nazarında 19. yy eseri olan liberal devlet nizamı ve demokrasisi, "kendi içinde sermaye düzenleri, kendi dışında silah gücü, kapitülasyonlar, diplomatik ittifaklar ve entrikalar, borçlandırma yolları, işgaller, taksimler ve yağmalarla yürütülen korkunç bir kapitalizm-emperyalizm sisteminin, maskeli ifadesinden başka bir şey değildir" (1968:175). Aydemir, liberal iktisadi düşünce ve devlet anlayışının tam manası ile kapitalist-emperyalist düzene hizmet eden bir araç olduğunu düşünmektedir. Her ne kadar devleti tamamen Marksizm'de olduğu gibi hakim sınıfın bir baskı aygıtı olarak değerlendirmese de, bu yorumunda örtülü olarak liberal devleti söz konusu minvalde değerlendirmiştir. Ancak buna karşın aynı zamanda Ertan'ın (1994: 100) da gerek Aydemir gerekse tüm Kadro yazarları devletçiliği söz konusu liberal anlayışa ve emperyalizme karşı bir silah olarak değerlendirmiştir.

4.2.2. Vedat Nedim Tör

Vedat Nedim Tör henüz Kadro'nun ilk sayısından itibaren yabancı ülkelerden gelen uzmanların Türkiye için ortaya koyduğu eskinin müstemlekeci mantığının devamı niteliğindeki sözde çözüm önerilerine ve gelişme programlarına karşı çıkar. Tör'ün bakış açısında bu uzmanlar Türkiye'nin bağımsızlığına, milli endüstrisine, milli gümrük politikasına, milli maliye anlayışına kısacası Türkiye'nin her türden bağımsızlıkçı anlayışına karşıdır. Ancak Türkiye Cumhuriyeti artık yarı-müstemleke vaziyetteki Osmanlı değildir. Dolayısıyla bunlar arasındaki farkı algılayamayan uzmanlar Türkiye'ye hala müstemleke iktisadi anlayışı ile yaklaşmaktadır (Tör, 1932: 10).

Tör Osmanlı'nın geri kalmışlığının sebebini Tanzimat sonrası süreçte Avrupa Sermayesine ait ürünlerin Osmanlı pazarlarına serbest bir biçimde girişine paralel olarak fikir alanında bu serbestliğin normal olduğunu beyan edecek olan liberalizmin de girişinde görmektedir. Avrupa endüstrisinde üretilen metalar yarı-müstemleke durumdaki Osmanlı pazarlarına girmiş, el sanayini ve zanaatı yok olma noktasına sürüklemiş ve yerine kötü bir çarşı ekonomisi ikame etmiştir. Bu durumu ideolojik zeminde normalleştirip rıza üretecek mefhum da liberalizmden başkası değildir. "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler!" mantığı ile gelişmemiş ülke pazarlarını gelişmiş kapitalist ülkelerin emtia talanına karşı korunmasız kılan liberalizm fikriyatı, Tör nezdinde emperyalizmin bizzat kendisi kadar tehlikelidir (1932a: 10). Bu düşüncelere ek olarak Tör Büyük Buhranın azgelişmiş ülkeler için gelişme yolunda bir adım olabileceğini ifade etmiştir. Bu düşüncesi ile Bağımlılık Okulu'nun kriz süreçlerine ilişkin görüşlerine koştur bir kanaate sahip olduğu ifade edilebilir.

Tör'e göre, liberal iktisat mantığı dünyadaki mevcut hali anlamakta yetersizdir. Liberalizm çerçevesinden olaylar incelendiğinde hakikat gözden kaçırılmaktadır. Çünkü liberal iktisat anlayışı örneğin siyasi arenayı partiler, seçim mücadeleleri ve parlamento ile bu müesseselerin ilişkisi bağlamında ele almaktadır. Fakat o gün için artık bu tarz kurumlar çözülmektedir. Liberalizmin dayandığı temellerden uluslararası düzen eski hali ile devam etmemektedir. Öncesinde yani müstemleke memleketlerin artı değeri kapitalist ülkelerdeki sınıf çatışmalarının halledilmesi hesabına yağmalandığı zamanlarda liberal iktisadın parti müesseseleri bir anlam ifade edebiliyordu. Fakat uluslararası düzen azgelişmiş ülkelerdeki milli kurtuluş mücadeleleri marifetiyle gelişmemiş ülkeler lehine bozulduğu zaman zarfında liberalizmin kurumları da bir bir çökmeye yüz tutmuştur. Tör'e (1932b: 29) göre

Avrupa devletlerinde artan işsizlik ve liberal kurumlarda yaşanan çözümler sadece bir sınıfın diğeri üzerindeki tahakkümü veya istismarı üzerinden değerlendirilemez. Konu burada daha büyük bir ölçekte deyim yerindeyse küresel bir ölçekte cereyan etmektedir. Doğal olarak inceleme sadece Avrupa’da birkaç devlet bağlamından kurtarılıp dünya geneli bir hüviyete büründürülmelidir. Bu noktada Tör odak noktayı her ne kadar dünya geneline getirip, Dünya Sistem Teorisi ölçeğinde bir inceleme öneriyor gibi gözükse de aslında yaptığı bunun zıddıdır. Tör, küçük ölçekte sadece Avrupa devletlerine odaklanmanın hatalı olduğunu savunup tıpkı Şevket Süreyya Aydemir gibi çelişkiyi gelişmiş ülkeler ile azgelişmiş ülkeler bağlamına oturtmak gayesindedir. Bunun içinde dünya genelinde yaşanan süreçlere dikkat çekmektedir. Ancak bu kesinlikle Dünya Sistem Teorisinde olduğu gibi devletleri es geçen, onların fevkinde tarihsel olarak çok eski zamanlardan beri var olan odak noktası belirli tarihsel aralıklarda farklı kıtalara kayabilen kelimenin tam anlamı ile küresel ölçekli bir ticaret sistemine atıf yapmamaktadır. Yapmaya çalıştığı açık bir biçimde Avrupamerkezci bakışın dikkatini kendi düşüncesine göre asıl çelişkinin zuhur ettiği azgelişmiş ülkelere çekebilmektir.

Tör, bu duruma ek olarak Osmanlı’nın müstemleke durumunun devamlılığının garanti altına alınması için, gümrük rejimi esareti, kapitülasyonlar, duyunu umumiye gibi yapıları kuranlarca çok kritik bir formül ortaya konulduğunu ifade etmiştir. Bu formül, “karşılıklı üstünlükler” olarak bildiğimiz, sanayide gelişmemiş ülkelere gelişmiş ülkelerin tahıl ambarı muamelesini layık gören, bu ülkelerin ziraat ile uğraşmalarının kendi hayırlarına olacağını telkin eden bir anlayışın ürünüdür. Tör’e (1932c: 13) göre bu formül ile Osmanlı ve dahası Türkiye, onu kendi malları için bir açık pazara dönüştürmek isteyen odaklarca son derece kullanışlıdır. Nitekim bu iktisadi anlayış Türkiye’de de Darulfünun içinde bir takım çevrelerce muteber iktisat anlayışı olarak vaaz edilegelmiştir. Tör için bu yabancı ve düşman nazariye milli bir maliye ve ekonomi politikasının önündeki ciddi bir engeli teşkil etmektedir. Ne yazık ki aynı zamanda bir takım Türk münevverler tarafından da desteklenmektedir. Bu durumun devamlılığı noktasında gerçekleştirilecek ekonomik politikalar Osmanlı’da olduğu gibi yeni, genç Türkiye Cumhuriyeti’nin de bağımlılık ilişkileri içinde debelenen ve devamlı surette yarı-müstemleke bir pozisyonda kalmasını beraberinde getirecektir. Çünkü “ziraat memleketleri ile sanayi memleketleri arasındaki mübadele münasebetlerinde, birincileri aleyhine bir kıymet farkı vardır. İşte müstemlekelerin istismar mekanizmasını işleten motor budur” (1932c: 14). Tör’ün burada vurguladığı nokta üretilen ürünlerin nitelik farkı dolayısıyla ticarete gerçekleşen eşitsiz bir mübadele

ilişkisidir. Bağımlılık Okulu'nda da "eşitsiz mübadele" kavramı başat bir rol üstlenmektedir.

Bu bağlamdan hareketle denilebilir ki; Vedat Nedim Tör için liberal iktisadi anlayış özellikle müstemleke ve yarı-müstemleke memleketlerde açık bir biçimde emperyalizme hizmet etmektedir. Tör bu durumu şu şekilde özetlemiştir (1932d: 12):

Liberal iktisat sisteminin milletler arası ticaret münasebetlerini tanzim eden ticaret mukaveleleri en ziyade mazharı müsaade millet prensibine dayanırdı. Bu prensip, cihan iktisadiyatının demirbaş prensiplerinden biridir. Emperyalistçe bir yayılma için biçilmiş kaftan olan bu prensip, harice karşı müstakil, kayıtsız ve şartsız bir ticaret siyaseti takibine engel oluyordu. Çünkü karşılıklı menfaatler icabı her hangi bir yabancı millete yapmak mecburiyetinde kalınan bir müsaadeyi, bütün diğer milletlerle yapılacak mukavelelere de teşmil etmek mecburiyeti vardı.

Tabi bu durumun doğal bir sonucu olarak da, istenilen şekilde bir gümrük politikası icra edilememekte idi.

Tüm bu gerekçeler ile birlikte Tör kapitalizmin Türkiye'deki gelişimini tehlikeli olarak görmüştür. Liberalizmin emperyalistçe bir yayılmaya imkan tanınması, milli bir iktisat anlayışının işletilmesine muarız olması hasebiyle de Tör liberalizme topyekun karşı çıkmıştır. Ancak tüm bunlara karşın her ne kadar ferdi teşebbüse karşı çıksa da, Bağımlılık Okulu analizindeki ferdi teşebbüs ile ilintili "lumpen" yakıştırması yapmamıştır. Kapitalist sınıfa ilişkin olarak görülen "komprador" nitelemesi Vedat Nedim Tör'de görülmemektedir (1933: 16). O sadece Türkiye özelinde ferdi teşebbüsün niteliksizliği ve geriliğinden dem vurmakta bu yönüyle de devletçiliğin faziletlerini sıralamaktadır.

4.2.3. Burhan Asaf Belge

Burhan Asaf Belge, emperyalist nizamın çökmekte olduğunu ve bu çöküşün sebeplerinin I. Cihan Harbi evveliyatında aranmasının elzem olduğunu düşünmektedir. Büyük Buhran benzeri bir büyüklükte daha önce herhangi bir kriz yaşanmadığını, bu ebatta bir krizi var eden sürecin sebeplerinin Cihan Harbinden de öncesinde yattığını düşünmektedir. Cihan Harbi'ne giden süreçte Avrupa Kapitalist ülkeleri arasında "mahreç" sorunu baş göstermiştir. Devasa ölçekli üretimler ve bu üretilen malların satılabileceği açık pazarlar dengesi, uluslararası arenaya yeni katılan güçlü rakiplerce daraltılmıştır. Bu durumda beraberinde azalan pazarlara yönelik olarak artan ölçekli rekabeti kışkırtmıştır Almanya özellikle milli birliğini sağlaması ile beraber ciddi anlamda planlı bir gelişme programı izleyerek kısa zamanda güçlü bir endüstri vücuda getirmiştir. Akabinde uluslararası

arenaya mutlak hakim İngiltere'nin hakimiyetini sarsma iddiası ile çıkmıştır. İngiltere, ürettiği ürünleri rahatlıkla elinden çıkarabileceği kadar müstemlekeye sahipti. Fakat aynısını Almanya için söyleyebilmek imkansızdır. Bu vaziyetin doğal bir sonucu olarak Almanya sömürgecilik yarışını kızıştırmış ve dünya çağında bir mücadeleye girişmiştir. Bu bağlamdan hareketle Belge için Cihan Harbi, mahreç ve pazarların bölüşülmesi için büyük kapitalist devletlerin giriştiği bir çarpışmadır (1932: 22-23). Üretim araçları ve üretim miktarı ile pazar sayısında bir denklik söz konusu idi fakat bu araçların ve pazarların devletler arasında dağılımın ciddi bir dengesizlik durumu hakimdi. Bu vaziyet de en nihayetinde küresel çapta bir savaşı beraberinde getirdi. Asaf'ın mahreçler problemine benzer bir yaklaşım Klasik Marksist Emperyalist Kuram içinde de görülmüştü.

Yine Burhan Asaf Belge de diğer Kadro yazarları gibi müstemleke ile metropol arasındaki çarpık ilişkiye odaklanmıştır. Her ne kadar bu bakış açısı Bağımlılık Okulu tezlerine benzetilecek olsa da, biraz titiz bir inceleme ile Rosa Luxemburg'un *Sermaye Birikimi* kitabında dikkat çektiği hususun Belge'nin analizinde de bulunduğu görülebilir. Belge'ye göre kapitalist cemiyet, hammadde ve zirai ürün üretimi vasıtasıyla bağımlı bir biçimde de olsa kendisine iktisadi bir misyon yükleyen yerleri üretim bakımında fonksiyonsuz kılmıştır. Fakat bu cemiyet tüketim açığını kapatmak için bu bağımlı memleketlere muhtaç bir konumdadır. Belge'nin burada vurguladığı nokta Luxemburg bahsinde ayrıntılı bir biçimde ele alınan "efektif talep eksikliği" veya bir diğer adıyla "gerçekleştirme" sorunudur. Avrupa Kapitalist devletleri ürettikleri aşırı miktarlardaki ürünlere kendi pazarlarında yeterli talep bulamamaktadır. Bu nedenle kendisi dışındaki alanlara sürekli surette ihtiyaç duymaktadır (1932: 27). Kadro ile ilgili yazında genel olarak Klasik Marksist Emperyalizm Kuramla benzerlikleri görmezden gelme gibi bir durum söz konusu olduğu görülmektedir. Konu ile ilgili çalışmalar tarandığında göze çarpan en önemli detay Kadro yazarlarının görüşlerinin Bağımlılık Okulu ile olan benzerliklerinin tekrar tekrar vurgulanıp, Klasik Emperyalizm Kuramı ile bağlantıları ya da benzerliklerinin hemen hemen hiç incelenmediği ya da bahsedilmediğidir. Örneğin Rıdvan Turhan (2018: 274) Bağımlılık Teorisi ile ilgili bir çalışmada Belge'nin düşünceleri ile Bağımlılık Okulu tezlerinin örtüştüğünden bahsetmektedir. Buna ifadelere ilaveten sayfa sonuna iliştiirdiği dipnotta Belge'nin I. Dünya Savaşı yıllarında eğitim için Almanya'ya gönderilen öğrencilerden birisi olduğu ve orada Spartakist Hareket önderi olan Rosa Luxemburg ile tanıştığını ve dahası ondan sosyalist düşünceyi öğrendiğini ifade etmektedir. Böylesi bir bağlantının varlığından haberdar olup Kadrocular ile gerek Rosa Luxemburg düşüncesi

gerekse Klasik Kuram arasındaki düşünce benzerliklerinin neden incelenmediği hususu ise ayrı bir tartışma konusu oluşturmaktadır.

Belge'nin emperyalizm hususundaki düşüncelerini anlamak açısından en önemli çalışması belki de Kadro Dergisi'nin 16. sayısında yayımlanan '*Liberal Emperyalizmden Dirije⁸ Emperyalizme Doğru*' (1933) isimli yazısıdır. Emperyalizmin liberal iktisat dahilinde geliştiği Vedat Nedim Tör başlığında irdelenmişti. Belge de bu görüşten hareketle Liberal Emperyalizm olarak nitelendirdiği olguyu incelemiştir. Şiddetli rekabet ve çatışma ortamı içinde cereyan eden liberal emperyalizm için müstemlekeler yalnızca ürünlerini tüketecek yerler ve hammadde depoları değildir. Ayrıca fazla nüfusun da akıtılabileceği bir denge aparatıdır. Batılı ülkeler üretim biçimleri dağılımında sanayiye elinde bulundurmasından mütevellit nüfusları giderek artmıştır. Bu artan nüfusu boşaltmak için iki yöntem bulunmuştur. Birisi müstemleke topraklara zorunlu göç diğeri ise yeni sanayi kolları oluşturarak fazla nüfusu buralarda istihdam etmek. Lakin bu süreçte çeşitli engeller ile karşılaşmıştır. Öncelikle müstemleke iklimi Avrupalının buralarda yaşaması için pek müsait değildi. İkinci yöntemde ise milli kurtuluş mücadeleleri Avrupa'da yeni istihdam olanaklarının yaratılması için gerekli olan pazarları yok etmiştir (Belge, 1933: 32). Belge, bu şartlar altında emperyalizmin, hem endüstri emtiası ihraç etmek hem de kredi ihraç etmek (sermaye ihracı) bunlara ilaveten nüfus ihraç etmek açısından çok büyük darbe yediğini ifade etmektedir. Eğer bu şartlar altında emperyalizm halen eskiden olduğu gibi liberal olmaya devam etmek isterse, diğer bir ifade ile 'yani beynelmilel finansa uygun gelen serbest mübadele, serbest sermaye hareketleri, serbest faiz ve kar norması teşekkülü ve bütün bu serbest çerçeve dahilinde de pazarlar için serbestçe çarpışıp vuruşmak kaidelerine sadık kalmak isterse şüphe yok ki kendi kendini parçalamış olur' (1933: 33). Belge gerek beynelmilel finansa gerekse sermaye ihracına yönelik vurgusu ile açık bir biçimde Klasik Emperyalist Kuramla benzer emperyalizm analizine sahip olduğunu göstermektedir.

Belge, liberal emperyalizmin finans kapitalizmi tarafından idare olunan bir emperyalizm olduğu düşüncesindedir. Dolayısıyla emperyalizmin o tarihlerdeki 30-40 yıllık mazisine finans emperyalizmi ismi verildiğini ifade eder (1933: 33). Bu noktada Belge açık bir biçimde Lenin-Bukharin çizgisi tarafından benimsenen emperyalizm analizi ile ortaklaşmaktadır. Bu süreçte emperyalizm finans merkezleri tarafından idare olunan bir hüviyete bürünmüştür. Ancak Büyük Buhran ve milli kurtuluş mücadeleleri ile müstemleke iktisadiyatının güç kaybetmesi neticesinde artık ciddi biçimde bu tarz

⁸ Devlet ile ilişkili olan manasında kullanılmaktadır.

emperyalizm yerini ‘‘Dirije’’ emperyalizme bırakmaktadır. Devletler kati biçimlerde ağırlıklarını ortaya koyarak kontrolü finans kapitalin elinden alarak dümene geçmektedirler. Dolayısıyla Roosevelt demokrasisi, İtalyan Faşizmi ve Nazi ırkçılığı aynı amaca hizmet eden olgulardır. Bu durum sermayeye rağmen yine sermayenin korunması çabasıdır. Belge’nin sözleri ile aktarılabilmek olursa (1933: 36):

Kabul etmek lazımdır ki, adına harp öncesi emperyalizminin harp sonrası şartlarına göre restorasyonu diyebileceğimiz bu şamil hareketi, emperyalist devletler, şahane bir muvaffakiyetle hazırlamışlardır. Birinci basamak olarak, kendi memleketleri içinde otoriter devleti şu yahut bu formüle göre tahakkuk ettirmeleri, ikinci basamak olarak da, kendilerini dahili siyaset bakımından az çok toparlayabilmiş bu muazzam varlıkları, kendi aralarında bir uzlaşmaya doğru sürüklemeye başlamaları, sadece bir zeka, politika ve irade değil aynı zamanda bir zevk eseridir. Ben, kendi hesabıma, ihtiyarlık çağına girmiş olan emperyalizmin bu hesaplı, muntazam ve ittiralı gayretlerini iki sene önceden beri, bir sanat eseri gibi takip etmekteyim. Tarih içinde, göz göre göre, bu kadar muazzam bir politika filmi çevrilmemiştir.

Yine bu alıntıda harp öncesi emperyalizminin yani finans emperyalizminin harp sonrası şartlara göre restorasyonu ifadesinden de anlaşılacağı üzere Belge, Lenin-Bukharin çizgisinde emperyalizm tahliline devam etmekte hatta bu çizgiyi Büyük Buhran sonrası yaşanan ekonomik ve siyasal dönüşümlere uygun bir şekilde revize etmektedir. Sadece şu örnek bile Klasik Marksist Emperyalizm Kuram ile Kadro özelinde Türk Aydınının emperyalizm algısındaki ortaklığı sarıh bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Tabi bu ortak paydalara karşın Belge, Lenin ve Stalin’i milli kurtuluş mücadelelerini işçi sınıfı mücadelelerinin deyim yerindeyse bir yan aktörü gibi görmelerini de eleştirmiştir (1932a: 39-42). Bu yönüyle de benzerlikler bulunmakla birlikte bulundukları coğrafya ve verdikleri mücadelenin nitelik farklılığı dolayısıyla kuramsal analizlerinde farklılıklar çok doğal olarak bulunmaktadır.

4.2.4. İsmail Hüsrev Tökin

Tökin, kapitalizmin gelişim seyrini Bağımlılık Okulu tezleri ile benzer bir mantık çizgisinde takip eder. Kapitalist ekonomik sistemin ortaya çıkışı ve gelişimi, dünya üzerinde Türkiye gibi ülkelerin ekonomileri üzerinde üç adet önemli etki meydana getirdi: yıkıcı, yapıcı ve bağlayıcı. Tökin, yıkıcı etkiye örnek olarak kapitalist sanayinin gelişmesi neticesinde çok ucuza mal edilen ipekli ve dokuma ürünlerin özellikle Doğu’ya akması neticesinde söz konusu ülkelerde var olan neredeyse bütün el sanayini ve zanaatı kuruttuğunu ifade etmiştir (Tökin, 1932: 19). Yapıcı tesiri ise Tökin, memleketteki coğrafi

ve iklim şartlarına göre belirlenen ziraat üretiminin dünya ticaretine açılması ile birlikte sanayi ve ziraatın ayrışıp, memlekette gelişme görülmesi yerine pazar için üretim yapmayan ekonomisi yıkılıp yerine sanayi ülkelerine tarım ürünleri üreten bir “emtia-mübadele sistemi” gelmesidir (1932: 20). Bağlayıcı tesir ise, garp sanayine teslim olan ekonominin artık ürettiği ziraat ürünleri ve çıkarılan ham maddeler haricinde herhangi bir sanayi ürünü almak istediğinde ihraç ettiği ürünlerin parası yeterli gelmediği için milli servetten pay ayırmak mecburiyetinde kalmaktadır. Özellikle yapıcı tesir noktasında Tökin’in Luxemburg’un emperyalizmin sömürgelerde ilerleme anlayışı ile ortaklaştığını ifade edebiliriz. Buna ek olarak Tökin, kapitalist ülkelerin ziraata mahkum edilmiş ülkelere verdikleri borçlar vasıtasıyla onlar üzerinde ekonomik ve siyasi nüfuz elde ettiğini de belirtmiştir. Ekonomisi küçük ve ziraata dayalı memleketler aldıkları borçları ekseriyette ödeyememektedir. Buna mukabil kapitalist endüstriyel ülkeler gönderdikleri komisyonlar ve uzmanlar aracılığıyla borcunu ödeyemeyen ülkenin maliyesine ve hatta işçilerine dahi karışma salahiyetini kendilerinde bulmaktadırlar (1932a: 27).

Tökin, buhran sayesinde kapitalizmin içindeki örtülü duran birçok çelişkinin açığa çıktığını düşünmektedir. Artık buhrandan önceki sahte refah ortamının yerinde yeller esmektedir. Bir milleti bir millete, bir millet içindeki bir sınıfı başka bir sınıfa uşak etme mantığı ile devam eden Batı kapitalizmi Tökin’e göre sıradan bir piyasa probleminden ziyade yüzyılı aşkın süredir bizzat kendisinin ürettiği çelişkiler ile derinden sarsılmaktadır. Kapitalizm o gün için dünyayı üç kısma bölmüştür. 1) kapitalist devletler, 2) sosyalist devletler 3) müstemlekecilğe direnen memleketler olarak bu bölünme gerçekleşmiştir (1933: 20). Tökin’in müstemlekecilğe direnen milletler olarak nitelendirdiği blok yaygın tabiri ile Üçüncü Dünya ülkeleridir. Tökin daha 1933 gibi çok erken bir tarihte Üçüncü Dünya Blok’unun oluştuğunu ifade etmiştir. Üçüncü Dünya ülkelerinin sömürgeleşme mekanizmasını da tıpkı Bağımlılık Okulu düşüncesinde olduğu gibi ancak onlardan yaklaşık 30 sene kadar önce açık bir biçimde ortaya koymuştur. Buhran yıllarında ve akabindeki senelerde ziraat ürünleri dünya piyasalarında muazzam derecelerde değer kaybına uğradı. Bunun sebebi daralan pazarlar neticesinde sanayi malları ihraç eden gelişmiş ülkeler mallarını ellerinden çıkaramaz duruma geldiler. Buna müteakip tabii bir netice olarak kendi mallarını satamadıkları gibi ziraat mallarına olan taleplerini de azalttılar. Bunun sonucu da ziraat mallarının devasa ölçeklerde yaşadığı değer farkı oldu. Bu durumdan ilk olarak bir ya da iki mahsulde uzmanlaşmış olan monokültür ekonomiler olumsuz etkilendi. Onları ise birçok ürün yetiştirebilen tarım ülkeleri takip etti. Tröst ve

kartellere sahip olan ve dolayısıyla üretim fazlası vermemek ve bu sayede fiyatların daha fazla düşmesini engellemek kudretine sahip olan metropol ülkeler deyim yerindeyse Buhranın bütün yükünü müstemleke ve yarı-müstemleke pozisyonundaki tarım memleketlerine yüklemiştir (1933: 31).

Tökin, betimlemesini yaptığı bu halin yine diğer Kadro yazarları gibi Liberalizm düşüncesini müsebbibi olarak görmektedir. Merkantil devlet politikaları ile sağlanan tekeller ve imtiyazlar sayesinde billurlaşan tüccar sınıfı, liberalizmin sözde özgürlük ve adilane tutum anlayışının hakimiyet kurduğu döneme bizatihi güçlü bir biçimde başlamıştır. Devlet de dahil piyasaya her türlü müdahaleyi men eden liberalizmin sözde adilane tutumu aslında bizzat semirmiş ve güçlenmiş, devletin korumasına artık ihtiyacı olmayan tüccar sınıfının yeni ideolojisi olmuştur. Tabi, bu durum 19. asrın son cüzünden kapitalizmin kendi içinden farklı birçok gelişmeye sahne olmuştur. Bu gerçekleşen hadiseler bizatihi sözde adil serbest rekabetin, bireyciliğin hülasa liberalizmin doğal bir sonucudur. Tökin'in bahsettiği yeni gelişen yapılar Lenin-Bukharin çizgisinin ortaya koyduğu finans kapitalin önderliğinde sanayi sermayesi ile birlikte oluşturulan tekel yapıları ile birebir aynı yapılardır. Bu yapılara örnek olarak Tökin, 1883 senesinde kömür piyasasındaki rekabeti sonlandırmak ve kömür satışı tamamen belirlemek için büyük bankaların devreye girmesi ile "Reinisch – Westfaelische Kohlensyndicat" isimli bir tekel vücuda getirilmiştir. Bu tekel kurulmasının hemen akabinde Almanya genelinde kömür üretiminin % 95'lik bir bölümünü eline almıştır (1933a: 34). Benzer vaziyetler demir-çelik sanayisinde de yaşanmıştır. Bu şekilde tekeller oluşturulması sanayi burjuvazisi için hayati öneme sahip olan ferdi teşebbüs ve serbest rekabet ilkelerine tamamen aykırı idi. Fakat bu süreç de bizzat burjuvazinin kendisi tarafından işletilmiştir. Nasıl ki, tüccarlar merkantil dönem devlet korumasına artık ihtiyaçları kalmadığında gece bekçisi devlet istedilerse, aynı şekilde finans sermayesi öncülüğünde oluşturulan tekellerin çıkarları gereği devletin askeri gücü devreye sokulmuş ve sözde adilane serbest rekabet bizzat onu yüceltenler tarafından rafa kaldırılmıştır.

Tökin, tekeller hususunda Lenin-Bukharin çizgisi ile benzer bir görüşe sahip olmasına karşın özellikle sömürgelerden elde edilen artı değerın aktarımı ile oluşturulan işçi aristokrasisi düşüncesinde Lenin çizgisinden biraz daha farklılaşarak Samir Amin'in düşüncesine yakın bir analiz ortaya koymuştur. Tökin Lenin'de olduğu gibi işçiler içinde müstemlekelerden aktarılan artığa el koyan yada bu artıkle ihya edilmiş ayrıca bir zümre öngörmemiştir. Amin'in de ileride yapacağı gibi, bu söz konusu artı-değer ile kapitalist

lkelerdeki işçi sınıfının genel anlamda refah seviyesinin yükseltildiğini ifade emiştir (1933b: 29). Artı-değerin büyük ölçekte ve ardı arkası kesilmeden aktarıldığı devirde işçi sınıfının iaşesi de o nispette dolgun olmaktaydı. Bu bağlamda sınıf çelişkisine dayalı kabarmalar da yerini reformizme bırakmıştı. Fakat milli kurtuluş hareketlerinin g kazanması ile sömürgelerde bağımsızlık hareketleri sonucunda Avrupa amele sınıfının gelir seviyesinde de düşmeler yaşandı. Sonuç olarak yeniden sınıf mücadeleleri alevlenmeye başladı. Tökin doğal olarak Avrupa amele sınıfının mstemlekecilikte çıkarı olması dolayısıyla inkılapi sosyalizm ile kurtuluşun gerçekleşmeyeceğini düşünmektedir (1933b: 29).

Son olarak Tökin’le ilgili belirtilmesi gereken bir diğer husus ise, onun sermaye birikim süreci ile ilgili görüşleridir. Tökin’in sermaye birikimine dair kavrayışı, gerek Luxemburg’un sermaye birikimi düşüncesi gerekse Bağımlılık Okulu tezleri ile de örtüşmektedir. Turhan’ın (2018: 275) vurguladığı gibi Marx sermaye birikimini sınıf sömürüsü üzerine inşa etmişti. Fakat Kadrocular ve tabi ki Tökin farklı bir görüşe sahiptir. Marx’ın düşüncesini kabul etmekle birlikte Tökin, sadece sınıf sömürüsüne dayalı olmadığını sermaye birikiminin dahili ve harici olmak üzere birçok kaynağa sahip olduğuna işaret emiştir. Harici kaynaklar; Avrupa dışındaki ülkeler ile Avrupa devletleri arasında gerçekleşen ticaret esnasında alış ve satış fiyatları arasındaki fark, eşişsiz mübadele, müstemlekelerin yağmalanması, esir olarak tutulan insan kitlelerinin emeğinin sömürülmesidir. Dahili kaynak olarak da kapitalist ülkelerdeki işçi ve köylü sınıfının emeğinin smrlmesi Tökin nazarında sermaye birikiminin temellerini oluşturmaktadır (1934: 17).

4.3. Yn Dergisi

Yn hareketi 1950’li yıllarda demokrasi söylemleri ile iktidara gelip, iktidarı suresince gittikçe otoriterleşen Demokrat Parti’ye karşı Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde oluşan bir aydın muhalefeti olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonrasında 27 Mayıs 1960 sonrası siyasal süreçte dergi etrafında örgütlenmeye devam eden Yn aydınları, Kemalizm’de gördükleri eksiklikleri Marksizm cereyanından faydalanarak giderme yolunu tercih etmişlerdir (Atılın, 2008a: 33).

Yn Dergisi’nin kurulmasından evvel 27 Mayıs 1960’dan itibaren Türkiye Cumhuriyeti’nin dış politika konusunda önemli bir takım değişiklikler gerçekleşmiştir. Kuzey Atlantik Paktı (NATO) düzenine bağlı bir dış siyaset devam ettirilmesine karşın

önceki dönemlere nazaran hayli önemli değişiklikler de yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte çift kutuplu dünya düzenine ayak uydurulması neticesinde seçilen ve Soğuk Savaş koşullarında Türkiye'nin "kendisi için güvenli" alan olarak belirlediği Amerika eksenli politikalardan Türkiye'nin daha bağımsız siyasi tercihlerde bulunduğu bir döneme geçilmiştir. Pakt üyeliği ve akabinde ikili anlaşmalar sayesinde Türk dış politikası neredeyse tamamen Amerika güdümüne girmiştir. Atagenç'in (2012: 34) vurguladığı gibi Türkiye'ye "Küçük Amerika" yakıştırması yapılan bu dönem, muhalefet açısından da yeni bir sömürü dönemine işaret etmekte idi. Bu halin doğal bir uzantısı olarak yükselen sol muhalefetin en önemli argümanlarından birini "anti-emperyalizm" oluşturmuş, tam bağımsızlık siyasal söylemin odak noktasını teşkil etmiştir.

Yön, Bağımlılık kuramı ve Kadro Dergisi'nin ortaya koyduğu tezlerin bir araya getirilmiş halini başlangıç noktası yapmıştır. Bu tezlerde ana temayı azgelişmişlik ve emperyalizm başlıkları oluşturmaktaydı. Bu düşünce içinde azgelişmişlik, geri kalmış ülkeleri kendi çıkarlarına uygun hareket etmeye mecbur bırakan emperyalizmin bir sonucu idi. Emperyalizm yeni bir sömürü yöntemi ile azgelişmiş ülkelerin feodal hakim sınıflarıyla ittifak içerisine girip, montajcılık, aracılık gibi görevlere talip olan "komprador" bir burjuvazi vücuda getiriyordu. Bu şekilde azgelişmiş ülkeler büyük kapitalist-emperyalist ülkelerin mamul ürünler için birer ithalatçı ve aynı zamanda hammadde deposu olarak işlev görür duruma geliyordu (Atılğan, 2008b: 690).

Bu vesile ile Yön dergisi Doğan Avcıoğlu ve birkaç aydının önderliğinde yüz kırk altı kişilik bir grup tarafından imzalanan bir bildiri yayınlayarak 1961 yılının Aralık ayında yayın hayatına başlamış oldu. Dergi'nin genel olarak çıkış amacı yarım kalan Atatürk devrimlerini tamamlamak, eğitim problemini halletmek, sosyal adaleti sağlamak olarak açıklanmıştır (Kaya ve Yücer, 2018: 573). Yön Dergisi bittabi sayılan bu problemlerin kökeninde mevcut uluslararası emperyalist sistemi görmektedir. Doğan Avcıoğlu yazı ve çalışmalarında sürekli surette bu gerçekliğin altını çizmeye gayret göstermiş, Türkiye'nin de içinde bulunduğu Üçüncü Dünya ülkelerinin gelişmiş kapitalist-emperyalist ülkelere sömürülme yöntem ve süreçlerini ifşaya çabalamıştır.

4.3.1. Doğan Avcıoğlu

Doğan Avcıoğlu için başat çelişki proleter-burjuva çelişkisi değildi. Özdemir'in (1986: 117) de ifade ettiği üzere Avcıoğlu'na göre başat çelişki; emperyalizm-bağımlı uluslar çelişkisidir. Doğan Avcıoğlu'na (1965a: 16) göre "hikâye" yaklaşık olarak 150 ila 200 yıl

arası bir süredir devam etmektedir. 19. Yüzyılda Osmanlı da tıpkı diğeri birçok geri kalmış ülke gibi askeri marifetle Avrupa kapitalizmine açık hale getirilmiştir. Donanma güçleri ile dünyanın büyük bir bölümünü sömürgeleştiren kapitalistlerin ellerindeki en güçlü silah sermaye ihracıdır. Doğan Avcıoğlu, Lenin'in emperyalizm düşüncesini açık bir biçimde benimsemektedir. Bu düşüncesini Yön'ün 148. Sayısı için kaleme aldığı yazıda net bir biçimde ortaya koymuştur. Sovyetlerin bilindik anlamda emperyalist bir devlet olmadığını ifade ettikten sonra Avcıoğlu (1966: 3), emperyalist olmamasını Sovyetlerde herhangi bir dev tekel (monopol) ve bu tekellerin emrinde bir devlet aygıtının olmamasına bağlamıştır. Akabinde Üçüncü Dünyanın geri kalmışlığının kendi kültürü ile alakalı olmadığını bizzat uluslararası emperyalizm tarafından bilinçli bir biçimde geri bırakıldığını da kayda geçirmiştir. Emperyalizm bu bağlamda Üçüncü Dünya ülkelerinin sanayileşmesini, kalkınmasını engellemektedir. Bu yönüyle Doğan Avcıoğlu bir yandan Lenin'in emperyalizmin monopol kapitalizmi ile ilintili bir biçimde irdelerken diğeri bir taraftan da emperyalizmin nasıl az gelişmişliğin sürekliliğine sebep olduğunu da ortaya koyarak Bağımlılık Okulu tezleri ile ortaklaşmaktadır.

Doğan Avcıoğlu Yön'ün çıkarıldığı tarihlerde durumun benzer bir şekilde devam ettiğini ancak artık tekelleri kapitalizmin sarsılmaz bir özelliği olan emperyalizmin artık eskisi oranında güçlü olmadığını düşünmektedir. Çünkü artık kapitalist sistemden tamamen izole olmuş bir komünist blok söz konusudur. Buna ilaveten her geçen gün artan oranda kurtuluş mücadelesi vererek sömürgeleştikten kurtulan Üçüncü Dünya ülkeleri de söz konusudur. Bu direk sömürgeleştikten kurtulma durumu emperyalizmi yeni sömürgecilik ismi ile anılan dolaylı yöntemlerle sömürüye devam etme noktasında zorunda bırakmıştır. Bunun paralelinde tekelleri kapitalizm ülke içinde de bir dizi değişim geçirmiştir. Devlet müdahaleleri ve desteği olmadan kapitalizmin krizlerden kurtulamayacağını kanıksamıştır. Artık kısa vadeli tekel çıkarlarına destek veren devlet anlayışı yerini ciddi anlamda ve uzun süreli devlet desteğine sahip tekeller dönemi söz konusu hale gelmiştir. Bu da Avcıoğlu'na (1965b: 8) göre "tekelleri devlet kapitalizmini" meydana getirmiştir. Burhan Asaf'ın "Dirije Emperyalizm" olarak nitelendirdiği söz konusu emperyalist aşama Avcıoğlu nazarında tekellere rağmen değil bizzat tekellerin talebi doğrultusunda gerçekleşmiştir. Bu aşama da dün olduğu gibi tekellerin ve mali oligarşinin egemenliğine işaret etmektedir. Tekelleri devlet kapitalizmi de iç çelişkilerini az gelişmiş ülkelerin aleyhine olacak biçimde halletme yolunu tercih etmektedir. Dış pazarların korunması, karlı hammadde ve sermaye ihracı alanlarının ele geçirilmesi hala tekelleri kapitalizmin en önemli özelliklerindendir.

Bununla birlikte azgelişmiş ülkeler özellikle Amerika Birleşik Devletleri için Sovyetler tehdidine karşı askeri ve stratejik öneme de sahiptir. Türkiye de bu ülkeler arasındadır.

Tekelci devlet kapitalizminin uygulanma şeklinin en güzel örnekleri Avcıoğlu'na göre (1965b: 8) Güney Amerika'da gözlemlenebilir. Güney Amerika ülkeleri çok değerli yeraltı ve yerüstü kaynaklarına sahip olmasına rağmen ve ciddi oranda direk sermaye yatırımları da almasına karşın bariz birer azgelişmiş ülke konumundadırlar. Amerikan tekelleri ülkeleri müstemleke hale getirmiştir. Avcıoğlu'nun daha önce vurguladığı gibi bu ülkelerin sömürüsü bizzat sermaye ihracı vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Lakin Amerikan tekelleri bu ülkelerde dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi yalnızca madenlere yatırım yapmakla yetinmemektedir. Sanayi alanında da önemli yatırımlara girişmiştir. Ucuz işgücü ve uzun vadeli imtiyaz haklarının elde edilmesindeki rahatlık tekelleri bu ülkelere yerleşme konusunda teşvik etmiştir. Ayrıca anti-emperyalist damarın halk arasında güçlü olması tekelleri yerli halka ait sembollerini kullanarak kamuoyuna şirin gözükmeye yoluna itmiştir. Bu direk yatırımlar yerli iktisatçılar ve siyasiler vasıtasıyla ülke kalkınmasına fayda sağladığı yönünde propaganda yaptırılmaktadır. Lakin Avcıoğlu'na (1965b: 8) göre durum hiç de görüldüğü gibi değildir. Tekeller kalkınmayı hızlandırmak şöyle dursun, bizzat ülkenin güç bela oluşturmayı başardığı mevcut imalat sanayisini de yok etmektedir. Devasa boyutlardaki üretim hacmi ve pazarları sayesinde fiyatları maliyetlerin bile altına çekerek, Güney Amerika imalat sanayisini çökertmektedir. Fiyat mekanizmasından faydalanarak yerli sanayiye tasfiye etmekle birlikte daha kaba metotlar da tekellerin kullandığı araçlar arasındadır. Dünya geneli hammadde tekellerini de elinde bulunduran bu yapılar yerli sanayinin hammadde edinimini engellemek suretiyle de yok etme yolunu tercih etmektedir.

Birleşik Devletler'in bölgeyi sömürmesinde kullandığı bir diğer metot ise kredi rejimidir. Amerika azgelişmiş Güney Amerika ülkelerine kredi açmak için kendi mamul mallarının alımını şart koşmaktadır. Bu mamul ürünleri de dünya piyasasındaki fiyatlardan çok daha pahalıya satmaktadır. Güney Amerika ülkelere verilen krediler yine Amerikan ürünlerinin alımına harcanmaktadır. Amerika'nın bir cebinden çıkan diğer bir cebine geri girmektedir. Bu yöntem sayesinde Güney Amerika ülkelerinin azgelişmişliği süreklilik kazanırken aynı zamanda devamlı surette bir borç batağına kısılmaktadırlar (1965b: 9). Bu açıdan sunulan şartlar göz önüne alındığında kredi anlaşmalarının iç yüzünün eski usul kapitalüsyonlardan neredeyse hiçbir farkı kalmamaktadır.

Tekelci devlet kapitalizminde devletin üzerine düşen görev ise iyi kar getiren sahaların denetimini elinde tutmaktır. Bu durum şiddetle ve baskı ile gerçekleştirilebileceği gibi farklı yöntemler takip edilerek de gerçekleştirilebilir. Özellikle Birleşik Devletler baskıyı son çare olarak kullanmaktadır. Genellikle izlenen yöntem, söz konusu sömürülecek ülke içerisinde Amerika'yla çıkar bağları içine girecek zümreler meydana getirmektir. Bu da mevcut emperyalist sistem içinde tekelci devlete düşen vazifedir (1965b: 10). Bu ittifakların en önemlilerinden birisi Wall Street ile azgelişmiş ülkelerin komprador-ağa ittifakı arasındaki ilişkilerdir. Azgelişmiş ülkelerde kompradorlar ve ağa birlikteliği, uzmanları, politikacıları, avukatları ve daha niceleri ile Wall Street'in izinden yürümekte, onun ihtiyaçlarına göre politika geliştirmektedirler (1966b: 3).

Milli kurtuluş mücadelelerinin hız kazanması ile birlikte millet kavramına ilişkin tartışmalar da tekrar alevlenmiştir. Özellikle emperyalizmin teorisyenleri tarafından millet kavramına ilişkin olarak ciddi spekülasyonlar gerçekleştirilmekte, emperyalizme ideolojik destek sunulurken milli kurtuluş mücadelelerinin haklılık zemini de kirletilmeye çalışılmaktadır. Milletler emperyalizmin teorisyenleri tarafından uzun zamandır emperyalizme kılıf oluşturacak şekilde üstün ve üstün olmayanlar şeklinde şovenist bir bakış açısı ile yorumlanmaktadır. Gobineau türevi düşünürler pompaladıkları bu habis zihniyet ile sömürgeciliğe meşruiyet sağlamaya çabalamışlardır. Buna koşut olarak yüksek değerler alçak değerlere sahip toplumlar ayrımı yapan meşhur psiko-sosyal teoriler de yine emperyalizmin müdahalelerine meşru bir çizgi oluşturmaya çalışması açısından kritiktir (1967a: 8). Bu ayrımı netleştiren Avcıoğlu diğer yandan azgelişmiş ülkeler içindeki "sahte" ve "gerçek" milliyetçilik ayrımına da parmak basmaktadır. Atılın'ın (2008a: 100) vurguladığı üzere Avcıoğlu gerçek ve sahte milliyetçilik ayrımını kalkınma turnusolü ile ayırt etmektedir. Avcıoğlu'nun tabiri ile "Sam Amca Dalkavukları" elindeki milliyetçilik kuru retorikten öteye geçmeyen, milletin asıl problemlerini hasıraltı etmeye yarayan bir çeşit masal anlatıcılığıdır. Ancak solun elindeki meşale olan gerçek milliyetçilik ise azgelişmiş ülke toplumlarının en önemli sorunun ekonomik olduğunu ortaya koyan ve detaylı bir kalkınma programına sahip milliyetçiliktir. Avcıoğlu'nun aralarındaki düalizme vurgu yaptığı bir diğer konu ise, milli burjuva demokratik devrimlerinin içeriğine ilişkindir. Tekelci kapitalizm öncesi dönemde burjuva devrimleri ülkelerin kapitalist gelişimleri yönünde bir netice doğuruyordu. Ancak tekelci kapitalizm aşamasından sonra azgelişmiş ülkelerde herhangi bir biçimde burjuva önderliğinde kapitalist bir gelişim yolu seyretmek kesinlikle kalkınma yolunda bir seyre sahip olmadığı

gibi gittikçe bağımlılık ilişkilerini geliştiren bir karaktere bürünmektedir. Ancak bunun karşısında sömürge halklarının ortaya koyduğu milliyetçilik ve kalkınma anlayışı tamamen farklı bir nitelik ihtiva etmektedir. Lenin'in *Emperyalist Ekonomizm*'de vurguladığına benzer bir biçimde birbirine karıştırılmaması gerek bir vaziyet söz konusudur. Bağımlı ülkeler milliyetçiliği Avcıoğlu'nun (1967c: 9) altını çizdiği üzere "milli kurtuluş hareketlerinin sağlam demokratik niteliğini, emperyalist tahakküme karşı kütlelerin protestosunu, milli bağımsızlık ve sosyal reformlar özlemini yansıtmaktadır". Avcıoğlu azgelişmiş ülke milliyetçiliklerinin yanlış bağlamda değerlendirilmesine karşı çıktığı gibi benzer bir biçimde o günlerde güç kazanmaya başlayan ve "milli bağımsızlık" ilkesine karşı gelişen kozmopolitizm düşüncesine de karşı çıkmaktadır. Emperyalist düşüncenin yeni bir ideolojisi ve meşrulaştırıcısı olduğuna inandığı, devlet egemenliğini kısıtlayan ve milliyetçiliğe çağdışı olarak bakan bu düşünce yapısına Leninist düşüncenin de emperyalist burjuva ideolojisi olmasından mütevellit karşı çıktığının altını çizmektedir (1967c: 9).

Doğan Avcıoğlu'nun emperyalizmin ideolojik boyutuna dair bir başka çözümlemesi özellikle bilim insanlarının tarihi süreci ve mevcut durumu analiz ederken takındığı Avrupamerkezci bakış açısıdır. Birçok Batılı bilginin mevcut azgelişmişlik ve milletler arasındaki teknolojik ve teknik farklılıkları ekonomik bağlamından koparıp sadece kültürel saiklerle açıklamasının Avrupamerkezci bilimsel metodun bir sonucu olduğunu düşünmektedir. Bu anlayış, sömürü sistemini, tekelci kapitalizmin emperyalist karakterini ve oluşturulan bağımlılık ilişkilerini unuttuğu ölçüde sadece teknolojik duruma bakarak milletler arasındaki ekonomik bağları övmektedir. En nihayetinde bu vaziyet yanlış bir biçimde kozmopolitizmin yüceltiildiği, milliyetçiliklerin yerildiği ve Kautsky düşüncesi benzeri milletler arasında supranasyonal birlikler kurulmasının özendirildiği bir halin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (1967b: 8). Söz konusu bu Avrupamerkezci okumanın daha ileri boyutları sömürgeciliğin övülmesine ve emperyalizme karşı girilen ezilen dünya uluslarının haklı mücadelesinin kötülenmesine kadar varmaktadır. Avcıoğlu'nun örnek verdiği Batılı sosyolog James Burnham, bağımsızlıklarını kazanan milletlerinin belli bir süre önce Batı'nın kültürel, siyasi ve ekonomik kontrolünde yaşadığını ve bu durumun dünyanın salahiyeti açısından faydalı bir durum olduğunu beyan etmektedir. Burnham daha ileriye adım atarak emperyalizm ve sömürgeciliği övmektedir. Öncüllerinin zikriyatını tekrar ederek Batı medeniyetinin ve oluşturduğu ekonomik yapının diğer medeniyetlerden ve uluslardan çok daha ileri ve kıymetli olduğunu savunmuştur (1967b: 9). Söz konusu ideolojik mücadelenin altında yatan sebep ise Avcıoğlu nazarında artık

tekelci kapitalizmin eskisi kadar güçlü olmaması ve kaybettikleri imtiyazları geri kazanmak mücadelesine ek olarak, karşı karşıya kaldıkları başkaldırıları da engellemekle uğraşmaktır.

Batı düşünö içindeki bir diğör önemli durum ise Batı sosyalistlerinin devrimci durumu bırakarak neredeyse tamamen reformist bir karakter kazanmasıdır. Özellikle işçi sınıfının azgelişmiş ölkelerin sömürölmesi ile de yakından ilişkili olarak devasa oranda artan üretim kapasitesinden maddi menfaat elde ederek yaşam standartlarının yükselmesi ile mevcut ekonomik sistemi kökten yıkma isteğinin yok olması, Batı sosyalistlerini de dönüştürmüştür. Sistemi yıkma girişimlerinin yerini kapitalist sistem içerisinde daha insani şartlarda ve daha çok gelir elde ederek yaşamının yollarını araştırmaya itmiştir. Bu durum Batı sosyalistlerinin emperyalizme karşı değıl bizatihi onunla iştirak eden bir konuma sürüklenmesini beraberinde getirmiştir (1963: 8). Azgelişmiş ölkelerde ise tam tersi bir istikamette bağımsızlığın kazanımından sonra sosyalist kalkınma modeli önem kazanmaktadır. Çünkü kapitalist gelişme modeli doğrudan emperyalizm ile ilişkili kabul edilmektedir. Bu durumu besleyen vaziyetlerin başında emperyalist ölkelerin ve kurumların dayattığı yapılar başta gelmekle birlikte, azgelişmiş ölkelerde baş gösteren emperyalizm ile işbirliği içindeki lümpen bir burjuvanın, azgelişmiş ölkelerin gelişmesine ne şekillerde engel olduğunun ayyuka çıkmasıdır. Frank'ın nitelemesinde lümpen gelişim olarak ortaya konan bu gelişim şekli azgelişmişliğin sürekliliğini sağlayan emperyalistlerce oluşturulmuş sistemlerden sadece bir tanesidir. Bu sınıfın oluşturduğu kredi ve yabancı yatırımlarla kalkınma hülyası çok uzun bir zaman süren bağımlılığın ve sömürü ilişkilerinin devamlılığının ana sebebi olarak görölmektedir.

Yukarıda bahsi geçen durumu Avcıoğlu Türkiye örneğı üzerinden süreci somutlaştırarak incelemektedir. Avcıoğlu öncelikle Marx'ın Batı dışı toplumlardaki üretim biçimini tanımlamak için ortaya koyduğu Asya Tipi Üretim Tarzı kavramını eleştiriye tabii tutar. Marx'ın durgun Asyatik üretim biçimini Batı'nın emperyalist hareketi vasıtasıyla yıkmasını ilerici bir hareket olarak algılaması, Avcıoğlu nazariyatından sakıncalıdır. Çünkü gerçekte olan durgunluğun yıkılarak yerine daha ileri bir üretim biçiminin geçirilmesi değıl, aksine mevcut halde gerçekleşebilecek ilerici bir kıpırdanmayı da yok etmiştir (Avcıoğlu, 1996a: 16). Bu durumun en açık göstergelerinden birisi Osmanlı'nın yaşadığı tarihsel süreçtir. Özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda sömürgeciliğın tüm dünyaya yayılması ile birlikte diğör kıtaların zenginliklerinin Avrupa'ya yağmacılık ve talan vasıtasıyla taşınması akabinde enflasyonda bir artış gözlemlenmiştir. Bu süreçte

Osmanlı'da fiyatlar Avrupa'ya nazaran düşük kalmış, bu durumun doğal bir neticesi olarak Osmanlı hammaddeleri Avrupa tarafından çekilmeye başlanmıştır. Çekilme ile birlikte Osmanlı imalat sanayi hammadde sıkıntı yaşamaya başlamış ve Osmanlı pazarı Avrupa için karlı bir hammadde deposu halini almıştır. Hammaddenin Avrupa pazarları tarafından çekilmesi içeride Osmanlı endüstrisini büyük bir buhrana sürüklemiştir (1996a: 56). Bu şekilde Osmanlı'nın ekonomisi zayıflatıldıktan sonra sırada onun tamamen Avrupa ekonomisine bağlanması ve bağımlılık üzere ekonomik ilişkilerin kurgulanması gerekiyordu. Osmanlı ekonomisinin düzelmesi ve kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için yabancı tüccarları tanıyan ayrıcalıklar ve kapitülasyonların kaldırılması gereken bir vakitte İngilizler Osmanlı yöneticilerini serbest ticareti mümkün kılacak olan Balta Limanı Ticaret Anlaşmasını imzalattırmayı başardı. Sonuç olarak Osmanlı ekonomisi gelişmiş Batı ekonomisinin açık pazarı konumuna gelmiş oldu. Avcıoğlu'na göre kendi halinde devam etse yaşanabilecek olan kalkınma söz konusu olay neticesinde engellenmiş oldu (1996a: 102). Açık Pazar koşulları beraberinde sanayileşmeyi imkansız hale getirdiği gibi Osmanlı'da halihazırda bulunan sanayiye de yok etmiştir. Örneğin iplik üreticileri artık kozalardan iplik üretmek yerine kozaları direk olarak Avrupalı alıcılara satmaktadır. Avcıoğlu'nun bu çıkarımları açıkça Luxemburg'un görüşleri ve Bağımlılık Okulu tezleri ile örtüşmektedir. Balta Limanı Ticaret anlaşması ile ortaya çıkan süreci Avcıoğlu tipik bir azgelişmişlik süreci olarak okuyarak Bağımlılık Okulu ile ortaklaşmaktadır (Karaömerlioğlu, 2002: 87).

Balta Limanı Ticaret Anlaşması Tanzimat Fermanının sağladığı idari ve mali durumdan faydalanarak Batı kapitalizminin Türkiye'de yaslanmak istediği Rum ve Ermenilere ayrıcalıklar getirmiştir. Her iki mefhum da bizzat İngiltere tarafından tavsiye edilmiştir. Osmanlı ekonomisinin bağımlı hale getirilmesinde ve lümpen bir burjuvanın oluşumunda en önemli adımları bu iki gelişme oluşturmuştur. Bağımlılık ilişkisinin gelişmesi neticesinde devlet ekonomisi çöküşe geçer ve akabinde borçlanma dönemi başlar. Kısa vadeli ancak yüksek faizli dış borç yükü ile ekonomi daha da kötü duruma sürüklenir. En nihayetinde borçlarını ödeyemeyecek konuma gelen Osmanlı ekonomisi Duyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulmasına müsaade eder. Bu vakitten itibaren Osmanlı ekonomisi açık bir yarı-sömürge duruma gelecektir. Doğan Avcıoğlu bu sürece ilişkin olarak Parvus'un geçmiş bölümde incelediğimiz fikirlerine sıklıkla başvurur. Parvus'u takip ederek yabancı bankaların borç verme şartları vasıtasıyla Osmanlı ekonomisini mali sermayenin sömürgesi haline nasıl getirdiklerini inceler (Avcıoğlu, 1996a: 130). Devletin

borçlanmaya çıktığını ilan etmesi ile birlikte bankalar borç verme konusunda ağır davranmaktadır. Devletin beklemeye tahammülünün olmadığı bu durumu menfaatleri uğruna kullanarak, borç alma hususunda sabırsız olan devlete her türlü şartı dayatma kudretine sahip olmuşlardır. Bu şekilde devleti kısa vadeli ve yüksek faizli kredi almadan yaşayamayacak konuma getirmişlerdir. Avcıoğlu benzer bir yorumu Yusuf Akçura'dan da aktarmıştır. Akçura, Avrupa büyük sermayesinin bankalar vasıtasıyla Türkiye ekonomisini nasıl zapt altına aldığını ifade etmiştir (1996a: 131).

Bu zapturapt altına alma çalışmalarına karşın Osmanlı'dan da belli bir direnme hareketi söz konusu olmuştur. Örneğin Rum ve Ermeni tüccarlar sefaretlere tercüman olup oradan aldıkları beratlarla sanki o ülkenin tüccarıymış gibi kapitülasyonlardan faydalanmışlardır. III. Selim bu beratları iptal etmiş ve tercümanların ticaret ile uğraşmasını engellemiştir. Buna ek olarak Sultan II. Mahmut eski tüccar sistemine benzer bir biçimde "Hayriye Tüccarları" ismi ile bir yapı vücuda getirmiş hatta bu tüccarlar zamanla Avrupa'yı gezmiş ve ticari ilişkiler de geliştirmişlerdir. Fakat Avcıoğlu'nun özenle vurguladığı üzere tüm bu çabalar "Avrupa kapitalizminin, emperyalist aşamaya ulaşma yolunda olduğu bir dönemde, tabiatıyla bir işe yaramamıştır. Emperyalist sermaye ve devletler, sistemli bir politikayla, Ermeni ve Rum unsurları, emperyalist politikanın aracı olarak egemen duruma getirmişlerdir" (1996a: 194). Avcıoğlu'ndan yapılan alıntıda açıkça görüleceği üzere Lenin- Bukharin çizgisinin ortaya koyduğu emperyalizmin kapitalizm geldiği yeni bir aşama olduğu düşüncesi kabul edilmiş aynı zamanda bu emperyalizmin Bağımlılık Okulu tezleri ile örtüşecek bir biçimde az gelişmiş ülkelerde oluşturduğu lümpen burjuvazi sınıfının varlığı da kabul edilmiştir. Avcıoğlu bu yönüyle hem Klasik Marksist Emperyalist Kuramın fikirlerini onaylamakta hem de aynı zamanda Bağımlılık Okulu tezleri ile de uyumaktadır. Bu açıdan Avcıoğlu'nun ve daha önce incelenen Kadro Dergisi yazarlarının da her iki kuram arasında bir köprü vazifesi gördüğü ifade edilebilir. Avcıoğlu, yine Bağımlılık Okulu tezleri ile benzeşen ve hatta az gelişmişliğin sınıfsal analizi noktasında Bağımlılık Okulu'nu daha da ileriye taşıyacak çıkarımlarda bulunmaktadır. Bahsi geçen gelişme şeklinin (lümpen gelişme) karşılığı olarak sanayisi çok az gelişmiş durumdaki Osmanlı'da şehirlere konuşlanmış seyyar satıcı, dilenci, küfeci, boyacı vd. on binlerce gizli işsiz, lümpen bir proletarya sınıfının oluştuğunu beyan etmektedir (1996a: 203).

Avcıoğlu'nun yine Akçura'dan etkilendiği bir diğer husus, Tanzimat Batıcılığının ileri değil aksine gerici bir karaktere sahip olduğu hususudur. Türkiye'nin gelişmesi için kapitalizm karşısında bağımsız bir kalkınma planı ortaya koyması ve onu kararlılıkla

uygulaması elzemdi. Fakat emperyalist aşamaya gelmiş bir kapitalizm karşısında jeopolitik ve hammadde yönünden çok büyük değere haiz olan Osmanlı coğrafyasının söz konusu bağımsız gelişmeyi sağlaması pek mümkün olmadı. Gittikçe kötüleşen ekonomik duruma bir de toprak sisteminin de çökmesi eklenince ortaya yarı-sömürge bir ekonomik yapı çıktı. Bu durumda Avcıoğlu'na göre Türkiye "geri kalmış bir ülke değil, emperyalizm tarafından geri bırakılmış bir ülkedir" (1996a: 224). Ancak bu durum karşısında Osmanlı Aydını hala çözümü Avrupa'da, körü körüne bir Batılılaşma ihtiyacında hissetmiştir. Avcıoğlu, Akçura'ya öykünme ile Tanzimat kafasındaki Batılılaşmayı, sömürgeleşmek olarak nitelendirmektedir. Akçura, Tanzimat'ın ilericilik olarak kabul edilmesine karşı çıkmış, aradan geçen elli yıllık zaman diliminden sonra dahi hala Tanzimat tam anlamı ile doğru bir şekilde konumlandırılmamaktadır. Avcıoğlu doğru bir konumlandırmanın yapılamamasını şu şekilde açıklamaktadır: "Tanzimat'ı ilericilik ve Batıcılık diye tanıtan emperyalist hegemonyanın etkilerinden ve bunun zihinlerde yarattığı karışıklıktan kurtulabilmiş değildir" (1996a: 224).

Avcıoğlu'nun aktardığı Osmanlı'nın nasıl azgelişmiş bataklığına sürüklendiğine dair tarihsel süreçten yaklaşık elli yıla yakın bir süre geçmesine rağmen işler neredeyse hiç değişmemiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası süreçte Soğuk Savaş şartlarında ABD ile yakınlaşma adı altında Demokrat Parti'nin Türkiye'yi tekrar bağımlı hale sokacak yasaları (Yabancı Sermaye Kanunu, Petrol Kanunu vd.) bir bir meclisten geçirmesi Cumhuriyetle birlikte inşa edilmeye çalışılan bağımsız ekonomik kalkınmanın boşa çıkmasına sebep olmuştur (1996b: 709). Bu sürecin tekrar ortaya çıkması ve kabul görmesi, yabancı sermaye teşvikleri ile kalkınabileceği düşüncesinin Osmanlı'nın acı tecrübesine rağmen tekrar dillendirilmesini Avcıoğlu, Akçura'nın o gün iktisadi anlayışını (Ohannes ve Portakal Paşalar) eleştirdiği gibi mevcuttaki hatalı iktisadi anlayışa bağlamaktadır. Çünkü o gün üniversitelerde verilen iktisat eğitimi kapitalist düzeni "veri" olarak kabul etmekte ve herhangi bir alternatif kulak tıkamaktadır. En basit durumda, mikro-ekonomik tasavvur içinde Türkiye piyasalarına monopol ve oligopol yapılanmaların hakimiyeti çok açık olduğu halde, anlı şanlı üniversitelerin iktisat hocaları serbest rekabetin faziletlerinden bahsedebilmektedir. Yine liberalizmin krizine karşı kapitalizmi kurtarmak adına ortaya atılan Keynesci iktisat anlayışı da Türkiye gibi azgelişmiş ülkeler için tehlike arz etmektedir. Avcıoğlu, Keynes'in talep yetersizliğini gidermek için her türlü harcamayı teşvik etmesinin gelişmiş kapitalist ülkeler için çıkar yol olduğunu, azgelişmiş ülkelerde yaşanan arz sıkıntısına kesinlikle çare olmadığını aksine problemleri daha da

derinleştirebileceği düşüncesindedir (1996b: 771). Genel iktisat mantığının bu büyük problemi kendisini kalkınma sorunsalında çok daha net açığa vurmaktadır. Azgelişmiş ülkelere sunulan kalkınma reçetesinde gelişmiş ülke iktisatçıları yine hakim paradigmanın etkisinde çareyi kapitalizmin sınırları içerisinde aramaktadır. Söz konusu iktisatçıların kuramları içinde emperyalizm, azgelişmişliğin oluşumunda uluslararası eşitsiz işbölümünün rolü, tekeller, kompradorlar gibi konular asla yer almamaktadır. Bu yönüyle Avcıoğlu'na (1996b: 772) göre bu tarz emperyalizm ve yeni sömürgecilikten bahsetmeyen “kalkınma kuramları sorunu çözmekten çok, maskeleye hizmet ettiği açıktır”. Yine bu noktada Turhan'ın (2018: 280) altını çizdiği üzere emperyalizm ile ilişkili Türkiye'nin azgelişmişliğini vurgulaması bağlamında, kalkınma teorilerine bu karşı çıkışı Avcıoğlu'nu Bağımlılık Okulu tezleri ile ortak paydaya taşımaktadır.

Avcıoğlu'nun çalışmalarını kaleme aldığı döneme ait en açık bağımlılık şekillerinden birisi Yabancı firmalara karşı yerli firmaların teknolojik bağımlılığı idi. Yabancı firmaların teknik bilgi üstünlüğünün önden kabul edilmesi yerli firmaları araştırma laboratuvarları kurma zahmetinden kurtarmaktaydı. Fakat bu şekilde bilgi üstünlüğünün sürekli surette yabancılarda olması tabiatıyla bağımlılık ilişkilerini derinleştirmekteydi. Açıkçası yabancı firmalar için teknik bilgi üstünlüğünü muhafaza etmek yabancı pazarlara sızmak için hayati öneme sahipti. Yeni Sömürgecilik döneminin eskisinden ayrıştığı en önemli noktalardan birisi işlerin şiddet dışı yöntemlerle daha rahat halledilebilmesi idi. Buna ilaveten bağımlılık ilişkisini daha da derinleştirecek ve hatta Osmanlı ekonomik düzenini tekrar inşa edecek bir gelişme yaşanmaktaydı: Ortak Pazar. Avcıoğlu Ortak Pazar'ı kelimenin tam anlamı ile Balta Limanı Ticaret Anlaşması ile birebir eşdeğer tutmuştur. Nasıl ki Balta Limanı Ticaret Anlaşması Osmanlı ekonomisini tamamen çökertmiş ve onu açık bir pazar haline getirmişse, Ortak Pazar'ın uygulanmasının neticesi olarak da Türkiye ekonomisi aynı pozisyona düşecektir (911-13). Doğan Avcıoğlu yarım yüzyıl sonra Türkiye'nin aynı kadere mahkum edildiği görüşünü bu örneklerle ifade etmektedir.

4.3.2. Niyazi Berkes

Niyazi Berkes, sömürgeciliğin müstemleke memleketlerdeki gelişmeyi baskıladığı görüşündedir. Bu kanaatini ifade ederken sömürge durumunu yaşamamış ya da sömürgecilikten kurtulmayı başarmış Batı dışındaki memleketlerde müstemlekelerden farklı olarak belirli bir kalkınmanın sağlanabilmesi dolayısıyla emperyalizmin azgelişmişliğe bizzat sebep olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte Berkes, Marx ve Engels'in

sömürgeciliğin müstemleke memleketlerdeki geleneksel toplumsal formasyonları yok ettiği için ilerici bir misyon atfetmesini de ayrıca eleştirmektedir (Berkes, 1966a: 12). Batı tarihi üzerinden müstemleke memleketleri okumak Marx'ın düştüğü hataya düşmeyi beraberinde getirmektedir. Örneğin Türkiye özelinde değerlendirilecek olursa, feodalite kavramı derebeylik olarak Türkçe'ye çevrililmektedir. Fakat Berkes, bu çevirinin son derece hatalı bir çeviri olduğu ve bu anlam karmaşası dolayısıyla yanlış bir tarihsel analize girişildiğini düşünmektedir. Çünkü Osmanlı'daki derebeyleri nitelik bağlamında Avrupa Feodalinden farklıdır. Berkes nazarından belki bir ihtimal kapitalist bir gelişmenin imkanı, bu söz konusu derebeylerin feodaller gibi olmamasından kaynaklanmaktadır. Feodallerin bulunduğu uzamda kapitalizm ona karşı bir biçimde gelişme imkanı bulabilmektedir. Ancak derebeyin bulunduğu hiçbir yerde kapitalizmin gelişmesine dair hiçbir tarihi vaka ya da kanıt söz konusu değildir. Bunun nedenini ise Berkes (1966a: 13) şu sözlerle özetlemektedir: “Bunun nedeni, derebeyliğin, Batı sömürgeciliği ile emperyalizmin bir yarattığı olması ve bu parazit türün ancak bu Doğu ülkelerine özgü bir tip olmasıdır”. Berkes gericiliğe sebebiyet veren bu türün bizzat dış kaynaklı olduğu kanaatindedir. Dolayısıyla Marx da dahil olmak üzere Batılı bilginlerin oryantalist bakış açısının bir neticesi olarak Batı dışı toplumların kendi iç dinamikleri, kültürel ve sosyal yaşantıları neticesinde durağan bir toplumsal yaşantıya sahip oldukları görüşüne Berkes açık bir biçimde karşı çıkmaktadır. Berkes'e göre durağanlık Doğululuktan değil, Batı'nın emperyalizminden kaynaklanmaktadır.

Batılı bilginlerin azgelişmiş ülkeler konusundaki bu cehaleti, onların bilimsel metot olarak en doğru yönetime sahip oldukları inancından gelmektedir. Azgelişmişliğin tarihsel nedenleri incelemek yerine Batı'da ortaya çıkan ve o günün en gelişmiş medeniyetini açığa çıkaran iktisadi yöntemin evrensel tek doğru yöntem olduğu düşüncesi ile bu yöntemin her geri kalmış ülkeye uygulanıp, süratle sonuç alınabileceği kanaatindedirler. Ancak bu fikir son derece sakat bir kavrayışın neticesidir. Ancak bu iktisadi aklın azgelişmiş ülkelere kalkınmaları için önerdiği yegane çözüm önerisi olan “teşebbüs-i şahsi”, uzun yıllar itibar görüp Osmanlı'da uygulanmaya çalışılmıştır. Fakat bu düstur ile hareket etmenin neticesi olarak Osmanlı'da “siyasi gürültüler ile halkı korkutarak dış yardım politikasını milli bir politika haline getirmek sayesinde yabancı sermayeyi içeri sokarak onun kapitalist mekanizmasında ancak bir vida veya bir kayış olmak gibi bir fonksiyon yapan özel teşebbüsçü yetiştirdi” (1966b: 8). Bu gibi örnekler neticesinde klasik modernleşme mantığına karşı çıkan Berkes, yeni bir tarih yazılığının gerekliliğini vurgulamıştır.

Osmanlı'da söz konusu biçimde bir müteşebbisin ortaya çıkmasının altında yatan en önemli sebeplerden birisi, II. Mahmut devrinde reform hareketlerinin hız kazandığı bir aşamada İngilizlerle, daha sonra çok büyük tartışmalara sebep olacak bir ticaret anlaşması imzalandı (Özdemir, 1986: 71). Bu anlaşma Osmanlı devlet adamlarının etrafını saran dış borç uzmanları tarafından eğer anlaşma imzalanırsa Osmanlı'nın da Batılı devletlerarasına gireceği vaadi ile imzalatılmıştır. Bu uzmanlardan birçoğu Osmanlı'nın kapitülasyon sistemini muntazam bir liberalizm olarak övgüler diziyordu. Osmanlı'yı sömürge hale getiren sistemin bu denli el üstünde tutulmasının en önemli sebeplerinden birisi de o tarihlerde Rusya'nın gümrük duvarlarını yükseltip, himayeciliğe soyunmasından ileri gelmekte idi. Bu propagandaya kapılan Osmanlı devlet adamları da büyük bir şevkle söz konusu anlaşmanın gerekliliklerini yerine getirmeye başlamışlardı (Berkes, 1975: 32). Ticaret anlaşmasını takip eden yıllar süresince Osmanlı maliye ve ekonomisi daha da kötü bir duruma doğru seyretti. En nihayetinde bu durum karşısında Kırım Savaşında Osmanlı mecburiyet karşısında borçlanma yolunu tercih etti. Buna ek olarak devletin endüstriye yaptığı yatırımlar, bu işletmelerin başına Ermeni ve Rum direktörlerin geçirilmesi neticesinde fiyasko ile sonuçlandı. Çünkü bu çevreler ileride devleti çok zor durumlara sokacak olan yüksek faizli ve kısa vadeli borç veren Galata Bankerlerini oluşturacaklardı. Bu bankerler Avrupa Sermayesi ile birleşip devlete borç veriyorlardı. Ancak bu borçları ve çok ağır boyutlara ulaşan faizleri ise Türkler ödemek durumunda kalıyordu (1975: 36).

Borçlar ödenemeyecek duruma geldiğinde Duyun-u Umumiye namı ile bilinen Genel Borçlar İdaresi kuruldu. Parvus efendi bölümünde de detaylı bir analizi yapıldığı üzere söz konusu İdare Osmanlı maliyesinin neredeyse en çok gelir getiren kalemlerinin gelirlerini ele geçirdi. Berkes'in belirttiği üzere Osmanlı'da her türden altyapı hizmeti yabancı borçları ile finanse edilmekteydi. Tabi, bu borçlar da doğal olarak Borçlar İdaresinin gözetiminde alınıp, veriliyordu. Her yeni borç, yeni bir vergi gelirinin İdare'ye devredilmesi anlamına gelmekteydi. Bu halin doğal bir uzantısı olarak İdare Osmanlı borçlarının tamamen bitmemesi için gereken her şeyi yapıyordu (1975: 44).

Şüphesiz Osmanlı'nın bu duruma düşmesinde bütün umudu dış yardıma bağlayan yöneticilerin payı çok yüksekti. Berkes'e göre bunlardan bir tanesi Akçura'nın da eleştirilerine konu olan ve o sürecin devlet adamı tipini yansıtmaları bakımından isabetli bir figür olan iktisatçı Cavit Bey'dir. Cavit Bey memleketin endüstrileşmesi ve Batılı devletler gibi müreffeh hale gelmesinin dış yardım olmadan imkansız olduğuna inanlardandı. Ancak mevcut sömürü ve talan düzeni içinde bu alınan dış borçların neredeyse hiçbir kısmı ulusal

geliri arttırıcı ya da endüstriyi geliştirecek kolla yatırım olarak aktarılamadı. Aksine ya bazı çevreleri usulsüzce zengin edilmesi için heba edildi ya da askeri ihtiyaçlar için harcandı. Sonuç olarak üretimin arttırılamaması sonucunda bu kez de biriken borçların ve faizlerin ödenmesi için yeni borçlara başvuruldu. Bu şekilde kısır döngüye giren süreç sonunda karlı çıkanlar sadece ve sadece emperyalistler oldu. Berkes'e göre (1975: 55):

Yabancı Sermaye yatırımları bir ulusal ekonomi planına göre değil, karını almak için yatırım yapan sermayenin zorunluluklarına göre yapılırken, sağlayacakları tarım ve endüstri gelişmeleri de modern ulusal ekonominin kurulmasına ve modern toplum kalkınmasına yaramaz. Türklerin çağdaş, modern bir ulus olma zorunluluğu dış sermayeyi hiç ilgilendirmez. İlgilendirdiği zaman da bu, ancak siyasi ve askeri müttefik sağlamak içindir. Onu daha ucuza maledilmiş bir savaş aracı haline getirmek için gerekirse bedavadan malzeme vermekten bile çekinmez. Bu, çok defa para ile ifade edilen bir yardım olduğu için o yardımı alan ülkelerin halkı gerçekten para aldıklarını zanneder. Bu malzemeyi yapan, zaten yardımı yapan tarafın kendisi olduğu için, gerçekte yapılan şey, parayı bir cebinden alıp öteki cebine koymaktan, arada kendi endüstrisine hizmet etmekten başka bir şey değildir.

Berkes dış borç ve yabancı yatırımların esas içeriğini bu şekilde özetlemektedir. Bu süreç Türkiye'nin Batı karşısındaki bağımlılığı ve gümrük tarifelerini dahi onların onayı olmadan yükseltmeyeceği gerçeği eklenince emperyalizm ile bağımlılık ilişkileri çok daha sarıh bir biçimde anlaşılabilirdi. Bu sistem en nihayetinde Türkiye'nin Batı'ya gereken hammaddenin deposu ve Avrupa sanayisinin ürettiği mamul maddeler içinde bir olarak kalmasını beraberinde getiriyordu. Berkes, bu konulara ilk dikkat çeken ismin Parvus olduğunun altını çizerek ve onun Namık Kemal'den itibaren anlaşılması gereken durumu açıklığa kavuşturan kişi olduğunu belirtir. Parvus Osmanlı'nın Avrupa emperyalizmi tarafından sistemli bir biçimde sömürüldüğünü açık bir biçimde beyan etmiştir (Berkes, 2017: 467). Parvus Berkes'in yukarıda genel hatları çizilen görüşlerini henüz 1900'lerin başları gibi erken bir tarihte Türk Yurdu'nda yazdığı yazılarda ayrıntılı bir biçimde incelemiştir.⁹

Berkes'e göre benzer bir hikâye cumhuriyetin kuruluşundan sonra özellikle Demokrat Parti iktidarı yıllarında da görülmektedir. Soğuk Savaş yılları siyasi konjonktürü Türkiye gibi ülkelerin iç siyasetlerinin özellikle Amerika tarafından ciddi ölçülerde dizayna tabi tutulduğu yıllar olmuştur. Bu çalışmalardan belki de en kritik etkiye sahip olanı Amerika'nın Sovyetler'in etki alanı içine girmesini istemediği ülkelere yönelik yardımlar yapma planıdır. Bilindik ismi ile Marshall Yardımları Türkiye siyasi tarihi açısından kritik

⁹ Bkz: Çalışmanın 4. Bölümünün Türk Yurdu bahsi.

öneme sahip olaylardan birisidir. Marshall Yardımlarının tam içeriği Türkiye’yi ‘‘karşılıklı üstünlükler’’ anlayışının bir uzantısı olarak, sanayi yerine tarım ülkesi haline getirmektir. Zaten hâlihazırda gelişmiş bir Batı sanayisi ve ona bağımlı halde bulunan Türkiye için en çıkar yol tarım yolunda kendisini geliştirmesidir. Türkiye’ye çizilen rol budur. Nasıl ki Balta Limanı Ticaret anlaşması sonrası Batı’nın hammadde deposu haline geldiyse, 1950’lerde Demokrat Parti eli ile memleket yine aynı kadere mahkûm hale gelmektedir (Berkes, 1975: 150).

Berkes nazarında Batılılaşma ya da Batıcılık düşüncesi milliyetçilik ile açık bir tezat içine girmektedir (Atağenç, 2018: 80). Bu duruma sebep olan hallerden birisi Batı’nın Türkiye’de oluşturduğu yapının ortaya koyduğu Batıcılık genel olarak ulusal çıkarlar ile çatışma halindedir. Böylesi bir Batılılaşma Berkes nazarında uydulaşmadan başka herhangi bir sonuç doğurmayacaktır. Daha önce de zikredildiği gibi Batı içeride kendi ekonomisinin aracı haline gelecek bir sınıf yaratır. Bunu, okulları, bursları, dışardaki itibarı sayesinde gerçekleştirir. Bu sistem içinde azgelişmiş ülkenin devleti yabancı çıkarlarına uygun araç ve insan temin eden bir mekanizma mertebesine indirilir. Müteşebbis sınıf, kapitalist sistemin işleyişini devam ettirebilmesi için halktan toplanan milyonlarca liralık sermayeyi sınıfsal çıkarları hizmetinde kullanmaya çalışır. Bunu gerçekleştirmediği durumda, yabancı sermaye ile ortaklaşa hareket eder. Bunu da Batıcılık adı altında meşru hale getirir. Sonuç olarak yabancı sermaye azgelişmiş ülke ekonomisini yerli girişimciye taktığı kanca sayesinde ele geçirir. Bu durum toplumsal ayrışmayı keskinleştirir. Batılı yaşamaya çalışan elit kesim, halkın geri kalanından kendisi tüketim alışkanlıkları ile ayırıştırır (Berkes, 1975: 288). Halkın gücünün yetemeyeceği lüks Batılı ürünleri tüketmek Batılı geçinen azınlığın tapındığı bir ilah haline gelir. Bu maddelerin tüketimi ile modernleşme eş anlamlı kullanılmaya başlanır. Bu halin doğal bir neticesi olarak da halkın modernleşmeye karşı ciddi bir direnci ortaya çıkar. Aslında tepki halktan ayrılmış, tüketime tapan kesimin yaşantısına karşı olmasına rağmen, modernleşme lanetlenir.

Bu ayrışmanın bir diğer boyutu ise, kimi yazar ve akademisyenler bizzat yabancı çıkarları savunuculuğu yapmasıdır. Onların arasında bunu maddi çıkar kaygısı ile yapan bulunmakla birlikte tamamen ücretsiz, gönüllü halde yapanlar da söz konusudur. Berkes’e göre Almanya, Amerika, Fransa, İngiltere gibi ‘‘erişilmez’’ ülkelerin her şeyine hayran olmayan Türk münevver bulmak da çok zordur. Bu sebeple uygarlık tahlillerinde tarafsız bir gözlem bulmak samanlıkta iğne aramaktan farksız bir hale gelmektedir (1975: 289). Söz konusu biçimde gerçekleşen bir Batılılaşmanın devam edebilmesi toplumun

statükosunun devamlılığı ile mümkündür. Batılı elit, statükodan taraf olduğu için devrimci bir rol oynayamaz. Ona statüsü yabancılar tarafından sağlanmıştır. Berkes'ten alıntı ile (1975: 290):

Batılı ülkelerin çıkarları da bu toplumların ekonomilerini kendine tutuk bulundurmaya gerektirir. Kapitalist ekonominin gelişmesini sağlayacak yollardan biri, kitlelerin tüketim iştahını kabartmak, tüketim maddelerini boyuna üretmek, boyuna tükettirmektir. Bu, en yüksek seviyesine Amerika'da vardığından bu ülke, bu maddeleri kendi teknolojisi ve ekonomisi ile yetiştiremeyen toplumların Batılılaşmalarının iştahlarını üstüne en çok çeken ülke olmuştur. Güçlü kalkınma halinde olan toplumlar ancak tüketim ölçeklerini düşüş tutarak, bu tüketim emperyalizminin etkisinden kendilerini koruyabiliyorlar. Batılılaşma taklitçileri, bu korunma çabası içinde bulunan toplumların kişilerinin kılığına kıyafetine bakarak onların Batılılaşamadıklarını sanırlar.

Berkes'in görüşleri açık bir biçimde Bağımlılık Okulu tezleri ile benzerlik arz etmektedir. Berkes az gelişmiş ülkelerdeki lümpen burjuvazi ve lümpen gelişim konuları üzerine ve bunların sadece ekonomik değil aynı zamanda siyasal ve ideolojik besleyicilerine de kafa yormuş bir düşündürdür.

Türkiye'nin ilerlemesinin yolu Berkes'e göre tıpkı Bağımlılık Okulu'nda olduğu gibi sömürü ilişkileri yok etmek Batı'dan uzaklaşmakta yatmaktadır. Gerek Kadro Dergisi yazarları gerekse Yön yazarlarında bu vurgu ön plandadır. Atılğan gerek Kadro'nun gerekse Yön'ün bu yönüyle modernleşme ve aydınlanmayı Batı'da gören Jön Türklerden ve her ilerleme isteğinde olan milletin Batı'ya yönelmesi gerektiği düşüncesindeki Atatürk'ten ayrıştığı düşüncesindedir (Atılğan, 2008: 139). Yüzeysel bir inceleme ile belki hak verilecek bu görüş, özellikle Atatürk'ün "Batı'ya yönelmek" ile neyi işaret ettiği ve gerek Kadro'nun gerekse Yön'ün Batı'dan kopmakla neyi ima ettiklerinin derinlemesine bir incelemesi ile reddedilecektir. Çünkü Berkes özelinde Yön'ün yukarıda da ayrıntılı bir biçimde incelendiği gibi Batı'dan kopmak tamamen Batı düşüncesine tepki göstermek değildir. Berkes'in nazariyesinde olması gereken: ulusal çıkarla tezat hale gelmeyen bir Batıcılık düşüncesidir (Berkes, 1965: 8). Atatürk'ün Batı'ya yöneliminin esas temeli ise tam bağımsızlık ilkesi temelinde çağdaş uygarlık düzeyini yakalamaktan ibarettir.

4.3.3. Fethi Naci

Fethi Naci, Yön dergisi içinde emperyalizm konusuna eğilen yazıları ile öne çıkan bir diğer önemli isimdir. Fethi Naci Yön'ü yayın hayatına kazandıran çekirdek kadro içinde bulunmamakla birlikte, Yön'ün emperyalizm görüşüne ciddi etkide bulunacak yazılar

kaleme almış, yazarlar arasında dolaysız biçimde emperyalizm konusuna teorik boyutta eğilen nadir yazarlardan birisi olmuştur.

Naci'nin emperyalizmin oluşumunu anlattığı tarihsel süreç ve tanımlaması bizatihi Lenin'in emperyalizm tanımlaması ile örtüşmektedir. Tarihsel süreci içinde emperyalizmin gelişimini tıpkı klasik Marksistlerin yaptığı üzere kapitalizmin gelişme seyri üzerinden, kapitalist sınıfın aldığı niteliğe göre tanımlamaya girişmiştir. Naci bu süreci şu şekilde özetlemektedir (1965c: 8):

Kapitalizm, üretim tekniğini, insanların teknik bilgilerini hızla geliştirdi; hem de şaşılacak kadar kısa zamanda. Küçük imalathanelerin yerini büyük fabrikalar aldı; üretim ve sermaye bu büyük fabrikalarda birikti, yoğunlaştı; giderek bu büyük fabrikaların mülkiyeti gitgide azalan ellerde toplandı. Öte yandan bankacılık gelişmiş, sanayi ile sarmaş dolaş olmuş, banka sermayesiyle sanayi sermayesinin kaynaşması sonunda ortaya "mali sermaye" çıkmıştı. Mali sermaye, ekonominin bütününe hakim olan bir azınlık, alışlagelmiş deyimle, bir "mali oligarşi" meydana getirmiştir. Kapitalist ülkeler için artık emtia ihracı değil, sermaye ihracıdır önemli olan ve dünya, milletlerarası kapitalist birlikler arasında ekonomik bakımdan bölüşülmüştür.

Her ne kadar emtia ihracı da sermaye ihracı kadar önemini korusa da yeni aşamanın Naci'nin de altını çizdiği üzere ayırıcı niteliği sermayenin ihraç edilme gerekliliğidir. Bunun akabinde Naci emperyalizmin kapitalizmin en son aşaması olduğunu kabul etmektedir. "Emperyalizm, tekelci kapitalizm demektir" (1965c: 8).

Naci emperyalizmin gelişmiş kapitalist ülkelerin kapitalist süreç içerisinde aldığı biçimin bir neticesi olduğunu belirtmekle birlikte konuyu bu noktada kestirip atmamaktadır. Madalyonun diğer yüzü olarak kabul edebileceğimiz azgelişmiş ülkelere ilişkin de yorum ve analizlerde bulunmaktadır. Üçüncü Dünya ülkelerinin geri kalmışlığının müsebbibinin gelişmiş kapitalist ülkelerle tarihsel süreç içinde oluşturulan bağımlılık ilişkileri olduğunu da ayrıca vurgulamaktadır. Bu bağımlılık ilişkilerinin neticesi, Batı'nın yabancı sermaye aracılığıyla mali bir sömürsüne tabi olmak ve ticari ilişkilerde azgelişmiş ülke ürünleri olan ziraat ürünlerinin dış piyasalardaki fiyatlarının daima düşürülmesi ve kapitalist ülkelerin sanayi emtialarının fiyatlarının daima yükseltilmesi sonucunda ticari sömürüye tabi tutulmaktır (1965b: 8). Tekeller artık azgelişmiş ülke pazarlarına ve zenginliklerine ihtiyaçları olmadığını ifade etmektedir. Gelişmiş kapitalist ülkeler arasındaki sermaye ihracı daha da artmaktadır. Bu sebeple azgelişmiş ülke pazarlarının eski önemini kalmadığını kaydetmektedirler. Fakat Naci bu sava karşı çıkmaktadır. Azgelişmiş ülke pazarlarının hala tekelci kapitalizmin ürettiği fazla ürünleri tüketmesi için elzem olduğu

belirtmekte, tekелci kapitalizmin ülkelerindeki i  çelişkileri üçüncü dünya ülkeleri aleyhine çözmeye devam ettiğini vurgulamaktadır (1965b: 8).

Fethi Naci, Doğan Avcıoğlu’nu takip ederek, o gün için milli kurtuluş mücadelelerinin yaygınlaşması ve komünist bir blokun oluşması ile tekелci kapitalizmin eski gücünü kaybettiğini düşünerek sömürgecilik konusunda yeni bir yöntemi takip ettiğini iddia etmektedir. Bu hale Yeni Sömürgecilik namı verilmektedir. Naci Yeni Sömürgecilik ismi ile andı ı kavramın detaylı bir çalışmasını yapmaktadır. Yenisini ele almadan önce eskinin bilinmesi gerektiğini vurgular ve yukarıda da ifade edildiği gibi, emperyalizmin kapitalizmin en son aşaması olduğunu, can  eki mekte,   r m   bir kapitalizm olduğunu ifade eder. Bunula birlikte sömürgeciliğin eskisi ve yenisinin birlikte yan yana varlıklarına devam ettiklerini de ekler (1965a: 16). Serbest rekabet ilkesi terk edilmiş yerini tamamen monopollerin egemen olduğu bir ekonomik düzene bırakmıştır. Bu durum bizzat Lenin’in tekелci kapitalizmin özünü teşkil etmektedir. Naci tekellerin ortaya çıkışını bizzat Lenin’in tekелci emperyalizmi tanımlarken kullandığı (Lenin, 2015: 119) 5 maddenin aynısı ile açıklamaktadır (1965a: 16):

- 1)  retim bir elde toplanması, gelişerek karte(l) ve tr stler gibi tekелci gruplar meydana getirmiştir. 2)   -be  büyük banka bütün ekonomik hayatı egemenliği altına almıştır; 3) İlkel madde kaynakları tr stler ve mali oligarşi (yani tekелci hale gelmiş sanayi sermayesi ile banka sermayesinin kayna mı  hali) tarafından ele geçirilmiştir. 4) Dünya ekonomik bakımdan milletlerarası karteller arasında b l   lm   ve tekелci olmayan kapitalizm dönemindeki emtia ihracından farklı olarak sermaye ihracı ön plana geçmiştir. 5) Dünya yalnız ekonomik bakımdan değil topraklar bakımından da b l   lm   ve sömürgecilik ba lamı tır.

Son sözdeki vurgu, sömürgeciliğin ba laması ile ‘ uygar devletler’ ‘ uygar olmayanları’ her bakımdan s m rgele tirerek bağımlılık ilişkilerini var etmiştir. Daha sonra milli kurtuluş hareketlerinin ba laması ve buna koşut olarak komünist blokun güçlenmesi kapitalist sistemin içsel çelişkilerini daha da derinle irmi tir. Bu durumda yeni sömürgecilik olarak adlandırılacak formasyonun nüvelerinin açığa çıkmasını beraberinde getirecektir. Bununla birlikte artık eskinin askeri istila ve müstemleke toplumlarını celp ile k le hale getirme anlayışı yeni bir e ilimle kayna maya ba ladı: yerli toplumun egemen sınıfları ile işbirliği yapmak. Yeni sömürgeciliğin h lasası, sözde siyasi ba ımsızlı a sahip ülkelerin, ekonomik, sosyal ve askeri araçlar vasıtasıyla dolaylı bir biçimde sömürülmesine devam edilmesidir (1965a: 16). Buradaki amaç artık eskisi gibi aktif i gallere gire emeyen hemen hemen her kıtada ba kaldırırlarla cebelle mek mecburiyetinde kalan tekелci kapitalizmin azgeli mi  ülkelerin siyasi bağımsızlıklarını peki tirip, bunu ekonomik tam

bağımsızlıkla taçlandırmalarını engellemektir. Bunu yapabilmelerinin en güvenli yolu ise, kalkınma ihtiyacı hisseden azgelişmiş ülkelere uluslararası finans kuruluşlarının önerdikleri “yardımlardır”. Ekonomik yardım borç verme biçiminde işlemekteydi. Borcun amacı ise borç verilen ülkeye kapitalist ülkelerin özel sermayesinin girişini kolaylaştırmaktı. Borç veren ile alan ülke arasında ticari ilişkilerin gelişmesi sürecin doğal bir uzantısı idi. Bittabi fiyat mekanizmasının devreye girmesi ile ticari sömürü sistemi süratle işlerlik kazanmaktadır. Burada borç verme işlemi kapitalistler için sermaye ihracı görevi yüklense de aynı zamanda borcu alan ekonominin kontrol altına alınması bağlamında da ayrıca bir misyon yüklenmektedir. Ekonomik kontrollü, siyasal ve sosyal kontrol takip etmektedir. “Yardım” azgelişmiş ülkenin sanayileşmesi için çok yetersiz olmakla birlikte zaten kullanıma sunulma şekli itibari ile de sanayileşmeyi güçleştirici bir nitelik taşımaktadır (1965a: 16).

Fethi Naci Lenin-Bukharin çizgisinde tekelci kapitalist emperyalizmi açıkça kabul etmekle birlikte Rosa Luxemburg’un “dış pazarlar” gerekliliğini de vurgulamaktadır. Aynı zamanda madalyonun diğer yüzüne de odaklanmayı ihmal etmeyerek, söz konusu emperyalist kapitalizmin azgelişmiş Üçüncü Dünya ülkelerindeki gelişmeyi nasıl engellediğini ve yeni yöntemlerle bu sömürü sisteminin nasıl devam ettiğini kısa ve öz, gayet sarıh bir biçimde açıklamaktadır.

4.3.4. Muammer Aksoy

Muammer Aksoy, genel bir teorik zeminde tartışılan Bağımlılık Okulu tezlerinin spesifik bir konu üzerinde (Petrol) detaylı bir analizini gerçekleştirmektedir. Bağımlılık ilişkilerinin azgelişmiş ülkeler üzerinde “somut” bir madde üzerinden nasıl işletildiğini Yön Dergisi’ne yazdığı yazılarda ve birçok diğer çalışmasından tartışmıştır. Bu bağlamda Muammer Aksoy’un görüşleri Bağımlılık Okulu kuramı görüşlerinin pratik üzerinde test edilebilmesi açısından da ayrıca büyük önem arz etmektedir.

Azgelişmiş bir ülke ekonomisi için, özellikle enerjide dışa bağımlılığı azaltma noktasında ve bir bu kadar daha öneme sahip olan diğer birçok sektörde (petro-kimya) gelişmenin sağlanabilmesi için petrol çok büyük değere sahip olan bir maddedir. Türkiye için de petrol meselesi milli bir dava olma mahiyeti taşımaktadır. Çünkü petrol arama ruhsatları yabancı şirketlere kaptırılmış birçok önemli petrol bölgesi söz konusudur ve bu durum memleketin petrol üretebilme potansiyelini ciddi anlamda sekteye uğratmaktadır. Muammer Aksoy, bu yabancı şirketlerin aldıkları ruhsatlara konu bölgelerde arama çalışmalarını gevşek

tuttuklarını veya arama çalışmalarına hiç başlamadıklarını ifade etmektedir. Bu yönüyle hem kendileri aramadıkları gibi ruhsatları ellerinde bulundurarak, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın Türkiye adına bu petrol bölgelerini araştırmasını da önlemektedirler. Bundan daha acısı, bu şirketler edindikleri ayrıcalıklar sayesinde Türkiye'nin ihtiyacı olan petrolü dünya piyasalarının çok üzerinde tekel fiyatları üzerinden satarak, Türkiye'nin yılda yüzlerce milyar liralık fazladan döviz kaybetmesine sebep olmaktadır (Aksoy, 2012: 18).

Yabancı şirketlerin Türkiye'de petrol arayıp bulma ruhsatına sahip olmaları Türkiye açısından büyük bir çıkmaza sebep olmaktadır. Yabancı petrol şirketleri kendi ekonomik menfaatlerine aykırı olduğu için dünya genelindeki petrol üretimi ve satışı arasındaki ilişkinin gereği olarak Türkiye'deki arama çalışmalarına gerçekten önem vermezler. Türkiye'de uluslararası tröste dahil olan yabancı petrol şirketlerinin izlediği yöntem, arama ruhsatını aldığı bölgelerde arama yapmamak, yapsa bile ciddi bir yatırımı gerçekleştirmemek üzerine işlemektedir. Yabancı petrol firmalarının Türkiye'de petrol arayıp, bulması ve sonucunda işlemesi yerine tercih ettiği yöntem, Türkiye'nin petrol arayıp bulmasını ve akabinde işlemesini engelleyerek, Türkiye'ye dünya piyasasının çok üstünde fiyatlardan petrol satmaktır. Çünkü petrol şirketleri yaptıkları çalışmalar neticesinde Türkiye'de rastladıkları petrolün çıkartılması ve işlenmesi için gereken yatırımın neticesinde sağlayacakları kar, Türkiye'ye petrol satarak sağlayacağı karın yanında devede kulak kalmaktadır. Bu durumda iktisadi mantığı sadece kar etmek olan bir yapının Türkiye'nin menfaatine bir icraatı sadece hayır olsun diye yapacağını düşünmek saçmadır. Dolayısıyla Muammer Aksoy'un da defalarca altını çizdiği üzere yabancı petrol firmaları Türkiye'de elle tutulur bir yatırımla petrol arama ve işleme işine girmeyecektir (2012: 21). Mevcutta sondaj yapılan bölgelerde bulunan petroller ise yabancı petrol şirketleri için ihtiyaç akçesi görevi ifa etmektedir. Türkiye'nin çıkarına olan milli petrolünü derhal çıkararak işlemek iken, petrol şirketleri bu petrolü gelecek adına ihtiyaç akçesi olarak muhafaza etmektedir.

Petrol şirketlerinin petrol kanunu sayesinde birçok farklı şirketi aracılığıyla birçok ruhsat alabilmekte iken, Türkiye Petrolleri sadece sekiz adet ruhsat alabilmektedir. Bu yöntemle de Türkiye Petrolleri yine yabancı şirketlerle rekabet etme şansını kaybetmektedir. Petrol Kanunun başka bir Türkiye aleyhine maddesi, ayrıca başka bir sömürü sistemini doğurmaktadır. Kanunda tüketme payı olarak geçen madde yabancı şirketlerin transfer edebilecekleri döviz miktarına ek bir %27,5 öngörmektedir. Türkiye'nin milli petrolü

tükenmesine karşın Türkiye yabancı şirketlere tüketme bedeli ödemektedir. Bu durumun neticesi olarak da her yıl düzenli olarak Türkiye milyonlarca liralık döviz yitirmektedir. Zaten döviz geliri kısıtlı olan bir ülke için bu şekilde anlamsızca yitirilen varlıkların ekonomik bakımdan önemi ortadadır (2012: 37).

Türkiye’de bu duruma karşı kendi çıkarlarını savunması gerekirken Petrol Kanunu’nun işleyişini denetlemesini için oluşturulan Petrol Dairesi isimli kurum dahi yabancı şirketlerin çıkarlarını savunmaktadır (1965a: 12). Yabancılar Petrol Kanunun akabinde bu kez de Türkiye madenleri için Petrol kanuna benzer bir Maden Kanunu koparmanın peşine düşmüşlerdir. Aksoy uyarmaktaydı: Madenlerimiz Tehlikede! Kanunun hazırlanması görevi dahi yabancı bir uzmana verilmişti. ‘‘Uzman’’ ise kanunu Petrol Kanuna çok benzer bir biçimde oluşturduğunu ifade etmekteydi. Kanunun özü Türkiye’nin tıpkı petrol meselesinde olduğu gibi ‘‘kendi imkanları ile’’ bu işi başaramayacağı dolayısıyla bu işi yine Petrol konusunda olduğu yabancı şirketlere bırakmasının en doğru hareket olduğuydu. Doğrusu Türkiye nasıl ki Petrol kanunu ile verilen imtiyazların sonucu olarak yabancı şirketlerin çıkardığı petrolden faydalanamadıysa, benzer şekilde madenlerin çıkarımından da faydalanamayacaktı. Bu maden kanunu ise yabancılar Türkiye’ye borç verme yoluyla kabul ettirmeye çalışmıştır. Bağımlı ülkeler için ‘‘dış borçlar’’ tamamıyla bir sömürü yöntemi olarak kullanılmaktaydı (1965a: 9).

Yukarıda çizilen manzara karşısında Muammer Aksoy tıpkı Bağımlılık Okulu kuramcılarının özellikle de Samir Amin’in önerdiği çözümü sunmaktadır. Samir Amin bağımlı ülkelerin sömürü düzeninden kurtulmasının kapitalist ülkelerle ve sömürülmesine sebep olan ilişkileri bitirmesine bağlı olduğunu ifade etmiştir. Aksoy da benzer biçimde petrol konusunda kendi öz imkânlarımız ile kendi petrolünü kendisinin işleteceği bir sistemin oluşturulması gerektiğini vurgulamaktadır. ‘‘Devletin veya milli teşebbüslerin petrol üretimini çoğaltacak bütün tedbirleri almak ve bunu önleyen her engeli kaldırmak’’ herkesin rahatlıkla onaylayacağı bir çözümdür (2012: 74). Ancak bu söylenilen o denli kolay değildir. Aksoy da bu durumun farkındadır. Çünkü petrol davasının, ‘‘milletvekilleri, bakanlar, gazeteciler, üniversite öğretim üyeleri, idareciler ve teknik elemanlar arasında bazı gedikli düşmanları vardır’’ (2012: 85). Aksoy, ülke gelişmesine lümpen bir idareci ve aydın sınıfın varlığına işaret ederek, çözüm önerilerinin neden gerçekleştirilemediğini ve kamuoyunun sürekli yanlış bilgilendirme ile manipüle edildiğini gözler önüne sermektedir.

Bunlara ek olarak Aksoy azgelişmiş ülke işçilerinin emperyalizm tarafından kandırılabilirliğini de belirtmektedir. Türkiye Petrolleri’ne karşı girişilen bir sendikal işçi

grevinin arkasında bizzat yabancı petrol şirketlerinin parmağı olduğunu ifade etmektedir. Çünkü her türlü greve ve işçi haklarına dair herhangi bir harekete kökenden karşı olan Adalet Partisi ve Mobil Petrol tröstünün yayın organı gibi hareket eden gazeteler, söz konusu Türkiye Petrolleri'ne karşı bir grev olduğunda hemen işçi hakları savunucusu kesilmişlerdir. Buna ilaveten sendika başkanının grevinden başından itibaren Türkiye Petrolleri'ne yönelik ithamlarında hatalıdır. Çünkü Türkiye Petrolleri işçilerine o gün şartlarında sektörün çok üzerinde maaşlar ve imkanlar sunmaktadır (1965b: 12).

Lakin bu noktada Aksoy özellikle sendika önderlerinin ve sendika başkanının soysuzluğundan dem vurmaktadır. "Sarı Sendikacı" sıfatı takılan bu tip sendikacılar, 1952 ile 1960 yılları arasında Demokrat Parti'nin iktidarı döneminde, iktidar ile tam işbirliğine girerek, işçi haklarına ihanet etmişlerdir. Adalet Partisi bakanları ile de kendi şahsi menfaatleri için işçi sınıfına ihanet eden sendikacılardan birisi de Türkiye Petrolleri'ne karşı yapılan haksız grevin örgütleyicilerinden birisidir (1965b: 13). Yabancı petrol tröstleri, sağcı iktidarlar ve sendika ağaları arasında Türkiye aleyhine bir ittifak söz konusudur. Bu noktada Lenin'in işçi aristokrasisi kavramının gelişmiş ülkeler için geçerli olmamasına karşın azgelişmiş ülkeler için geçerlilik kazandığı görülebilir. Lenin, işçi sınıfının devrimci mücadeleden kopmasını işçi aristokrasisi ismini verdiği emperyalizmden beslenen bir elit kesim tarafından engellendiğini ifade etmekteydi. Lenin bahsinde bu düşüncesinin teorik yanırları ortaya konulmuştu. Bağımlılık Okulu bahsinde de incelendiği üzere gelişmiş kapitalist ülkelerde işçi aristokrasisine gerek kalmaksızın emperyalizm sayesinde işçi sınıfının genel refah düzeyinde sağlanan bir artış ile proletarya sisteme entegre edilebilmekte idi. Ancak azgelişmiş ülkelerde genel refah düzeyinde böylesi bir artış sağlamak imkansız olduğu için, yabancıların işçiler içerisinde belirli bir aristokratik yapı oluşturarak – özellikle sendika yönetimlerinde- işçi sınıfının milli kurtuluş mücadeleleri ve daha sonrasındaki milli kalkınma planları safında yer almasını engelleyebilir. Aksoy'un işaret ettiği de böylesi bir durumdan başka bir şey değildir.

BÖLÜM V

SONUÇ

Rosa Luxemburg, Klasik Marksist Emperyalizm Kuramı içinde hâkim eğilimden ayrılan bir emperyalizm teorisi geliştirmiştir. İlk başlıkta detaylıca incelendiği üzere, Luxemburg kapitalizmin ortaya çıktığı zamandan itibaren gelişimine içkin olan dış pazar ihtiyacına odaklanmıştır. Luxemburg, Marx'ın *Kapital*'inin ikinci cildinde ortaya koyduğu genişletilmiş yeniden üretim şemalarında bir kusur bulmuştur. Luxemburg şemalarda artı-değerin nasıl realize edildiğinin cevabının olmadığını iddia etmiş ve buradan hareketle kapitalizmin sürekli surette kapitalist olmayan pazarlara ihtiyacı olduğunu ifade etmiştir. Birçok düşünür yukarıda da görüldüğü üzere bu iddiaya tamamen karşı çıkmıştır. Luxemburg'u büyüyen işçi sınıfı ordusunu görmezden gelmekle itham etmişlerdir. Fakat bizatihi Luxemburg bu eleştiriyi öngörmüş ve kapitalizmin ihtiyacı olan sızramaları, işçi sınıfının doğal artışının karşılayamayacağını ifade ederek eleştirileri bertaraf etmiştir. Buradan hareketle de emperyalizmin yabancı pazarlara erişimini ve kapitalist dışı bu pazarları dönüştürme sürecini incelemiştir.

Luxemburg'a eleştiri yöneltenden birisi de Bukharin'di. Lenin ise Bukharin tezleri üzerine kuramsal çerçevesini oluşturmuştu. Bukharin ve Lenin Luxemburg gibi kapitalizmin gelişiminin ilk aşamalarından itibaren ona içkin olan realizasyon sorunu ve dış pazar ihtiyacına odaklanmak yerine kapitalizmin o gün aldığı niteliğin bir neticesi olan en yüksek aşaması olarak emperyalizme odaklanmışlardır. Tekel duruma gelen endüstri sermayesi ile içi içe geçen finans kapitalin önderliğinde oluşturulan yapı için, artık emtia ihracı yerine sermaye ihracının daha fazla önem kazandığı söz konusu emperyalist aşamada kuramcılar kapitalizmin çürüme noktasına geldiğini ilan etmişlerdi. Ancak gerek Lenin ve Bukharin gerekse Luxemburg söz konusu emperyalizmin gelişmiş kapitalist ülkeler bağlamında kuramsal incelemesine odaklanmış, madalyonun diğer tarafı olan emperyalist sömürüye tabi tutulan azgelişmiş ülkelere odaklanmamışlardır.

Bu konuya 1960’larda Bağımlılık Okulu namı ile anılacak olan azgelişmiş ülkeleri inceleme nesnesi haline getiren birkaç akademisyen eğilecektir. Andre Gunder Frank bu isimlerin başında gelmektedir. Frank, Latin Amerika üzerine yaptığı çalışmalarında bu ülkelerin çok zengin yer altı ve yer üstü kaynaklara sahip olmasına karşın, Avrupa gibi zengin, müreffeh hale gelememelerini incelemeye koyulmuş ve Batılı düşünürlerin ortaya attığı gibi problemin bu toplumların kültürlerinin Avrupa milletlerinin kültürlerinden geri olmasından kaynaklanmadığını tespit etmiştir. Aslında bu ülkeler gelişmelerinin belli bir aşamasında kapitalist devletler ile mecburen girdikleri asimetrik ticaret ilişkileri ve eşitsiz mübadele koşulları sonucunda kapitalist devletlerle bağımlılık ilişkileri geliştirmişlerdir. Frank’ın ortaya koyduğu teoriye dönük eleştirilere cevap olarak Wallerstein Dünya Sistem Teorisini geliştirmiştir. Frank’ın ortaya koyduğu teori içinde metropoller ve uyduları bulunmaktaydı. Ancak sonradan gelişmeyi başarabilen ülkeleri kapsayacak teorik bir çerçeve söz konusu değildi. Wallerstein’in ortaya koyduğu merkez-çevre ülkeler arasında geçiş aşamasında bulunan yarı-çevre ülkeler formasyonu bu soruna çözüm getirmekteydi. Bağımlılık Okulu ve Dünya Sistem Teorisine yönelik eleştirilerin genel çerçevesini Ortodoks Marksistlerin ortaya koyduğu eleştiriler oluşturmaktaydı. Bu eleştirilerin genel söylemi Bağımlılık Okulu teorisyenlerinin Marksizmin temeli olan sınıf sömürsünü yok saydığı, bu yönüyle asıl çelişki olan işçi sınıfı- burjuvazi çelişkisini baypas ettikleri yönünde idi. Bağımlılık Okulu teorisyenleri ise bu eleştiriye kabul etmemekteydiler. Onlara göre söz konusu merkez-çevre, gelişmiş-azgelişmiş ülke çelişkileri burjuvazi-proleter çelişkisi kadar önemli bir çelişkidir. Hatta Avrupa ülkeleri içinde devrimsel süreçlerinin yaşanmamasının temelinde yatan sebep gelişmiş ülkeler ile azgelişmişlik arasındaki ilişkinin tam anlamı ile çözümlenmesinde yatmaktadır.

Bu şekilde kuramsal çerçevenin çizilmesi ile birlikte Türk Aydınının emperyalizme bakışının kuramsal boyutları tartışılmıştır. Türk Aydınının emperyalizm ile ilgili görüşleri incelenirken literatürde geçmiş zaman çalışmalarının tamamı başlangıcı Kadro Dergisi ile yapmaktadır. Kadro Dergisi yazarlarının emperyalizme ilişkin görüşleri birçok çalışmada Bağımlılık Okulu tezleri ile karşılıklı olarak incelenmiştir¹⁰. Kadro Dergisi yazarlarınca ortaya konulan emperyalizm analizinin Bağımlılık Okulu tezleri ile örtüştüğü açık bir gerçektir. Fakat Bağımlılık Okulu tezlerini Türk Aydını içinde Kadro Dergisi’nden çok daha evvel, yaklaşık otuz yıl kadar önce ortaya koyan bir diğer dergi söz konusudur.

¹⁰ Bkz: Kadro Dergisi görüşlerinin incelendiği ilgili başlık: 4.2.

Türk Yurdu Dergisi, Parvus Efendi ve Yusuf Akçura önderliğinde, emperyalizm analizine girişmiştir. Parvus Efendi, Marx'ın emperyalizme yüklediği ilerici misyonun geçersiz olduğunu bizatihi azgelişmiş bir ülke ekonomisi üzerine yaptığı incelemeler sonucunda ortaya koymuştur. Yusuf Akçura ve Parvus Efendi, emperyalizmin azgelişmiş ülkelerde varolan gelişmeyi sakatladığı ve gelişmiş kapitalist ülkelerle arasında asimetrik bir ilişki oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Bu ilişki Osmanlı'nın gelişmesini engellemiş, var olan imalat sanayisini yok etmiş, Osmanlı ekonomisini gelişmiş Avrupa kapitalizminin uydusu haline sokmuştur. Akçura ve Parvus Efendi bu ilişkilerin bir an önce değiştirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu bağlamda Türk Aydınının emperyalizm düşüncesini Bağımlılık tezleri ile benzerliği üzerinden yapılan çalışmalar için milat Kadro Dergisi değil, Türk Yurdu Dergisi olmalıdır.

Bir diğer önemli tartışma konusu Kadro Dergisi yazarlarının emperyalizm ile ilgili görüşleri incelenirken literatürün sadece Bağımlılık Okulu tezleri ile ilişkili olarak Kadro Dergisi görüşlerini analiz ettiği görülmektedir. Bu yöntem eksiktir, hatalıdır. Eksiktir; çünkü ilgili bölümde de görüldüğü üzere Kadro Yazarları açık bir biçimde Klasik Marksist Emperyalizm Kuramı görüşlerini benimsemektedir. Emperyalizmin kapitalizmin en yüksek aşaması olduğu noktasında Kadro yazarları görüş beyan etmektedirler. Bununla birlikte Klasik Kuramın ana odağı gelişmiş ülkelerde kapitalizmin mali sermaye önderliğinde geldiği aşamadaki niteliğidir. Azgelişmiş ülkelerde emperyalizmin ne gibi durumlara sebep olduğu ile ilgilenmemiştir. Luxemburg dahi dış pazarlar ihtiyacına eğilmiş ve emperyalizmin dış pazarları dönüştürme adımlarını incelese dahi, odağını gelişmiş ülkelere azgelişmiş ülkelere kaydırmamıştır. Bu bağlamdan hareketle azgelişmiş ülke aydını olarak emperyalizm analizi yapan Kadro Dergisi yazarları azgelişmişliğin nasıl geliştiğine ilişkin çıkarsamaları doğal olarak Bağımlılık Okulu ve Dünya Sistem Teorisi tezleri ile uygunluk göstermektedir.

Yön Dergisi Bağımlılık Okulu Kuramı ve Dünya Sistem Teorisi ile hemen hemen aynı yıllarda neşredilmiştir. Yön Dergisi önderi Doğan Avcıoğlu'nun Bağımlılık Okulu teorisine katkı sunan Paul Baran'la fikirsel teması bizzat Avcıoğlu'nun yazılarından bilinmektedir. Yön Dergisi de Bağımlılık Okulu gibi 1960'lar dünyasının siyasi ortamından etkilenmiş ve açık bir biçimde Bağımlılık Okulu tezleri ile emperyalizm analizini neşretmiştir. Fakat Kadro Dergisi için geçerli olan husus, Yön Dergisi için de geçerlilik arz etmektedir. Başta Avcıoğlu olmak üzere Yön yazarları, tıpkı Kadrocular da olduğu gibi, tekelci kapitalist sistemi, kapitalizmin en yüksek aşaması olarak zikretmekte,

hatta onu bir adım ileri de götürerek, II. Dünya Savaşı sonrasında devletin daha aktif bir vazife yüklenerek, tekelci kapitalizmi çöküşten kurtarmanın yollarını aradığını kaydetmişlerdir. Emperyalizmin bu yeni niteliğini Türk Aydınları, tekelci devlet kapitalizmi namı ile anmışlar, bu yapının oluşturduğu, şiddeti geri plana atıp, ekonomik araçlar vasıtasıyla bağımlılık ilişkilerini sürdürme yolunu takip eden “yeni sömürgecilik” kavramını ortaya atmışlardır.

Bununla birlikte Yön Dergisi Bağımlılık Okulu teorisi ile örtüşen düşünceler de zikretmişlerdir. Kadroculara benzer bir biçimde azgelişmişliğin gelişme sürecini emperyalist sistemin dayattığı bir yapı olarak algılamışlardır. Dışarıdan etki ile oluşan ve süreklilik arz eden söz konusu azgelişmişliğe karşı önerdikleri sistem, bağımlılık ilişkilerinden koparılmış, ekonomik ve siyasi anlamda tam bağımsız, milli bir kalkınma yolu takip ederek tekrar sömürü ilişkilerinin oluşmasını engelleyen bir Türkiye’dir. Bu çözüm önerisi de Bağımlılık Okulu teorisyenlerinin ortaya koyduğu çözüm önerileri ile benzerlik teşkil etmektedir.

Her ne kadar geçmiş çalışmaların birbirlerini tekrar ederek ifade ettiği şekli ile Klasik Marksist Emperyalist Kuram ile Bağımlılık Okulu birbirlerinden ayrı, farklı epistemolojik ve ideolojik tasavvurlara sahip kuramsal yaklaşımlar değildir. Türk Aydınının emperyalizmin niteliği noktasında Klasikler ile uyuşması ve azgelişmişliğin gelişimi sürecinde Bağımlılık Okulu ile ortaklaşması, söz konusu iki kuramsal analizin bir madalyonun iki yüzü olarak değerlendirmesinin, emperyalizmin bütüncül bir teorisinin ortaya konabilmesi bağlamında çok doğru bir yaklaşım sağlayacağı aşikârdır. Türk Aydınının emperyalizm analizi hem bu iki kuramsal yaklaşım arasında bir köprü işlevi görürken, hem de her iki kuramın kendi içinde geliştirilebilmesi adına birçok analiz sunmaktadır. Bu çalışmanın Bağımlılık Okulu ve Klasik Marksist Emperyalist Kuramın bir arada, birbirini tamamlayan biçimde kullanıldığı bir analiz yöntemi ile emperyalizme dair yapılacak çalışmalara bir ilk adım olması umulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akçura, Y. (2016). *Siyaset ve İktisat*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Akçura, Y. (2017a). *Şark Meselesine Dair ve Eski ‘‘Şuray-ı Ümmet’’te Çıkan Makalelerimden*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Akçura, Y. (2017b). *Türk Devriminin Programı*. Ankara: Kaynak Yayınları.
- Akçura, Y. (2018). *Osmanlı Devleti’nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX Asırlarda)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Aksoy, M. (1965a). Milli Petrol Davamız. *Yön Dergisi*, 96, 8-10.
- Aksoy, M. (1965b). Bir Grevin Arkasında Dönenler – I. *Yön Dergisi*, 130, 12-13.
- Aksoy, M. (2012). *Milli Petrol Davamız*. Ankara: Türk Hukuk Kurumu Yayınları.
- Aktoprak, E. (2004). Immanuel Wallerstein: Sosyal Bilimlere Yeniden Bakmak. *Uluslararası İlişkiler*, 1(4), 23-58.
- Amin, S. (1984). Bunalım, Ulusçuluk ve Toplumculuk. *Genel Bunalımın Dinamikleri* içinde (ss. 187-257) (F. Akar, Çev.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Amin, S. (1993). *Kaos İmparatorluğu Yeni Kapitalist Küreselleşme* (I. Soner, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Amin, S. (1994). Bugünkü Üçüncü Dünyada Demokrasi Sorunu. *Düşük Yoğunluklu Demokrasi* içinde (ss. 75-99)(A. Fethi, Çev.). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Amin, S. (2000). *Değişim Halindeki Dünya Sistemi* (F. Başkaya, Çev.). Ankara: Özgür Üniversite.
- Amin, S. (2014). *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme* (S. Lim, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- An, J. (2015). Lenin’s ‘‘Theory of Imperialism’’: Historical Debate and Contemporary Appraisal. *Social Seciencies İn China*, 36(3), 20-36.

- Atagenç, İ. Ö. (2012). Yön Dergisi'nde Anti-Emperyalist Söylem ve Orta Doğu. *Mülkiye Dergisi*, 36(3), 33-59.
- Atagenç, İ. Ö. & Tamçelik, S. (2018). Türklerde Cihan Hakimiyeti Mefkuresinin Anlamı ve Anakronik Değerlendirmesi. M. Akçakaya (Ed.), *Türk-İslam Tarihinde Yönetim Uygulamaları* içinde (ss. 105-132). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Atagenç, İ. Ö. (2018). Türkiye'de Milliyetçiliğe 'Sol'dan Bakmak: Yön Dergisi ve Milli Demokratik Devrim (MDD) Hareketi Örneği. H. Acar (Ed.), *Milliyetçilik Tipolojileri* içinde (ss. 57-85). Ankara: Nobel.
- Atılğan, G. (2008a). *Yön-Devrim Hareketi Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Atılğan, G. (2008b). Türkiye Sosyalist Hareketinde Anti-Emperyalizm ve Bağımsızlıkçılık (1920-1971). *Sol, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8* içinde (ss. 661-704). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Avcioğlu, D. (1963). Sosyalizmden Önce Atatürkçülük. *Yön Dergisi*, 69, 8-10.
- Avcioğlu, D. (1965a). Yabancı Sermaye Saltanatı. *Yön Dergisi*, 92, 16.
- Avcioğlu, D. (1965b). Emperyalizmi Tanıyalım. *Yön Dergisi*, 109, 8-10.
- Avcioğlu, D. (1966a). Sovyetler ve Biz. *Yön Dergisi*, 148, 3.
- Avcioğlu, D. (1966b). Sınıf Mücadelesi, Sosyalizm ve Milliyetçilik. *Yön Dergisi*, 182, 3.
- Avcioğlu, D. (1967a). Millet Gerçeği ve Milliyetçilik. *Yön Dergisi*, 216, 8-10.
- Avcioğlu, D. (1967b). Millet Karşısında Emperyalizm. *Yön Dergisi*, 217, 8-10.
- Avcioğlu, D. (1967c). Millet Karşısında Komünizm. *Yön Dergisi*, 218, 8-10.
- Avcioğlu, D. (1996a). *Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın Birinci Kitap*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Avcioğlu, D. (1996b). *Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın İkinci Kitap*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Avcioğlu, D. (2017). *Rejim ve Devrim Seçme Başyazılar*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aydemir, Ş. S. (1932). İnkılap Bitti Mi?. *Kadro Dergisi*, 3, 5-10.
- Aydemir, Ş. S. (1932a). Geri Teknik ve Say'ın Sefaleti. *Kadro Dergisi*, 6, 9-12.

- Aydemir, Ş. S. (1932b). ‘‘Europacentrisme’’in Tasfiyesi. *Kadro Dergisi*, 7, 5-10.
- Aydemir, Ş. S. (1932c). Milli Kurtuluş Hareketleri Hakkında Bizim Tezimiz. *Kadro Dergisi*, 12, 38-44.
- Aydemir, Ş. S. (1933). Emperyalizm Şahlanıyor Mu?. *Kadro Dergisi*, 16, 5-10.
- Aydemir, Ş. S. (1933a). Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi II. Marksizm. *Kadro Dergisi*, 19, 6-16.
- Aydemir, Ş. S. (1933b). Beynelmilel Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi III. Türk Nasyonalizmi. *Kadro Dergisi*, 21, 5-14.
- Aydemir, Ş. S. (1986). *İnkılap ve Kadro*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bagce, H. E. (2003). Emperyalizm Kuramları ve Amerikan Kamu Diplomasisi. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 28, 63-79.
- Başkaya, F. (2015). *Az gelişmişliğin Sürekliliği* (8. Baskı). İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Belge, B. A. (1932). Çökmekte Olan Cihan Nizamı. *Kadro Dergisi*, 1, 22-28.
- Belge, B. A. (1932a). Milli Kurtuluş Hareketleri ve Bunların İnkılap Nazariyeleri. *Kadro Dergisi*, 9, 39-42.
- Belge, B. A. (1933). Liberal Emperyalizmden Dirije Emperyalizme Doğru. *Kadro Dergisi*, 16, 31-38.
- Berkes, N. (1966a). Az gelişmişliğin Tarihsel Nedenleri VIII- Batı Sömürgeciliği Hangi Reformları Getirir?. *Yön Dergisi*, 190, 12-13.
- Berkes, N. (1966b). Az gelişmişliğin Tarihsel Nedenleri İki Cihan Savaşı Sonrası ve Az gelişmiş Toplumlar Sorunu. *Yön Dergisi*, 182, 8-10.
- Berkes, N. (1965). Batıcılık, Gericiliktir. *Yön Dergisi*, 108, 8-9.
- Berkes, N. (1975). *Türk Düşününde Batı Sorunu*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Berkes, N. (1976). Unutulan Adam. *Sosyoloji Konferansları Ziya Gökalp*, 14, 194-203.
- Berkes, N. (2017). *Türkiye’de Çağdaşlaşma* (25. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beyaz, C. (2013). *Dersaadet’te Bir Sosyalist: Parvus Efendi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Birikim. (1976). Lenin’in Emperyalizm Analizi. *Birikim Dergisi*, 20, 28-38.

- Boratav, K. (2010). *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye* (4. Baskı). İstanbul: Yordam Kitap.
- Brenner, R. (1986). Kapitalist Gelişmenin Kökenleri: Yeni Smith'çi Marxizmin Eleştirisi (S. Savran ve E. A. Tonak, Çev.). *Onbirinci Tez Kitap Dizisi*: 3 içinde (ss. 10-27). İstanbul: Uluslararası Yayıncılık.
- Brewer, A. (2011). *Marksist Emperyalizm Teorileri*. İstanbul: Kalkedon.
- Bukharin, N. I. (2009). *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*. İstanbul: Kalkedon.
- Callinicos, A. (2014). *Emperyalizm ve Küresel Ekonomi Politik*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Cliff, T. (1968). *Rosa Luxemburg*. Ankara: Anadolu Yayınları.
- Dembele, D. M. (2012). *Samir Amin Ezilen Halkların Sömürülen Sınıfların Organik Aydın* (F. Başkaya, Çev.). İstanbul: Özgür Üniversite.
- Denis, H. (1982). *Ekonomik Doktrinler Tarihi II* (2. Baskı) (A. Tokatlı, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Dietz, J. L. (1980). Dependency and Development in Latin America by Fernando Henrique Cardoso; Enzo Faletto; Mexican Agriculture 1521-1630: Transformation of th Mode of Production by Andre Gunder Frank. *Journal of Economic Issues*, 41(3), 751-758.
- Ertan, T. F. (1994). *Kadrocular ve Kadro Hareketi*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Frank, A. G. (1966). The Development of Underdevelopment. *Monthly Review*, 18(4), 17-31.
- Frank, A. G. (1984). İdeoloji Bunalımı- Bunalım İdeolojisi. *Genel Bunalımın Dinamikleri* içinde (ss. 124-186) (F. Akar, Çev.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Frank, A. G. (1994). Demokratik Olmayan Bir Piyasada Piyasa Demokrasisi. *Düşük Yoğunluklu Demokrasi* içinde (ss. 47-74)(A. Fethi, Çev.). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Frank, A. G. (1995). *Lümpen Burjuvazi ve Lümpen Gelişim*. İstanbul: Gökkuşuğu.
- Friedmann, H. & Wayne, J. (1977). Dependency Theory: A Critique. *The Canadian Journal of Sociology/Cahiers Canadiens de Sociologie*, 2(4), 399-416.

- Georgeon, F. (2005). *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)* (4. Baskı)(A. Er, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı.
- Gökten Sarıöz, Y. (2018). Marksist Emperyalizm Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme. *Fiscaoeconomia*, 1, 1-19.
- Gülalp, H. (1979). *Yeni Emperyalizm Teorilerinin Eleştirisi*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Gülalp, H. (1986). Bağımlılık ve Dünya Sistem Teorileri: Frank ile Wallerstein'in Eleştirisi. *Onbirinci Tez Kitap Dizisi*:3 içinde (ss. 28-48). İstanbul: Uluslararası Yayıncılık.
- Gülalp, H. (1998). The Eurocentrism of Dependency Theory and The Question of 'Authenticity': A View From Turkey. *Third World Quarterly*, 19(5), 951-961.
- Hilferding, R. (1995). *Finans Kapital* (Y. Öner, Çev.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Işık, M. & Eşitti, Ş. (2014). Kadro Dergisinde Üçüncü Yol Söylemi. *TSA*, 18(2), 265-294.
- Johnson, D. L. (1981). Economism and Determinism in Dependency Theory. *Latin American Perspectives*, 8(3/4), 108-117.
- Karaömerlioğlu, M. A. (2002). Bağımlılık Kuramı, Dünya Sistemi Teorisi ve Osmanlı/Türkiye Çalışmaları. *Toplum ve Bilim*, 91, 81-99.
- Karaömerlioğlu, M. A. (2013). 'Önsöz' Rusya, Almanya ve Türkiye'de Büyük Bir Kozmopolit Entelektüel ve Eylemci: Helphand-Parvus. *Cihan Harbine Doğru Türkiye* içinde (ss. 7-28). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kat, G. (2010). *Cumhuriyet Döneminde Yusuf Akçura*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kay, C. (2005). Andre Gunder Frank: From the 'Development of Underdevelopment' to the 'World System'. *Development and Change*, 36(6), 1177-1183.
- Kaya, Y. & Yücer, R. (2018). Kadro ve Yön Hareketlerinin İdeolojik Analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 561-582.
- Kuruç, B. (1987). *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Lenin, V. İ. (1991). *Emperyalist Ekonomizm Marksizmin Bir Karikatürü* (2. Baskı) (Y. Fincancı, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Lenin, V. İ. (2015). *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* (H. Özen, Çev.). İstanbul: Zeplin Düşünce.

- Luxemburg, R. (1979). *Spartakistler Ne İstiyor?* (N. Sariali, Çev.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Luxemburg, R. (1986). *Sermaye Birikimi* (T. Ertan, Çev.). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Magdoff, H. (2006). *Sömürgecilikten Günümüze Emperyalizm* (E. Usta, Çev.). İstanbul: Kalkedon.
- Marx, K. & Engels, F. (2013). *Komünist Parti Manifestosu* (3. Baskı)(T. Eraslan, Çev.). İstanbul: Sis Yayıncılık.
- Marx, K. (2019). *Kapital II. Cilt* (7. Baskı)(M. Selik, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Milios, J. & Sotiropoulos, D. P. (2014). Revisiting the Classical Theories of Imperialism: From ‘‘Underconsumption’’ in ‘‘Global Capitalism’’ to the ‘‘Imperialist Chain’’. *Spectrum Journal of Global Studies*, 6(1), 1-16.
- Naci, F. (1965a). Yeni Sömürgecilik Nedir?. *Yön Dergisi*, 103, 16.
- Naci, F. (1965b). Azgelişmiş Ülkeler ve Sosyalizm. *Yön Dergisi*, 114, 8-9.
- Naci, F. (1965c). Emperyalizm Nedir?. *Yön Dergisi*, 123, 8-10.
- Ongur, H. Ö. & Yavçan, B. (2017). Uluslararası İlişkilerde Marksist Yaklaşımlar (4. Baskı). Ramazan Gözen (Der.) *Uluslararası İlişkiler Teorileri* içinde (ss. 257-289). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdemir, A. M. (2010). *Ulusların Sefaleti: Uluslararası Ekonomi Politğe Marksist Yaklaşımlar*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Özdemir, A. M. (2012). Tarihsel Bağlamında Emperyalizm. *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 93-120.
- Özdemir, H. (1986). *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı Yön Hareketi*. Ankara. Bilgi Yayınevi.
- Palloix, C. (1974). *V. I. Lenin ve Rosa Luxemburg’da Emperyalizm Sorunu*. İstanbul: Ma-Ya Yayınları.
- Parvus. (2005). *Türkiye’nin Mali Tutsaklığı*. İstanbul: İleri Yayınları.
- Persaud, N. (1987). Conceptualization of Development and Underdevelopment: the Works of Frank and Amin. *International Review of Modern Sociology*, 17(2), 337-359.

Quataert, D. (2017). *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*(S. Tekay, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Roll, M. (2011). *Comparing the EU and Russian Influence in Central and Eastern Europe: The Classical Marxist Theories of Imperialism*. Master Thesis, Talinn University Institute of Political Science and Governance, Tallinn.

Sotiris, P. (2015) Emperyalizm Teorilerini Yeniden Değerlendirmek. Ahmet Bekmen ve Barış Alp Özden (Ed.) *Emperyalizm Teori ve Güncel Tartışmalar* içinde (ss. 85-112). İstanbul: Habitus Yayıncılık.

Subaşıoğlu, D. (2017). *Andre Gunder Frank ve Dünya Sistemi*. Ankara: Karakum Yayınevi.

Sunar, L. (2004). *Emperyalizmi Anlamak: Teorik Yaklaşımlar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Şenoğlu, K. (2009). *Yusuf Akçura Kemalizmin İdeoloğu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Tekeli, İ. & İlkin, S. (1984). Türkiye'de Bir Aydın Hareketi: Kadro. *Toplum ve Bilim*, 24, 35-67.

Tökin, İ. H. (1932). Türkiye'de El- Sanayii. *Kadro Dergisi*, 5, 19-24.

Tökin, İ. H. 81932a). Cemiyeti Akvam İstikrazları ve Mali Müdahaleler. *Kadro Dergisi*, 6, 21-29.

Tökin, İ. H. (1933). Müstemleke ve Yarı Müstemlekelerde Buhranın Tesirleri. *Kadro Dergisi*, 15, 20-24.

Tökin, İ. H. (1933a). Milli Kurtuluş Devletçiliği I. *Kadro Dergisi*, 18, 25-36.

Tökin, İ. H. (1933b). Milli Kurtuluş Devletçiliği II. *Kadro Dergisi*, 19, 23-31.

Tökin, İ. H. (1934). Garpte Sermaye Terakümünde Müstemlekelerin Rolü. *Kadro Dergisi*, 32, 17-21.

Tör, V. N. (1932). Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına. *Kadro Dergisi*, 1, 8-11.

Tör, V. N. (1932a). Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatın II. *Kadro Dergisi*, 2, 9-14.

Tör, V. N. (1932b). Kreuger, Hitler, Göthe. *Kadro Dergisi*, 4, 26-30.

- Tör, V. N. (1932c). Niçin ve Nasıl Sanayileşmemiz Lazım?. *Kadro Dergisi*, 6, 13-18.
- Tör, V. N. (1932d). Serbest Ticaretten Bağlı Ticarete. *Kadro Dergisi*, 12, 12-17.
- Tör, V. N. (1933). Devletçilik Karşısında Zümre Menfaati ve Münevver Mukavemeti. *Kadro Dergisi*, 21, 15-20.
- Trak, A. (1985). Development Literature and Writers from Underdeveloped Countries: The Case of Turkey. *Current Anthropology*, 26(1), 89-102.
- Turhan, R. (2018). The Effect of Dependency Theory on Discussions of 'Underdevelopment' in Turkey. In C. Roldan & D. Brauer & J. Rohbeck (Eds.) *Philosophy of Globalization* (pp. 269-286). Boston: De Gruyter.
- Türkeş, M. (1999). *Ulusçu Sol Bir Akım: Kadro Hareketi (1932-1934)*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ülman, B. (2015). Klasik Emperyalizm Kuramları: 20. Yüzyıl Başında Dünyayı Anlamak İçin Bütüncül Bir Çerçeve. A. Bekmen & B. A. Özden (Ed.) *Emperyalizm Teori ve Güncel Tartışmalar* içinde (19-47). İstanbul: Habitus Yayınları.
- Vergin, N. (2012). A. G. Frank'ın Azgelişmişlik Modeli Üzerine Epistemolojik Bir Eleştiri Denemesi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 35(1-4), 125-145.
- Wallerstein, I. (1978). Dünya Kapitalist Sisteminin Yükselişi ve Gelecekteki Çöküşü: Karşılaştırmalı Çözümleme İçin Kavramlar (Y. S. Tezel, Çev.). *Demokrasi İçin Toplum Düşün Dergisi*, 3, 199-231.
- Wallerstein, I. (1998). *Liberalizmden Sonra* (E. Öz, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, I. (2003). Dünya-Sistemleri Kavramına Karşı Dünya-Sistemi kavramı: Bir Eleştiri. A.G. Frank & B. Gills (Ed.) *Dünya Sistemi Beş Yüz Yıllık Mı, Beş Bin Yıllık Mı?* içinde (ss. 527-534). Ankara: İmge Kitabevi.
- Wallerstein, I. (2004). *Modern Dünya-Sistemi Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyıl'da Avrupa Dünya-Ekonomisinin Kökenleri I. Cilt* (L. Boyacı, Çev.). İstanbul: Bakış Yayınları.
- Wallerstein, I. (2012). *Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygarlık* (Genişletilmiş 6. Baskı) (N. Alpay, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, I. (2018). *Dünya-Sistemleri Analizi: Bir Giriş* (3. Baskı) (E. Abadoğlu ve N. Ersoy, Çev.). İstanbul: Bgst Yayınları.

Yalvaç, F. (2017). Uluslararası İlişkiler ve Marksizm: Marksizmi Uluslararasılaştırmak ve Marksist Bir Uluslararası İlişkiler Kuramı'na Doğru. F. Yalvaç (Ed.) *Marksizm ve Uluslararası İlişkiler Kuramları* içinde (ss. 9-66). Ankara: İmge Kitabevi.

Yeşil, H. (1998). *Eserleri ve Mücadelesiyle Rosa Luxemburg*. İstanbul: Dönüşüm Yayınları.

Yıldız, H. (2002). İlk Kuşak Marksistlerde ve Lenin'de Emperyalizm Eski Tezler Yeni Dönem. *Kurtuluş Sosyalist Dergi*, 3, 59-103.

Aksaray Üniversitesi Tez Değerlendirme Formu		
Öğrencinin Adı Soyadı:		EVET
Kapak		
1	Tez Başlığı tutanaktaki başlıkla aynı mı?	
2	Kapaktaki ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
3	Kapak format kılavuzdaki kapak formatına uygun mu?	
4	Kapakta yazılan tüm yazılar doğru olarak verilmiş mi?	
İçindekiler		
5	Sayfa numaraları tam verilmiş mi?	
6	Şekil, Çizelge vb. listeleri verilmiş mi? Sıralaması doğru mu?	
7	Özet, Abstract, Giriş, Sonuçlar vb. bölümler var mı?	
8	Yazım hataları kontrolü yapıldı mı?	
Giriş		
9	Hazırlanan tezin önemini anlatıyor mu?	
10	İkinci ve Üçüncü dereceden başlık içermemeli kuralına uyuldu mu?	
Özet/Abstract		
11	Kılavuza uygun mu?	
12	Ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
13	Özet; tek sayfa, tek aralık, tek paragraf kuralına uygun olarak yazıldı mı?	
14	Bilim kodu, sayfa adedi, anahtar kelimeler ve tez danışmanı yazıldı mı?	
Kaynakça		
15	Kaynakların tamamına metin içinde atıf yapıldı mı?	
16	Kaynak formatı Kılavuzdaki kaynak formatına uygun olarak hazırlanmış mı?	
17	Atıf formatı kılavuzdaki atıf formatına uygun mu?	
Atıf Yöntemi APA 6 ☐ CMS ☐		
Genel Değerlendirme		
18	Etik Beyan açıklaması okundu, uyuldu ve imzalandı mı?	
19	Kabul/Onay sayfası kılavuzdaki formata uygun olarak düzenlenmiş mi?	
20	Kabul /Onay sayfasında belirtilen oy birliği/oy çokluğu seçeneklerinden uygun olanı savunmayla tutarlı olacak şekilde belirlenmiş mi?	
21	Sayfa kenar boşluklar ve sayfa numaraları kılavuzdaki formatına uygun mu?	
22	Paragraf boşlukları ve metin satır aralığı kılavuza uygun olacak şekilde düzenlenmiş mi?	
23	Başlık yazımları kılavuzdaki başlık formatlarına uygun mu?	
24	Yazı tipi ve boyutu kılavuzdaki yazı tipi ve boyutu formatına uygun mu?	
25	Şekil, Çizelge vb. açıklama ve numaralandırmaları kılavuzdaki formata uygun olarak yazılmış mı?	

Bu tezin tarafımdan “Tez yazım kuralları” okunarak dikkatlice hazırlanmış olduğunu ve doğabilecek her türlü olumsuzluktan sorumlu olacağımı kabul ederim.

Öğrencinin imzası